

St. II. 3197

1889. ÁPRILIS.

XIII. ÉVFOLYAM.

IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDAJA

1889

TARTALOM.

Hegedüs István, Bevezetés Aischylos Orestiajához.

Solymossy Sándor, A karácsonyi mysteriumok eredete.

Bayer József, Az első magyar iránydráma.

HAZAI IRODALOM. Mátray, Fazekas élete és munkái, **Sebestyén Gyula**. — Lázár B., Buczy Emil élete, **Weszely Ödön**. — Schmidt Attila, Terentius Adelphæ, **Dr. Ziehen Gyula**. — Csengeri János, Jegyzetek Homeros Iliasához, **Weiss Rezső**. — Szemák István, Német nyelvtan, **Dr. Petz Gedeon**.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 9. Várkonyi Endre Homeros kedélyvilága, **Weiss Rezső**. — 10. Vozáry Gyula, Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban, **S. Szabó József**. — 11. Erdélyi K., A francia eposz eredete, és 12. Willer József, Az ó-francia hősköltészet eredete, **Heinrich Gusztáv**.

VEGYESEK. Budapesti Philologiai Társaság. — Herr és Meister. — A Wieland-mondáról. — Sebasi Jób újabb népköltési gyűjtései, **Sebestyén Gyula**. — Könyvszet. — Nyílt tér: Szigetvári Iván és Dengi János ellenbírálatai.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállításai árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbóczy-utca 17. sz. küldendők.

BEVEZETES AISKHYLOS „ORESTIÁ”-JÁHOZ.

I.

Ó, félje az ember
Az isteneket!
Örök kezeikben
Erő, hatalom van
S mint kényük akarja
Tesznek szabadon

Ha néha vizsály kel
Szégyenbe taszítva,
A mélybe zuhan le
Száműzve a vendég
Hiába eseng a
Zord éjbe lekötve
Az irgalomért.

S az istenek áldó
Tekintete nem néz
Sok házra szelíden;
Még látni se vágyván
Késő unokákban
Hallgatva beszélő
Vonásit az őznek,
A kit kegyelének.

Az kétszer is félje
A kit fölemelnek.
Az szirtnek az ormán
És fellegen ül csak
Fényes lakománál.

De ők arany asztal
Mellett örök ünnep
Kéj-árjain úsznak
S szétjárnak oromrul
Oromra derülten,
S a mélynek öléből
Fölszáll lehe földre
Tiprott Titanoknak
Mint könnyü ködoszlop
S oltárrul az illat.

Igy dalltak a Párkák
Az éjnek a mélyén
Zord száműzetésben
Hallgatja az agg
És gondol a késő
Fiak s unokákra
És rázza fejét.

E dalt az antik szellem hatja át. Goethe adja Iphigenia ajkaira a katastropha pillanatában. A fájdalom láthatatlan lánczra veri szívünket; az átszenvedett szenvedések emléke megrázza a lánczot. Byron e gondolata illik Iphigenia hangulatára. És ekkor énekli el a Párkák dalát. Egy családot átok fogja meg és izről-izre egymást irtják ki, míg Iphigenia a büntelen, a tiszta sarj az utolsó

perczen, szent hivatásához híven, mint áldozó papnő készül az utolsó: Orestest testvérgyilkos kézzel feláldozni. Ekkor zsong fülébe a szomorú, a gyászos dal, mint a hogy öröklődhetett egy-egy angol vagy skót családban egy-egy ballada sötét refrain-je. Tantalos az istenek asztaláról az emberiség javára (a mint Pindaros fogja fel) a halhatatlanság eledelét lopja le vagy fiát Pelopsot találja fel: az istenek felismerik a csalást, melynek már Homeros az ἄτη mély jelentőségű nevét adta. Az ἄτη öröklődik a család titáni erejében, merészségében, daczában. Pelops Oinomaost a Myrtilos megvesztegetése útján, tehát csalárd úton — sírba dönti és így nyeri el Hippodamia kezét. Fiai Atreus és Thyestes. Atreus a Thyestes gyermekeit találja fel a köztük kitört testvéri villongás látszólagos kibékítése alkalmával. Helios elborult e szörnyű tett láttára. Agamemnon az Atreus fia. Aigisthos a Thyestesé és a család e két tagja örökölve a testvéri gyűlölség indulatát, a bűn átkát: találkoznak, hogy a boszú művét végrehajtsák. És a boszú, az átok újra bünt szül. Aigisthos szövetkezik Agamemnon nejével, Klytaimnestrával, ki Iphigenia feláldoztatásáért gyűlöli férjét és a tizéves háborúból diadalkoszorús fővel, a fény, a hatalom, a dicsőség, a halhatatlan hírnév nimbusával megjelenő Agamemnont orozva megölik, mint «az ökröt a jászol mellett» a mint Orestes elkeseredve mondja. Bűn támasza újra bűn — mondja Macbeth vérben gázolva. Orestes, kit Klytaimnestra vendégbarátjához küldött, Pyladessel megtér hazájába és nővérével, Electrával, boszút áll irtózatosságon: anyagyilkos lesz.

És gondol a késő
 Fiak s unokákra,
 És rázza fejét.

Tantalos családjában a tragikai események láncolatát öröklő Iphigenia és Orestes. És Goethe a megváltás alap gondolatát önti költői formába, midőn Orestest, az üldözött Erinnysek marczangoló körmei közül a testvéri szeretet, a tiszta nőiesség, a mocsoktalan és ámitni nem bíró tiszta emberi kedély szavával megmenti, mert *vom Reinen lässt das Schicksal sich versöhnen.*

Az istenekkel szembe szálló titáni sarj a földi élet borzasztó útvesztőjéből feltör nevéhez híven (τυτάνω): feltör és eget kér. De letaszítják,

S a mélynek öléből
 Felszáll lehe földre
 Tiprott Titanoknak
 Mint könnyü ködoszlop
 S oltárrul az illat.

Goethe egész költői egyéniségének vezérgondolata, a mi a germán faj egyik alapvonása: a nőiesség rajongó tisztelete.

Így oldja meg egy más titán: a középkor sűrű ködéből kinő — titáni eredetéhez méltóan — és áttöri a maga athmosphæráját . . . visszaél az élet ajándékával, visszaél a legtisztább szerelem önfeláldozó bizalmával, a kék poharát üríti, de nem oltja el a lelkiismeret láthatatlan Erinnyseit . . . és a végén a botlásából felkelő, a földi vétkéből a hit régióiba emelkedő Margit szava megmenti: *Das ewig Weibliche zieht uns hinan*. Ime az antik szellem emlőin felnevelkedett költő megoldása. Egy élettragédia, az emberiség tragikumának megoldása: a kedély örök, mocsoktalan hite, szeretete.

A régi klasszikus korból maradt ránk két mű, melyek az Ilias után a klasszikus világ legbecsesebb maradványai. Két trilogia: a *Promethia és Orestia*, melyekben ugyanazon nagy problémák: az emberiség küzdelmének nagy talánya vettetik föl egy lángész világos látásával, az istenekkel szőtt társalkodással kifejtett öntudatával. Prometheus az emberiség jötevője szirtre szegezve tűri a titán daczával a kegyetlen és irigy égi hatalmak által reárótt büntetést. Utoljára kibékül, kiengesztelődik, de nem föltétlen megadásra. Az emberi haladás jogát kiköti, mint Faust. Az Orestiában az antik korban megoldhatatlannak vélt, a néphit és mythos alapján csak szembeszökő ellenmondással megoldható rejtélyét a családi átoknak: megoldja Aiskhylos. Az örök nőiest Pallas, az örök szűz képviseli. A családban a vérrel öröklött vérengzés kuszált csomóját megoldja: a nem anyától született istenasszony. Megoldja az emberi társadalom egy igazságos és méltányos elvét mondva ki e szavakban szemben az Erinnysekkel: *οὐ γὰρ νεύει κησθ', ἀλλ' ἰσόψηφος δίκη ἐξῆλθε ἀληθῶς, οὐκ ἀτιμία σέθεν*. A bosszú jogot enged a bölcs emberi intézményeknek, melyek szelidítik az erkölcsöket. Ha egyenlő szavazat, tehát egyenlő jog áll egymással szemben: az emberiség átok-oldó ereje diadalmaskodjék. Camboulin *) úgy veszi föl, hogy az új istenek, kik ellen az Erinnysek

*) *Essai sur la fatalité dans le théâtre grec*. Paris, 1855.

oly bösz haraggal fakadnak ki: a *Clementiat* hozták létre a szigorú *iustitia* helyett. «A régi *summum ius* trónvesztett lesz. Az ég méltányossá válik. A földön hasonló forradalom megy végbe. Az areopagot alapítják.» A francia szellem azon sajátos hódító erejénél fogva, mely a múlt eszméit is kizsákmányolja a jelen eszméinek érdekében, azonnal kész idővesztésbe belemenni és az antik világnézetet a maga mivoltából kiforgatni. Már a Goethe felfogása is modern, de Dumas Sándor *Orestie*-jében, a melyet a Porte Saint Martin színházban adtak 1856-ban, odáig engedi magát ragadtatni, hogy az Orestia megoldását e szavakkal foglalja egybe:

Minerve: J'apporte l'espérance aux coupables tremblants
 La haine a jusqu' ici fait la terre déserte;
 Il est temps qu'à la fin la porte soit ouverte
 A l'avenir élément, où, pour l'homme abattu,
 Le repentir sera la suprême vertu.
 L'âge antique est fini, l'âge nouveau commence.
 La sagesse toujours vota pour la clémence.

Oreste: A ma sœur, désormais reprenons notre hommage
 A ces antiques dieux, qui n'ont su que punir
 Et rendant grâce, Electre, aux dieux de l'avenir.*)

Tehát már a jövő isteneit sejtí meg Orestes. Minő messze volt a világ ettől. De ép azt a nagy távolságot megmérni az erkölcsi világrend nagy és örökké azonos törvényei felfogására nézve kötelessége annak, ki Aiskhylos két nagy trilogiája bármelyikét magyarázni akarja. A lángész az emberi természetben kijelentett nagy *elveket* megfejtí, látja. A nép, a lángész e congenialis társa, mytho-

*) *Min.* Reszkető bűnösnek hozok reménységet,
 A földet pusztává tevé a gyűlölség,
 Ideje már, hogy a kapuja megnyiljék
 Irgalmas jövőnek, a melyben a vétek
 Bűnbánatot érez . . . ez lesz a főerény.
 A levert embernek fölemelő remény.
 Ó időnek vége, pittymallik az újkor,
 Kegyelmet szavaz a bölcseség mindenkor.

Or. Nővér, hódolatunk' vegyük tehát vissza
 Régi istenektől, a kik csak sujtoltak.
 Nem ismerik szavát égi irgalomnak . . .
 Jövő istenéhez szállj szívünk fohásza.

sában, meséjében e nagy elveket jelképezi, ábrázolja. A ki korának összes tudását magába olvasztva merész kézzel fölveti a fejtvényt és megoldja a költészet szabadalmával: az az emberiségnek valódi *vatese* vagy a megfelelő görög szót használva *προφήτης* interpretatorum, mint Horatius mondja. Az Orestia oly nagyszerű compositio, melyet az antik kor egyet sem hagyott hátra. Mintha a polytheismus fényes Olympja megett «a láthatatlan isten» napja lenne fölkelőben. Igyekezni fogok Dumas és Goethe túlzásától menten a szoroson tudományos értelmezés körében maradni; de állítom, hogy ha az antik kor erkölcsi világnézetének mélyére nem hatunk: az Orestia cselekvényének rugóit, a melyekre a kar a maga sejtelmes burkolt gondolataival utal, meg nem látjuk. Egy lángész alkotása megérdemli, hogy ne csak nyelvészeti magyarázatokkal tegyük szavait érthetővé, hanem a gondolatok összefüggését, a kor-szellem e ruháját szemléljük meg behatóbban.

Aiskhylosról Athenaios (Deipnos. VIII, 18) mondja: *φιλόσοφος ἦν τῶν πάντων ὁ Αἰσχύλος*. Egy bölcsészt a maga mértékével kell mérlegelni. A Pythagoras tanítványát a maga szellemében kell felfogni. A görög képzelem a legragyogóbb és mégis a legvilágosabb, mely csak valaha megnépesíté az emberi szellemet: azt dús-gazdag költése, mythosa után senki kétségbe nem vonja. De a nép mint a lángész megőrzé egy gyermek naivitását, hiszen Herodotosnak azt mondá az egyiptomi pap, hogy «*ti görögök gyermekek vagytok*», de fölfogta az emberi élet legnehezebb problémáit és a világnak felvetette. Az eszmék olympját is föltárta a maga örökké ködlő magaslatával, nemcsak a képzelem Olympját a maga örök tavaszával.

II.

Schlegel Vilmos a drámai költészetéről tartott felolvasásaiban így nyilatkozik: *A tragédia teljes fegyverzettel pattant ki Aiskhylos fejből mint Pallas a Zeüséből*. Günther *) hasonló nézetet vall: «Azon merész lépést, melyet a művészet tett, hogy a dithyrambos tragédiává fejlődjék, a szó szoros értelmében az enthusiasmus fejt meg és pedig a lelkesedés a maga extatikus természetével magyarázza meg az ember istenítését, mely különben szentségtörés

*) *Die Grundzüge der tragischen Kunst*. Berlin-Lipsee. 1885.

lesz vala». És tegyük még hozzá Patin²⁾ nézetét, mely szerint Thespis elődeinél a történelmi kifejlődés mozzanatait megtalálni, a tragédia születésének történeti nyomait bizonyosan felfedezni hiu kísérlet. «*Prentention vaine car un découverte n'est dans les éléments, qui la préparent mais dans le genie puissant on heureux qui les assemble.*» A tragédia történetét külön munka tárgyául tartom fenn, mert e történet a görög szellem teljes kibontakozásának története: a lyra és epika vívmányainak beépítése egy fenséges épületbe, melynek alapvonalait az epos meséiben, ornamentikáját a lyrában találjuk meg: és mégis mindennél több: a *szív és elme* kérdésének élethű tükre.

A dráma létrejöttének magyarázását két úton lehet adni: *genetikai és pszichológiai úton*. A genetikai magyarázat a dithyrambikus költés maradványaiból indul ki és áttekinti a kardalköltészet történetét: tetőpontra jutása utáni hanyatlását egész felbomlásáig, míg Attica földjén beleolvadt a *tragikai kardalba*. A pszichológiai magyarázat a lángész váratlan fölfedezéséhez köti a kérdés megoldását és az Aiskhylos bölcsészeti jellemét vizsgálja behatóbban, annak kifejlődését kíséri darabról-darabra, míg az Orestióban a teljesen fölfegyverkezett drámát a maga tökélyében tünteti föl. Aiskhylos költői egyéniségének története van. A Shakespeare előtti angol dráma és Shakespeare közötti viszonyhoz hasonló Aiskhylos viszonya elődeihez: a dithyramb-költőkhöz, kiknek sora Arionon kezdődik, Thespis és Khoirilos által fejlődik ki drámává a dithyramb; de a dialog a karvezető és színész *ὑποκριτής* közt egy neme az antiphoniának volt vagy a melodrámának: a drámai meseszövés bármily egyszerű vonásait sem lehet fölfedezni. Aiskhylos is tapogatódzva jut ide és a hét teljes műre olvadt 80 dráma vizsgálata sokat magyarázna a lángész fejlődéséből. Így csak a nagy állomáshelyeken látjuk öt műveiből. És minő távolság van az *Esdeklők* és az *Orestia* közt! Amabban az Aigyptos fiai által üldözött Danaidák befogadása és védelme az argosbeliek által: egy drámai jelenetnek és nem drámának tekinthető. Se meseszövés, se jellemfejlesztés; a kar meg Danaos és Pelasgos közti izgatott vita, hosszúra nyúló panasz, fenséges gondolatok, mélységes, majdnem hieratikus stíl pompája az egész. Igaz, hogy a szicíliai szavakért, melyek becsusztak a darabba, későbbi korra, Aiskhylos szicíliai tartózkodása

*) *Études sur les tragiques Grecs*. Paris. 1872, I,

utáni időre tették némelyek e darab keletkezését; így Buttler commentárja szerint Müller J. Thucydides I, 102-ben utalást vél látni azon hangulatra, mely az *Esdeklők*ben nyer kifejezést. Ugyanis 11 évvel a mőd háborúk után Athen a spártaiak iránt elhidegűl vèn, Argossal kötöttek frigyot. Az «Esdeklők»-ben Pelasgosnak oly szép jellem van adva, a vendégbarátság szentsége oly módon van hangoztatva, hogy mondhatni — az alkalmoszerűség jellegét adja a darabnak. Böekh ¹⁾ ugyancsak későbbi korszakba helyezi az «Esdeklöket», de egészen más tekintetből; kimutatni igyekezik, hogy a mese szerint 50-ből álló Danaidákat a karban csak 15 representálta, ebből azt következtette, hogy e darab később adatott mint az Eumenidák, melynek előadása alkalmat nyújtott a kar tagjai számára 15-re való leszállítására. Szerinte a darab Aiskhylos szicíliai tartózkodása után (458) keletkezett. A szicíliai kifejezéseket használja érvül annak bebizonyítására, hogy e darab Aetna városának készült, melyet Hieron ujjonnan alapított s népességét ²⁾ 5000 peleponnesusival gyarapítá.

De fontos Patin érve, melyet felhoz a mellett, hogy az *Esdeklöket* megelőzte a *Perzsákat* (472), a *Heten Theba ellent* (468), és a *Promethiát* (464 Kr. e.) a Teuffel valószínű felvétele szerint. A drámai alkotás minő magaslatára jut az Orestia. A belső drámai cselekvés, a jelenetezés megrázó hatása, sőt a Khoephoroiban a cseleszövénynek bár kezdetleges, de határozott kísérlete, a dalköltésnek teljesen a drámai cselekvénybe szövése, a karnak 15-re leolvasztása, az érdekesítés oly mesteri kezelése, hogy az Agamemnon meggyilkolásának megdöbbentő hatása mérkőzik bármely modern, úgynevezett «hatásos jelenet» erejével és a mit legelőbb kellett volna mondanom, a drámai verseny által megadott szabadságnak, a trilogiai szerkesztésnek magasabb szempontból a valódi megnyugtató megoldásra vezető felhasználása: a szinpad ismerete, a gépezet valóban meglepő berendezése: mind ugyanazon költői egyéniség pályáján fejlett ki . . . A kész fegyverzettel kipatant Pallasról vett hasonlatot Schlegel valóban jól felhasználta. Ha ehhez vesszük Günther kitünő művének végeredményét, hogy Aiskhylos kijelentőjévé lesz a tragikai művészet immanens törvényeinek: az Aiskhylosszal mint költői egyénnel behatóbb foglal-

¹⁾ *Græc. trag. princ.* V, VI.

²⁾ *Diod.* XI, 40.

kozás szükségét át kell éreznünk. Hátha még meggondoljuk, hogy a *drámai nyelv* megteremtője, sőt mondhatni, a görög szellem mélységének a nyelv kristály-tiszta tükrében visszasugározatója... a csodálat, a tisztelet fog el. De nem csak ő, kora is a csodák korának tekinthető. Egy oly nemzedék sarja ő, mely a görög szellem diadalra jutásának arany gyümölcseit adta a világnak. *Ki volt e költő?*

Egy költőről van szó, ki hős család hős sarja, ki a hellén szabadságharcz édes gyermeke, kinek lelkét a hazaszeretet pietása foglalá el. Az a hazaszeretet, melyet a szabadságharcz, a perzsa hatalommal való óriási küzdelem válsága szült: a *hellén harc*z eszméje szemben a barbár Ázsiával, melylyel nem egy görög tartomány nem tartá hazafiatlanságnak szövethetni, nem tartá megalázónak földet és vizet nyújtani a hódolat jeléül és ezáltal a Darios és Xerxes elbizakodott reményeit élesztani. Marathon nagy fordulópont: az erkölcsi erő, a honszeretet ereje akkor jutott öntudatára önmagának. És ki méltóbb e felszárnyalás élén állani, ha nem a költő, hisz e korszak maga páratlan költészet, regeszertű, csodás, legendás, mint a mi nagy küzdelmünk, mely a nemzetet öntudatra ébreszté. Szépen mondja Paul de Saint-Victor: «Mindig lehet egy-egy virágot szedni a görög csatatéren. Mykale nagy napjának jelszava Hébé volt. Hébé a «széplábu», mint a hogy nevezik őt a költők, az égiek szolgánője, kit Hera szült egy rózsa illatára.» Mily igazság, mily jellemző vonás. Hébé az ifjuság istenasszonya, Zeus madarának táplálója: az Olympra felszárnyaló görög költészet táplálója is... Egy költő, ki mint a mi Zrinyink: a török harcokban, edzett kezébe ragadja a lantot és zugta végig csengő harmoniáját. *A haza eszméje* az áldozatok árán vásároltatott meg és ihleté a költő szívét, kinek *sirirata* nem a költői alkotások babérleveleiből: volt fonva, hanem a marathoni csatasik emlékét örökíté meg:

«Αἰσχόλον Εὐφορίωνος Ἀθηναίων τὰδε καύθει
μνήμα καταφθίμενον πυροφόρσιο Γέλας·
ἀλκῆν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλαος ἄν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος.»

Az ő neve alatt olvasható elegikus versek közül jellemző azon töredék, melyről Stanley azt hitte, hogy azon elegia-verseny darabja volt, melyet Simonidessal, az elegia atyjával vívott a tragédia atyja és a melyen ő lett a legyőzetett, minek következtében.

a *Vita Aeschyli* szerzője szerint elkeseredetten vonult vissza Sziciliába. Ha nem is volt a perzsa háborúk korából való ez elegikus maradvány, a verseny-elegia, de bizonyára jellemző:

Κυανή και τούσδε μενεγχεάς ὄλεσε ἄνδρας
Μοῖρα, πολύβρῆτον πατρίδα βυομένους.
ζῶν δὲ φθιμένων πέλεται κλέος, οἱ ποτε γυίοις
τλήμονες Ὀσσαίαν ἀμφιέσαντο κόνιν.

Azon korszak gyermeke, melyről méltán mondja P. de S. Victor, ki a görög tragédiáról szóló művének legérdekesebb fejezetét épen a hellén-perzsa háborúkról írja: «Les guerres médiques, sont les Propylées de ce monument chargé de chefs d'œuvre. Sans elle le Drame grec aurait été détruit sur ses fondations. Il rénaquit et il vécut de leur heroïsme, de l'air d'enthousiasme qu'elles soufflèrent sur la Grèce, et qui fut son element pendant tout un siècle.»

Azon költőről van szó, kiről Aristophanes a gúny, a satyra és parodia hangulatában is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik hazafias szempontból.

Az ő szájába adja az alvilágba helyezett æsthetikai perben a következő védelmet: δράμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν·

Dionysos: ποῖον·

Aiskhylos: τοὺς ἐπὶ Θήβας·

ὁ θεασάμενος πᾶς ἄν τις ἀνὴρ ἠράσθη δαίος εἶναι.

(*Békák*, 1021 és köv.)

Ugyanő Dionysos ellenvetésére, hogy elég hiba volt Thébe erejét növelni, visszavágja:

ἄλλ' ὁμῖν αὐτ' ἐξήν ἄσκειν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῦτ' ἐτρέπεσθε
εἶτα διδάξας Πέρσας μετὰ τοῦτ' ἐπιθυμῆιν ἐξεδίδαξα
νικᾶν ἀεὶ τοὺς ἀντιπάλους κοσμήσας ἔργον ἄριστον.

(*Békák*, 1025 és köv.)

Egy oly költőről van szó, kinek családjában a hősiesség örökség volt. Egyik testvéréről, Kynaigiros-ról csodadolgokat beszél Justinus az epitomator Herodot VI, 114. fejezete és más írók nyomán: Cynegiri quoque militis Atheniensis gloria magnis scriptorum laudibus, celebrata est, qui post proelii immuneros cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextra manu tenuit, nec prius dimisit, quin (manum) amitteret: tum quo-

que amputata dextra navem sinistra comprehendit; quam et ipsam cum amisisset ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum veluti et rabida fera, dentibus dimicaverit (II, 9, 16).

Ez már a legenda körébe tartozik. A mult tükrében meg-növekednek e szent árnyak és csodás világba ragadnak. E legendai légkör teremté azt a legendát, melynél soha szebbet nem olvastam és a mely az egész görög nemzet hangulatát mint egy eszményi tett képben tükrözi le: Pausanias a Plataiai melletti diadal után Zeus Eleutheriosnak akarván hálaáldozatot hozni, ez áldozatot csak a delphibeli templom tüzével lehetett meggyújtani. Eukhidas, a plataiabeli, vállalkozott, hogy elhozza e tüzet. Egy nap alatt kellett 1000 stadiumnyi (25 mföld) utat megtenni. Elhozta a szent tüzet a papoknak, de életével váltotta meg. A fáradságtól szive megszakadt. Méltó befejezése azon csatanapnak, melyet Pausanias aggódott megkezdeni, mert az áldozati jelek nem voltak kedvezők, míg nem mint egy isteni sugallatra Pausanias nem fordult Hera temploma felé és fel nem szólítja imával, hogy vegyen részt. A legendai légkör lebegett Marathonn felett. Pan isten sípja megszólal s beáll a panik. A legendakör alakjai közé emelkedik Kynaigiros mellett Aiskhylos másik fivére Ameinias, ki a salamisi ütközetet megkezdi az által, hogy a vasmacskával a maga hajójához csatolt egy phœniciai hajót és a jelt megadta a támadásra. Ez védte meg Aiskhylost, mikor a Khoirilossal vívott verseny alkalmával a régi fabódé, mely a színháznak megfelel, összeomlott, mert Aiskhylos vád alá helyeztetett és csak Ameinias tudta ez alkalommal megvédeni azáltal, hogy ruháját letépvé megmutatta *a szabadságharcban kapott sebeket*. E korszak ihleté Aiskhylost, a ki Marathonnál, Salamisnál harczolt, mikor Sophokles a kartánczban résztvett mint 15 éves gyermek ifju és Euripides született.

Euripidesnek a legmelegebb lapjai azok, melyeken a hazaszeretetnek emel tropæumot, csak Iphigeniára, Polyxenára, Menoiskeusra, és azon passusra gondoljunk, melyet Lykurgos szónok Euripides Eretheus cz. darabjából megőrzött.

Bámulatos fellendülés volt e korszak. Herodotos lépten-nyomon csodáról beszél. De nagyobb csoda a görög műveltségnek hihetetlen gyors kifejlődése. Ha Pallas olajfa-erdője, melyet a perzsák

egy éjjel elhamvasztottak, ölnyi magasságra hajtott ki egy éjszaka: a görög civilisatióról ugyanezt el lehetett mondani.

Az attikai földön a művészet megszabadul nyügeitől, szárnya hamar nő, hogy magasra törjön. A spártai előljáróság mintegy pelengérré szegeztetett ki egy lantot, melyre Terpandros új húrt húzott. Timotheusnak az ephor levágott az általa szaporított két húrból egyet. De az atheni szellem kiemelkedik. Az első merész felszárnyalást, mely gyűlöletet, üldöztetést vont maga után, Aiskhylos tette. Valamint a szobrászat az egyiptomi mozdulatlanyságból, úgy a dráma a liturgiából bontakozott ki.

«Son âme (de l'art grec) si agile et si vive, sa Psyché ailée est sortie d'une chrysalide de rites et de règles aussi épaisse qu'une momie de Memphis.»

Romok közt haladt. E romok: az összeomlott *kardal*-költészet borítá el a tért a *szin* előtt. Aiskhylos merészen föllépett. A romokat félretolta és felhasználta fenséges műve csarnokában. Fokról-fokra lehet kísérni a ránk maradt *hét* egész műből és több töredékekből, mint emelkedett az egyszerű *Esdeklők*től a nagyszabású és minden idő számára alkotott compositióig az *Orestiaig*.

III.

A költői jellemét e szóval lehet kifejezni: *σεμνότης*. A fenség körében jár. Az erkölcsi világnak problémáit bolygatja meg és a hitélet összekuszált fonadékába merész kézzel nyúl.

Aristophanes *Békáiban* (886—7) Demeterhez fohászkodik, hogy tegye őt méltóvá mysteriumaihoz:

Déméter, a ki feltápláltad elmém,
Oh, hadd legyek méltó szent titkaidhoz.

A költői dicsőség tetőpontján: *Orestiaja* megragadó hatása után visszavonult Szicziáliába, hol Gelában halt meg 456-ban. Visszavonulásának oka maig is rejtély. Aelianus azt hiszi, hogy vallástalanságról vádolták be, a mysteriumok elárulásáról. E vád jellemzi a költői irányát. A művészi szabadság érdekében szembe szállt a *népmythos* végzetével, mely önkényes, szeszélyes volt. Élete végén az Aetna alján a háborgó tűzokádó hegygyel szemben: gondol az emberi titán, Prometheus költője a Palikoi testvérekre, kik kétszer születtek; a föld szülöttei levének Héra féltékenykedése

miatt azon kängözös tó közelében, melybe az esküvel beírt táblát dobták, mely ha elmerült, az esküvőre az esküszegés bizonyult és az Aetna nyelte el a hitszegőt. A Palike tavába azon mysteriumokra tett esküjét, melyeknek elárulásával vádolták, be lehetett volna dobni és el nem merül. De üldözték a titán gondolkodást, a közhittel szemben a *merénylő* Prometheus rajongóját. Száműzetésének megvan magyarázata a görög közelet fejlődésében, melyet híven fejez ki Sophokles drámai költészete. Sophokles Günther igen helyes felfogása szerint nem eltért, de visszatért a népies világnézethez. A végzettragédia atyjává lesz az, ki egy Antigone, egy Oidipus bűnösségét tette tragédiája tárgyává. Azon megoldás, mely az «Oidipus Kolonosban» cz. darabban a Labdakidák átkát megoldja, úgy összeforrt a nép vallásos felfogásával, bár lélektani mélység tekintetében maig túl nincs szárnyalva, hogy azon *megoldáshoz* képest, mely a tüzet orzó Prometheus meséjét feldolgozó Aischylosnál található, a vallásos hit népies felfogását tükrözi vissza. Mint láborta volna meg a nép Sophokles költészetének mélységeit: az öszhang, az odaadó vallásos hit, mely az emberi akarat szabadságát oly áhitattal viszi a *Végzet* oltárára, elbűvölte.

Az Orestia megoldása is az areopag ítélete útján, midőn a demokrat áramlat által már elítélt aristokratikus törvényszék előtt Pallas Athene jelenik meg és örök intézményül akarja megtartani a *vér*-perekben az areopagot: nem felelt meg az atheni nép közfelfogásának, midőn már a heliastaság — a népbíróság eleve diadalmaskodott és oly szenvedélylyé kezdett kifejlődni, melyet Aristophanes a «Darázsok»-ban kigúnyol. Aiskhylos visszavonulásának meséi, hogy egy korábbi, majdnem 15 évvel azelőtti költői verseny, Simonides által való legyőzete keserítette volna el, vagy mint Suidas írja, hogy a színház omlott volna össze előadás alkalmával csak azt bizonyítják, hogy *A.* jellemét kora nem érté meg és keresett okot annak kimagyarázására, miért kellett a dicsőség templomát, melyet épített, ott hagynia, hogy önkénytes száműzetésbe menjen. Az a monda, hogy az ifjú Sophoklessel vívott verseny alkalmával, mikor a görög szabadság hőse Kimon, ki ép a Theus hamvaival érkezett haza Skyrosból, melyet meghódított, táborkarával volt a versenybíró és a koszorút Sophoklesnek adta: egyike a legjellemzőbb és költői szempontból legkifejezőbb mondáknak, mely megadja *A.* visszavonulásának ha nem is közvetlen okát, de megmagyarázza hangulatát. E verseny 468-ban volt Kr. e.

Sophokles pályája az öszhang. Nála a *nemesis*, mely kérlelhetlen hatalom Aiskhylosnál: átalakul és szelid vonásokat ölt. Sophokles hősei ὕβρις-ökért önmagukat sujtolják: Ajax öngyilkos lesz, Oidipius szemét tépi ki, Philoktetes enged Herakles szavának, Herakles nem átkozza meg nejét, Deianeirát, kinek féltékenysége gyújtá meg fáklóját, Antigone már csak szeretni és nem gyűlölni született. Legkorábbi tragœdiája Electra leheli még azt a hajthatatlan, kérlelhetetlen szellemet, mely *A.*-t jellemzi, melynek örök mintaképe marad az antik Faust: *Prometheus*: az emberi szabadság e martyrja. Az akarat szabadságereje erőszakossá, heveessé teszi. *A.* a nagy napok hőse: hősi lelke harczol darabjaiban is. És azon kedves adoma *A.* haláláról, melyet Lafontaine örökített meg újabban Valerius Maximus elbeszélése nyomán, hogy t. i. *A.*-t egy sas ölte meg kopasz fejét sziklának véelve és egy zsákmányul ragadott teknősbékát dobva le, hogy azon összetörjön: a *sast* a költők között, ki merészen nézett az igazság napjába a mythos ködkörén túl emelkedve, hozzá méltó véggel tiszteli meg:

Quelque devin le menaçâ dît-on
 De la chute d'une maison.
 Aussi tôt il quitta la ville,
 Mit son lit en plein champ, loin des toits sous les cieux.
 Un aigle qui portait en plein champ, loin des toits sous
 les cieux
 Passa par là, vit l'homme, et, sur sa tête nue,
 Qui parut un morceau de rocher à ses yeux,
 Étant de cheveux dépourvue,
 Laissa tomber sa proie, a fin de la casser:
 Le pauvre Eschyle ainsi sut ses jours avancer.

Lafontaine humoros befejező sora igaz: napjait folytatja ő, ki Aristophanes szerint «darabjait az időnek szentelé».

A. 80 darabjával 52-szer nyert koszorút és visszavonul. Az a per, melyet Euripidessal folytat az æsthetikai széket ülő Dionysos előtt, Aristophanes «Békái»-ban ki van egészen fejezve; az ok, mely e büszke lelket arra kényszeríté, hogy mintsem megalázza magát, hagyja el a csatatért. Ő a harczkedvet, a folytonos küzdelemre utalt *honszerelem* hangját zengette, melyre a csekély számú görögnek szüksége volt, ha a lét küzdelmei közt nem akart összetörni, mint később összetört. Ő a szellem fennkölt prófétája: a

szellem bomlasztó, lágy, zsongító, ernyesztő hatásától, a tragikai meghatottság ellágyulásától félti nemzetét.

Így szól (*Békák*, 979—985):

ταῦτα γὰρ ἄνδρας χρῆ ποιητὰς ἀσκεῖν σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς
ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγέννηται.
Ὀρφεὺς μὲν γὰρ τελετὰς δ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι.
Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμοὺς Ἡσίοδος δὲ
γῆς ἐργασίας· καρπῶν ὥρας, ἀρότους. ὁ δὲ θεῖος Ὅμηρος
ἀπὸ τοῦ τιμῆν καὶ Κλέος ἔσχεν πλὴν τοῦδ' ὅτι χρῆσι' ἐδίδαξε
τάξεις, ἀρετάς, ὀπλισεῖς ἀνδρῶν;

Ilyenre kapassa igaz költő a férfiakat. Hisz akár nézd :
«Kezdetről fogva mily üdvös volt a nagy költők befolyása,
Orpheus ünnepeket rendelete, lám, megtiltott emberöléstől ;
Musaios nyavalyákat orvoslani és jóslani, Hesiodos meg
Földet munkálni taníta, vetést, aratást, míg ősi Homéros
Mivel érdemelő isteni híret, minthogy csatarendre vitézül
Küzdeni, fegyverkezni taníta?»

A hős nemzedék hős fiát sok minden változás bosszantá.

Hugo Victor egy nálunk kevésbé ismert művét: *William Shakespear*et így kezdi: *Il y des hommes Oceans*. Ilyen Aiskhylos : *a genie* világos látásával, kiről a művész, Sophokles azt mondja : hogy «Aiskhylos jól teszi, de öntudatlanul.» Ez oceannak van édes szendergése, de vannak viharai is. E tenger édes zsongását halljuk, mikor Helénáról szól: «Derült lélek mint a tenger csöndje, szépség, mely diszére vált a leggazdagabb ékességnek is, édes szemek, melyek mint a nyíl sebeztek, a szívnek végzete, virága a szerelemnek.» Hát még az Oceanidák vigasztaló szelid karéneke, mely elzsongítja a szenvedő Prometheus kínjait! De van e tengernek még több vihara. Ki feledné el, ha olvasta Prometheus végső szavait. 1080-tól végig (Dindorf):

Most nem csupán szóval, de tetteleg is
Reng már a föld;
Felmenydörög s mély hangja bőgve kél; a
Villám tüzes kigyói átczikáznak;
A forgószelel a port kavarja; minden
Szelnek fuvalma lejtve szembeszáll;
A tenger együvé vegyül a léggel. —
Zeüszttől ily ítélet ér ma engem

Nyilván remegni kész'tve. Oh anyámnak

Szentsége, oh ti, mindenek

Közös világát ringató legek:

Láttok mi érdemetlen estem el!

(Zilahi K.)

Így esett ő is: a költő Prometheus, ki a tragikai bölcsészet
tűzét rabolta el Bakhostól.

HEGEDŰS ISTVÁN.

A KARÁCSONYI MYSTERIUMOK EREDETE.¹⁾

A karácsonyi játékoknak még eddig nem akadt oly alapos kutatójuk, minő *Milchsack*²⁾ a húsvétiaknak; eredetük, fejlődésük első foka máig is nagyrészt ismeretlen. A tárgyának egyetlen számbavehető vizsgálója, *Wilken*³⁾ egyes hozzávetéseket ad csupán, a német hagyományokon túl nem terjeszkedik s eredményei sem igen megbízhatók, mint a húsvétiaknál kifejtett nézeteire már *Milchsack* rábizonyította⁴⁾ s a karácsonyi játékoknál nekem is lesz alkalmam néhány tévedését kimutatni. Munkámat megnehezíti az is, hogy a legfontosabb régi emlékek teljes szövegébe nem szerezhettem betekintést,⁵⁾ így előre le kell mondanom az eredmény philologiai biztosságáról, megdönthetetlen voltáról: de másfelől ez emlékeket több munka oly bőven idézi és magyarázza, hogy az ú.

¹⁾ E cikk részlet egy nagyobb tanulmányból, mely a magyar valóságos népjátékok eredetéről szól.

²⁾ *Gust. Milchsack*, Die Oster- und Passionsspiele. Literarhistorische Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung derselben bis zum XVII. Jahrh. vornehmlich in Deutschland, nebst dem erstmaligen dipl. Abdruck des Kuenzelsauer Frohnleichnamsspieles. I. Die lateinischen Osterfeiern. Wolfenbuettel, 1880. Ism. *Heinrich Gusztáv* e Közlönyben IV, 1880, p. 558.

³⁾ *Dr. E. Wilken*, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland, Göttingen, 1872. Kár, hogy *Weinhold* Károlynak különben kitünő könyve: Weihnachtsspiele und Lieder aus Ober-Oesterreich u. Schlesien. Wien, 1853. (az 1875-iki czimlap-kiadás) e tekintetben nagyrészt elavult.

⁴⁾ «Bei Wilken blickt man an keiner Stelle, wenigstens was die Oster- und Passionsspiele betrifft, bei denen ich es beweisen kann, auf die Basis gründlicher und erfolgreicher Vorstudien.» Id. m. 15. l.

⁵⁾ *Du Méril*, *Coussemaeker* és *Wright* teljes kiadásait nem sikerült megkapnom.

n. irodalomtörténeti valószínűséget (melynél tovább haladni sok esetben hiába való fáradozás,) nem lehetetlen elérni. Megkísértem tehát, hogy az idézetek nyomán ez eleddig homályos kérdésre némi világot derítsek.

Karácsony ünnepe köré az egyházi játékoknak három csoportja sorakozik; karácsony napjához a *pásztorok imádása* (*Adoratio pastorum*), az ártatlan kisdedekéhez (decz. 28.) *Ráchel siralma* (*Ordo Rachelis*) s vízkereszt napjához a *háromkirályok hódolata* (*Officium trium magorum*) fűződik. Ezt a szoros rendet azonban nem igen tartották meg kezdetől fogva sem; tetszés szerint cseréltették, vagy összevonták egy előadásba. — Ráchel siralmának eredete után nem kell sokáig kutatnunk; már régebben fölismer-ték, hogy nem egyéb egyszerű reminiscentiánál. A mint a passio-játékokat mindig *Mária siralma* fejezi be, a mely ott a gyászos végű mysteriumban helyén van, úgy a karácsonyi előadásoknak Rachel siralma a vége, a mely már nem vág össze az örömnép hangjával. Az utánzásban annyira mentek, hogy kedvéért felforgatták a chronologiai sorrendet, eléje tették a királyok jelenetét, sőt a «12 éves Jézus megjelenését a templomban» is. Egy régi alsó-hesseni O. R. pedig, mely a többihez nagyon hasonlít, szó szerint azokat a latin és német hymnusokat foglalja magában, melyek a legeredetibb Mária siralmát képezik.¹⁾ Eredete tehát kétségtelenül a passio- és húsvéti játéokra mutat vissza.

Ez a tény most természetesen arra a gondolatra vezet, hogy a pásztorok s a három királyok jeleneteit is a húsvéti játékciklushoz vonatkoztassuk, s ezt kísértjük meg az alábbi sorokban. Azért bevezetésül álljon itt néhány szó a passio-, de különösen húsvéti játékokról, mely utóbbi valóbszínű, hogy forrása lehetett a karácsonyi jeleneteknek, mivel mindkettő örömnépről való; mindkét ünnep egyházi berendezése és tárgya szembeszökő egyezéseket mutat: karácsonyt u. i. épúgy megelőzi az advent, mint húsvétot a nagyhét, itt is ott is Krisztusnak újjászületése, a hit-eszmének diadala szerepel. Általános okoskodás is oda vezet, hogy a betlehemes előadásoknak a húsvéti sirjelenetben keressük forrását. Húsvéti párbeszédnek jóval korábbi időből maradtak reánk (XI. század). Kétségtelen, hogy meg is előzték karácsonyi társaikat; mikor tehát a húsvéti ritusból kisarjadt az egyházi dráma,²⁾ a

¹⁾ *Wilken* id. m. 171. jegyz.

²⁾ Ezt *Milchsack* kutatásai óta bizonyosnak vehetjük.

másik nagy napnak (karácsonynak) ünnepeit sem akarták a kedvelt látványosság nélkül végezni; vesztett volna évszázados népszerűségéből, ha hasonló játékfélét nem rendeznek a napján. A föltett átvételnek még a rendes, elbírt rítus sem állt útjában, minthogy az örömnüpen nem csak ilyen istenfélő és hitet erősítő előadásokat, de sok egyéb, az egyház komolyságával meg nem férő tréfás szokást (gyermek-püspök miséjét, a bolond- és szamar-ünnepet), hagyományos multságokat is megtűrtek. — De vegyük sorra a biztos és kétségtelen adatokat.

Milchsack alapvető munkájában pontos, szigorú összevetését adja az eddig napfényre került régi húsvéti játékoknak, meghatározza ősalakjukat s vizsgálódásainak eredményeként oly meggyőződésre jut, hogy az összes feltámadási *mysteriumok egy közös alaptól származnak*. Módszere ez eredményre nézve kifogástalan; bizonyos, hogy az ősalak a húsvéti drámák csirája. Ő azonban ennél is tovább megy s a synoptikus evangéliumok erre vonatkozó helyeit is megvizsgálván, kimondja, hogy az ősalak s e bibliai helyek között annyira lényeges a különbség, hogy szolgálai átvételnek épenséggel nem tekinthető, tehát valamely ker. egyházi írónak önálló munkája, a kit e szerint, bár ismeretlenül, a ker. dráma megteremtőjének kell tartanunk.*)

Az ősalak a következő öt responsorikus mondatból áll:

- I. Mulieres (sc. 3 Mariæ): *Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti?*
- II. Angelus: *Quem quaeritis in sepulchro, o christicolae?*
- III. Mulieres: *Jesum Nazarenum crucifixum, o coelicolae!*
- IV. Angelus: *Non est hic, surrexit, sicut praedixerat!*
- V. Angelus: *Ite nuntiate quia surrexit!*

Összehasonlításul adom itt a három synoptikus evangélium erre vonatkozó helyét is:

Ev. Math. 28. 5—7.	Ev. Marc. 16. 6—7.	Ev. Luc. 24. 5—8.
5. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos: scio enim quod Jesum qui crucifixus est quaeritis: 6. non est hic, surrexit enim sicut dixit: venite	6. Qui (sc. angelus) dicit illis: Nolite expascere: Jesum quaeritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hic: ecce locus, ubi posuerunt eum. 7. Sed ite di-	5. cum timerent autem et declinarent vultum in terram, dixerunt ad illos: Quid quaeritis viventem cum mortuis? 6. Non est hic, sed surrexit: recordamini... cet.

*) Milchsack. id. m. Ergebnisse cz. fejezetben, 116. s k. ll.

et videte locum ubi positus erat dominus. 7. Et cito euntes dicite discipulis eius quia surrexit, et ecce praecedit vos in Galileam . . . cet.

cite discipulis eius et Petro quia praecedit vos in Galileam . . . cet.

Egyszerű összehasonlítás is világosan mutatja, hogy Lukács ev.-nak csak csekély, vagy épen semmi hatása sem volt a főntebbi dialogusra. Már a másik kettővel szembetűnő az egyezés; de az is felismerhető, hogy ezek közül egyikhez sem ragaszkodott az ősdialogus szerzője a másik rovására. A III. Márk ev., a IV. Mátééhoz áll közelebb. — A figyelmes vizsgálónak azonban az is fel fog tűnni, hogy a dialogusban olyan helyek hiányzanak, melyek mindkét evangéliumban előfordulván, a drámának mintegy éltető elemet adtak volna. Miért maradt el az első, híres megszólítás: *Nolite timere*, vagy a végén ez: *dicite, quia praecedit vos in Galileam*? Sőt a legrámaibb helynek nyoma sincs a dialogusban, az *ecce locus* résznek hatását pedig lehetetlen, hogy ne érezte volna a szerző; el kell képzelnünk, hogy a sír mellett ülő, dalmatikás paphoz jön a többi három (mulieres), hogy meggyőződjenek a sír üres voltáról. — Azt hiszem, ezekre nem felel meg Milchsack, mikor az eltéréseket az író önnállóságának tudja be. Abban a korban a szentírástól nem mertek eltérni. Ennyi, ilyen önkényű s nem is czélszerű változtatása a szent szövegnek *egyszerre* nem képzelhető; igen, megtörténhetett lassan, idők folytán. Különben is M. felelete ismét csak ködös mythost ad a legfontosabb kérdésben: az ősdialogus *párbeszédes jellemének* eredetét nem fejt meg; az idézett ev.-i részekben nincs dialogus.

Gyanumat különösen a II. sor költötte fel, mely határozottan a legfontosabb mondata az egésznek s ezt érte a legtöbb változás. Azt hiszem, Monenak *) lesz igaza, ki a húsveti drámát nem egy szerzőtől, de a hosszú passio alatt énekelt antiphonákból származtatja, mert épen a II. sorra vonatkozólag ezt olvassuk János evangéliumában (c. 18. v. 4—5.): *Jesus itaque sciens omnia, quæ ventura erant super eum, praecessit et dixit eis: Quem quaeritis. Responderunt ei: Jesum Nazarenum. Dixit eis Jesus: Ego is*

*) *Mone: Schauspiele des Mittelalters aus Handschriften.* Karlsruhe, 1846. I. k.

sum . . . ect. E szavakat Kr. a Gethsemane-kertben váltja a proslókkal. Ez nem csak szószerint megfelel a II. és III. sornak, de már itt egyszersmind kész a *dialogus is.*¹⁾ — Hogy miként került e passiobeli rész a húsvéti játékba, annak fejtegetése most messze vezetne²⁾, elég annyi, hogy az ősdialogusnak legrégebb és legfontosabb két sora a II. és III. vagyis; *Angelus; Quem quaeritis; Mulieres: Jesum Nazarenum.* — Szükségesnek láttam ennek előrebocsátását, mert később gyakran hivatkozom reá.

A kétféle, pásztor- és háromkirály-játékot, sorra veszem. Megvizsgáljuk legrégebb följegyzéseiket, mert ha egyáltalán lehetséges az eredet kérdésére világot derítenünk, úgy a megoldásnak ezekben kell rejlenie.

Lássuk a *pásztorjeleneteket* előbb. — Önálló, egyházi, papok által templomban előadott pásztorjátékot csak egyet ismerünk: a *rouenit* (R. P.) a XIV. század közepéről.³⁾ De a pásztorok, mint szereplő személyek, előfordulnak már a jóval régebbi Magorum adoratiók mindenikében is. — Wilken kritikailag megállapított szövege szerint⁴⁾ legrégebb szerepük a következő:

Angelus inquit inprimis:

1. Pastores annuntio vobis gaudium magnum.

Pastores: 2. Transeamus Betlehem et videamus hoc verbum.

Angeli: 3. Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis!

E rész rendesen megelőzi a Mag. adoratiót s szószerint az evangéliumból van véve (l. Luk. II. 10. és 16.) A játékokban még egyszer előfordulnak a pásztorok, mikor a három király Herodes-től Betlehem felé indul; útban találják őket s megkérdik tőlök:

¹⁾ A IV. és V. sor már valószínű, hogy az evangéliumok hatása alatt keletkezett, mint az I. is. Hogy az alapdialogus bővítésénél mindig figyelemmel kísérték a szentírásnak ide vonatkozó helyeit, abból is látszik, hogy a *Pray-codex*ben följegyzett húsvéti mysterium, melyben az I—V. sor előfordul, magában foglalja már az *ecce locus* részt is. V. ö. *Abel J.* A színiéretet Bárfán a XV. és XVI. századokban. Századok, 1884.

²⁾ Dolgozatomban ezt a nézetet majd bővebben is kifejtem.

³⁾ Kiadta *Du Cange* *Pastorum officio* cz. alatt; *Du Méril* p. 147. — Kivonatát németül *Weinhold*: *Weihnachtsspiele u. Lieder aus Süddeutschland* n. Schlesien. Wien, 1853. p. 49; ezt magyarul *Gyulai*: *Népkölt. gyűjt.* I. k. 525. l.

⁴⁾ *Wilken* id. m. 194.

Magi ad Pastores :

4. Pastores dicite, quidnam vidistis ?

Respondeant Pastores :

5. Infantem vidimus pannis involutum !

E két sor pedig a Breviarium Romanum legrégebb antiphonái közé tartozik.¹⁾ — Az idézett két rész kétségkívül legkezdetlegesebb alakja a pásztorok szerepének ; a szent íráshoz való ragaszkodás s egy ismert antiphona alapján lépnek föl először s azért bizonyára fiatalabbak a háromkirályok jeleneténél ; mert ha szereplésük régebb keletű, talán a Mag. ad. keletkezésével egy idejű lett volna, ép úgy át kellett volna időnk folytán alakulnia, mint a hogy a királyok szereplése valósággal megbővült, hosszú darabbá lett. Meggyőz erről egy tekintet, melyet pl. a *freisingi* (XII. sz.) *Mag. adoratoria* vetünk ; a pásztorokra vonatkozó rész semmivel sem több a fönt közölt 5 sornál, míg a királyok szerepe szélesesen kidolgozott, hosszadalmas versekből áll.²⁾ — Később már a pásztorok szerepe is kibővül ; pl. a *freisingi Ordo Rachelis*ben (egy századdal fiatalabb a Mag. ad. nál.)³⁾ a fönt idézett 2. sorból már hatsoros carmen rhythmicum lett ; 4. és 5. megmaradt régi alakjában, de királyok helyett minden értelem nélkül a chorus kérdi tőlök. Szerepük tehát ez :

Angeli : Gloria in excelsis . . . cet. (v. ö. fönt 3.)

Pastores : Quis audivit his similia

Ab eterno mirabilia !

O mirandum puerpurium,

Tantum habens ministerium !

Transeamus ergo Betlehem,

Explorare rei seriem. (V. ö. f. 2.)

Venientes ad presepe dicant :

O regem celi cui celicole famulantur !

clauditur in stabulo concludens cuncta pugillo,

despectissimus in terris et summus in astris.

Chorus dicat: Pastores dicite . . . (V. ö. f. 4.)

Respondent *Pastores*: Infantem vidimus . . . cet. (V. ö. f. 5.)

Már itt meglátszik, hogyan veszik fel lassankint a királyok szerepét. Az «*O regem coeli*» kezdetű antiphonát az ugyancsak

¹⁾ Brev. Rom. ex decr. ss. conc. Trid . . . Ratisbonæ 1879. v. IV. pag. 234.

²⁾ Weinhold W. Spiele u. Lieder. 56—61.

³⁾ Weinhold, u. o. 62—65.

Freisingből maradt régibb Magorum adoratióban még a királyok énekelték.¹⁾

Vessük össze az egyetlen önálló pásztorjátéknak (R. P.) külső, scenikus berendezését a régibb háromkirály-darabokéval. Az utóbinak legrégibb ilyen leírása a *roueni* (R.) Officium trium Magorumban maradt meg;²⁾ e szerint az előadás így folyt le: Vízkereszt napján az ének után (*tertia cantata*) kezdődik a háromkirály szertartása. A templom különböző részeiből előlép a három király koronával díszített siphákban, szolgálóktól követve, kik az ajándékokat hozzák. Az első király ki középről jő, botjával a csillagra mutat s így szól: *Stella fulgore nimio rutilat*; a jobbról jövő második folytatja: *Quæ regem regum natum monstrat*; balról a harmadik: *Quem venturum olim profetiæ signaverant*. Az oltárnál mindnyájan összetalálkoznak, megcsókolják egymást s énekelik: *Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera: aurum, thus et myrrham*. Erre a kántor elkezdi a «Magi veniunt» responsumot s a körmenet megindul. (A terjedelmesebb játékokban itt jön közbe Herodes és irástudóinak jelenete az internuntiuszal és armigerrel.) Mihelyt a menet a templom hajójába ér, a keresztoltár csillárja meggyújtatik s a magusok énekelik: *Ecce stella in oriente prævisa iterum præcedit nos lucida. Hæc inquam stella natum demonstrat, de quo Balaam cecinerat dicens . . . cet.* Ekkor két pap dalmatikába öltözve s a bábákat (*obstetrices*) jelképezve, az oltárhoz lép és szelid hangon éneкли: *Qui sunt hi qui stella duce nos adeuntes inaudita ferunt. A magusok így válaszolnak: Nos sumus, quos cernitis, reges Tharsis et Arabum et Sabæ, dona ferentes Christo . . . cet.* A dalmatikába öltözött két pap (*obstetrices*) a függönyt félre vonva, így szól: *Ecce puer adest, quem queritis. A háromkirály térdre esik s e szavakkal üdvözli a csecsemőt: Salve princeps sæculorum! Az első ad aranyat: Suscipe rex aurum; második tömjént: Tolle thus, tu vere deus; a harmadik myrrhát: Myrrham signum sepulturæ!* Ez alatt a tömeg áldozni megy s a feláldozott

¹⁾ A fr. Mag. ad. vége ez: *Angelus ad prostratos Magos: Impleta sunt omnia quæ propheticæ dicta sunt. Ita viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis. — Magi redeuntes antiphonam (canant): O regem coeli.*

²⁾ Eredetijét *Du Méril* (p. 153.), utána adja *Willen* (195. s. k.), német rövidített fordítását *Weinhold* (51. s. k.); ezt magyarul *Gyulai* (Népkölt., gyűjt. I. 526. s. k. II.)

arany a dalmatikás papoknak adatik. A magusok térdelve imádkoznak s *majd mintha álomból ébrednének*¹⁾ egy fehérbe öltözött gyermek, mint angyal az antiphonát énekli: *Impleta sunt omnia . . .* cet. — Erre a királyok az oldalajtón kimennek a templomból és a balfelöli ajtón az énekkarba lépnek, mialatt a kántor rákezd a responsoriumra: *Tria sunt munera . . .* A mise alatt a hár. kir. vezeti az énekkart . . . stb.

A *roueni* (R. P.) pásztorjátékról meg ezek maradtak meg:²⁾ Te Deum után az oltár mögött jászolt emeltek, mely fölé a szent szűz képét helyezték. Az énekkar előtt levő emelvényen egy fiu állott, ki mint angyal, Krisztus születését hirdette: *Pastores annuntio vobis gaudium magnum* (Luk. II. 10.). A kar nagy ajtaján belépnek a pásztorok s a jászolhoz mennek *Pax in terris*-t énekelve; üdvözlik a szent szűzet s imádvá hódolnak a gyermeknek, kit két főbb pap, dalmatikába öltözve (az *Obstetrixek* jelképeül) mutat meg nekik. A miséző az oltár mellett kérdi: *Quem vidistis, pastores?* Felelik: *Natum vidimus* s éneklük: *Alleluia!* — A mise további folyamán «*pastores regant chorum,*» vagy pedig egyik pásztor a *lectiot* olvassa, másik kettő (tehát már ekkor ők is hárman voltak!) énekli az «*in pulpito*» *gradualet*. Ezek már mindenesetre feltűnő egyezések.

Hanem mindez még nem elég annak bebizonyítására, hogy az *önálló pásztorjáték pusztja másolása a királyokénak*. Áll azonban még néhány erős bizonyító adat rendelkezésünkre, de melyekért kissé messzebb kell kerülnünk. — A vallásos népjátékok kutatói előtt régen eldöntött dolog az, hogy az ilyen szokást tartó népnel a pásztorjelenetek fő és alapváza egy és ugyanaz. A francia és német népjátékok pásztorai, egészen úgy, mint a mieink, künn a mezőn nyájaik mellett elaluszhatnak; az angyal hirdető szava álmaikból fölriasztja őket s mikor Betlehem (jászol, bölcső) elé járulnak, mindenik valami ajándékot nyújt át az új szülött fiuistennek. Természetes, hogy ez az alapváz sokféle módon kibővül és változatossá lesz; egy-egy nemzet, sőt vidék is más és más jelenetét dolgozza ki nagyobb előszeretettel; de lényegében valamennyi e két (álom és ajándékadás) jelenetre vezethető vissza. Ez egy. —

¹⁾ A kiemelt részre később hivatkozom.

²⁾ *Gyulai* közlését (525. l.) kiegészítettem *Juleville* könyve szerint: *Histoire du théâtre en France. I. Les mystères* 2 vols. Paris, Hachette. 1880.

Más az, hogy külföldön még csak meg sem kísértették a népjátékok egyházi eredetét kétségbe vonni.¹⁾ A németeknél és angoloknál ez az átmenet a templomi szokásból népszokásba lépésről-lépésre nyomon kísérhető;²⁾ már nálunk a kérdés jóval bonyolultabb, nekünk egyetlen emlékünk, adatunk sem maradt egykori létezésükről, csak azt tudjuk, hogy kb. e század eleje óta (Dugonics följegyzései) a magyar nép között is él e szokás, a mi a combinatióknak tág teret nyit. De maradjunk a külföldieknél. — Láttuk, hogy voltaképp csak két jelenetből állanak: *álmukból fölkelte őket az angyal* s a jászol elé borulva *ajándékot adnak a gyermeknek*. — Az evangelium e kettőről mit sem tud (v. ö. Luk. II. 8—20, mely a pásztorokról szól; sőt itt világosan az áll, hogy: *vigyáznak* vala éjszakán az ő nyájok mellett), de mindkettő megvan a *háromkirályról* szóló részben: Máté II. 11. «És bémenvén a házba, megtalálák a gyermeket Máriával, az ő anyjával, és leborulván tisztességet tőnek néki; és az ő kincseket előhozván, *adának néki ajándékokat, aranyakat, temjént és mirhát*. 12. És az Istentől megintetvén *álom által*, hogy Herodeshez vissza ne mennének, más úton térének az ő hazájokba.»

A középkori Mag. adoratiókba mind a két jelenetet átvették; az ajándékadást, mint a királyok szerepének fő jellemzőjét, természetesen első sorban, de álmuk ábrázolásának is maradt nyoma; leggyakrabban leborulással jelezték. Följebb kiemeltem a roueni Mag. ad. (R) lefolyásánál az idevonatkozó helyet. Tunc, *Magis orantibus et quasi somno sopitis, quidam Puer... cet.* — Ugyancsak az «*Impleta sunt*» antiphona előtt ad erre utasítást a frei-ingi (Fr) is: *Angelus ad prostratos Magos.* — Mikor már a játékok elvesztik misei jellemüket, kiválnak köréből s önállóan, mint látványos darabok, adatnak elő, a leborulás mozzanata is átalakul; már nemcsak jelzik az álmot, hanem lefeküsznek a színen, elalusznak s a megjelenő angyal költi fel őket. A XIV. sz. közepén előadott

¹⁾ Csak *Wilken* kockáztatja meg azt az eredeti különvéleményt, hogy ezek a XV. éz XVI. században erkölcselenné, profánná fajult játékoknak nyomorék emlékei a népnél. Nézetének téves voltát bizonyíthatni is fölösleges. Honnan támadhatott volna az olyan erkölcstelen bohóczkodásokból ilyen szigorúan vallásos, több népnél megegyező tárgyú és mindeütt áhitattal előadott és meghallgatott népjáték?

²⁾ A németekét így származtatta vissza *Weinhold*, az angolokét *Marriot*: *A collection of english miracleplays or mysteries.* Basel, 1838.

olasz kar. játékban, mikor a királyok lefeküsznek, a darabot magyar-
rázó előadással kíséző praecursor (úgy látszik a régi-internuntiuszal
ugyanegy alak) elmondja, hogy a királyok az útban elfáradván,
lenyugodtak s most alusznak.¹⁾ — Körülbelül ez időtájt öltenek
a pásztorjátékok is önálló alakot; elvetik régi kis szerepüket, mely
egyéből sem állott a királyokkal való találkozásnál s a mely a
háromkirály-játék fejlődésével mindinkább vesztett fontosságá-
ból (a jelentéktelen armigernek vagy az irástudóknak nagyobb
szerepük volt), s teljesen átveszik a magusok szerepét. A dolog
természetes. A hajdanta nevezetes vízkeresztünnep a középkor-
ban vesztett fontosságából s rovására emelkedett a karácsony nép-
szerű cultusa; a vízkeresztkor tartott drámai előadásokat (három-
király-játékokat) át akarták tenni karácsonyra is s erre legalkal-
masabbnak a pásztorok jelenetét találták; a vízkeresztünnep dráma két
fő jelenetét: az ajándékadást és elalvást tehát egyszerűen ráru-
házták a pásztorokra s ezzel megvolt a mai népies betlehemek
őstypusa. — Egy XV. századi angol játék érdekes alkalmat ad arra,
hogy ezt a természetes processust (ugyanegy tárgynak más szerep-
lőkre ruházását) bár csak hasonló tárggyal, de ugyanolyan
körülmények között végig kísérhessük. A tárgy csak hasonló; mert
itt már az önálló darabbá alakult pásztorjáték szolgál ismét min-
tául, hogy belőle specialis angol népjáték váljék.

A *Towneley* név alatt kiadott népmysteriumok²⁾ egyikében,
Paginae (= pageant, a eoll. játékok egyes részeinek angol neve)
pastorumban két pásztor elpanaszolja egymásnak baját. Egyik a
földi dolgok mulandóságáról elmélkedik, mert egy tehene elhagyta
az árnyékvilágot, másikat a politikai elhyomatás bántja; kesereg
az elszaporodott rablók, tolvajok, de legkivált a lovagok miatt.

¹⁾ L. *Ad. Ebert* cikkét: Stud. zur Gesch. des mittelalt. Dramas. I. Die ältesten italienischen Mysterien. (Jahrbuch für roman. u. engl. Sprache u. Literatur. V. 1864. 55. l.)

²⁾ Kiadás: *The Towneley Mysteries. publ. of the Surtees society, Lond. 1836.* — T. nevét a kéziratot őrző családtól kapta. Ezek collectiv-játékok, melyekben az egész ó- és újszövetségi történet drámai formába van öntve. Alkalmast Wakefield környékén úrnepkor, vagy a wodkirki vásárok alkal-
mával adták elő a szomszédos városok özéhei magas, kerekeken toltató
tribuneön (scaffold). Az angol-játékokról érdekes fejtegetést ad *Shasp* köny-
vében: Dissertation on the pageants, or dramatic Mysteries anciently per-
formed at Coventry by the tharding Companies of that city. Coventry. 1825.

Majd holmi apróság fölött összevesznek s egy közbelépő harmadik pásztor dönti el a vitát. Vacsorát készítenek, a bogrács köré leheverednek s elköltött estéli után elalusznak. Megjelenik az angyal s énekével felkölti őket. A pásztorok elrecitálják a bibliai jóslatokat (egyikük latinul mond két verset Vergil 4. Eclogájából, miért a másik kettő kineveti) s útra kelnek Betlehem felé, ajándékokat vive magukkal. Csillag vezeti őket a jászolhoz, hol leborulnak s mindegyik ad valamit Máriának. — Ez az ilyen játékok rendes alakja. De nyomban utána van a kéziratban egy másik pásztorjáték, melyben hasonló motivumokkal egész kis népies bohózat kerekül ki. A három pásztor bevezető panaszkodása megfelel az előbbinek. A harmadikat egy harpia feleség miatt öli a bú. Majd eléjük áll Mac, ki rémséges tolvaj hírében áll. Eleinte, mint tehetős és hatalmas yeoman, elváltotzatott hangon bárányt követel tőlök, de ráismernek. Erre fordít a köpenyegen s ő is panaszkodni kezd. Kesereg, hogy felesége évenként új meg új csemetével ajándékozza meg. Későre jár az idő, le akarnak feküdni. Mac éji szállást kér tőlük, mire óvatosságból közbül fektetik. Mikor a három pásztor elaludt, Mac fölkel, kiválasztja a legkövérebb kost s haza viszi feleségének, Gillenek, ki az állatot a bölcsőbe rejti. (Mac háza ugyanazon a scaffoldon állt.) Mac visszalopózik helyére s reggelre kelve őt költögetik legtovább. Nem tudnak bele lelket verni, emelgetik botjaikkal (mint nálunk az öreg pásztor), álmában rémüldözik, hogy Gille újra gyermeket hozott világra. Végre fölkel; kikeresik zsebeit, üreseknek találják; majd át vizsgálják a nyáját s észreveszik a hiányt. Macet közrefogják s elviszik magukkal ennek lakására. Mire benyitnak, Gille ágyban fekszik s a leghívebben utánozza egy gyermek-ágyas asszony vergődését; Mac is sopánkodik. Ezalatt a pásztorok átkutatták a házat, de semmit sem találtak. A nagy nyomorúság és túlságos áldás láttára megesik a szivök s elhatározzák, hogy a csecsemő számára mindenik ad valamit. Letérdelnek a bölcső mellé, egyik föllebbenti a takarót s ott találják jószágukat. Macet elverik s mikor az ütlegelésben végkép kifáradva leülnek, megjelenik az angyal s énekli: Gloria in excelsis deo!

Érdekes, tanulságos adat ez. Egyrészt fogalmat nyújt arról, mily módon mentek át az egyházi játékok világiak s a nép kezére s megmagyarázza némiképp a XVI. századi angol dráma hirtelen föllendülését, az angol népszellem erős assimiláló képességét, — másfelől megmutatja, hogy a dráma fejlődésében az ilyen átme-

net (háromkirály-játékból a pásztorokéba, ebből népi bohózatba) minden erőltettség nélkül, simán és természetesen mehetett végbe.

A következők megértése végett, tekintsünk csak kissé visszafelé. Addig a pontig, a hol a pásztorjáték a magusoké mintájára önállóan lábra kezd állani, e kétféle drámát együtt és egyszerre adták elő. Az ilyen karácsonyi, vagy is inkább vízkereszi daraboknak a magusok voltak főszereplői, melybe bővítés és változatosság kedvéért belevonták Gabriel angyali üdvözetét, a pásztorokat, az ártatlan kisdedek legyilkolását, sőt néha a gyertyaszentelőre való jelenetet is: tizenkét éves Jézust a templomban.¹⁾ A mint azonban a pásztorjáték átveszi a hár. kir. motívumait s különálló, de ezzel egy tárgyú darabbá lesz, a kettő többé együtt meg nem férhet, egyik a másiknak egyszerű ismétlése. Még az sem veheti elejét a teljes szétválásnak, hogy az egyik karácsonykor, másik vízkereszt napján kerül előadásra, de mindenesetre módosít a dolgon, mert e nélkül valamelyiknek ki kellett volna vesznie. — Nagyobb városokban, hol a magusok hódolata nagy pompával, a polgárság s a magasabb egyházi és világi méltóságok hozzájárulása mellett adatott elő, a pásztorjáték már külső egyszerűségénél fogva sem verseny-zhetett vele; fényes látványosság és változatos tárgy dolgában (a Herodessel való legdrámaibb jelenet a pásztorjátékban nem fordult elő) messze mögötte maradt; vesztett tehát népszerűségéből, végre teljesen kiveszett. Annál kedvezőbb talajra talált a vidék templomaiban, hol sem a közönség, sem a költséges kiállítás anyagi oldala nem kedvezett a királyjeleneteknek. A vidék népe inkább vonzódott a hozzájuk közelebb álló pásztorokhoz, véreből való vér voltak, inkább ápolták tehát ezt s csakugyan a nép között mindenütt inkább elterjedt s szívesebben fogadott a pásztorjáték, mint a csillaggal való járás, mely utóbbi manapság csak úgy szerepel egyes vidékeken, mint pl. nálunk nagyhéten a Pilátusverés,²⁾ minden párbeszéd, drámai actus hijával.

A régi latin pásztorjátékok jeleneteinek egyszerűségéből egy

¹⁾ L. a benedictbeurenit: *Ludus scenicus de nativitate Domini* (XIII. sz.). Kiadta *Schmeller* Carm. burana, p. 80—95; *Du Ménil* Or. latines, p. 187—213. és *Mome* Schauspiele d. M. A. I. p. 143—195.

²⁾ *Dugonics*: Magy. példabeszédek és jelesmondások. 208. l. — Részletesebben u. a. kéziratában. III. k. 430. sz. a. 133. l. — Muz. kvrtár Quart. Hung. 258. sz. a.

nevezetes sajtáságuk vonható ki, mely átvezet a háromkirály-játék eredetének vizsgálására. Az előbbi ugyanis természeténél és sorsánál fogva sokkal eredetibb, régibb részleteket tartott meg, mint szülője: a mágusjelenet. Nem fejlődött, nem erősödött soha, megmaradt az első fokon; kiszélesítéséhez sem a szentírás, sem az apokryphok nem nyújtanak tárgyat; az egyes, hozzá fűződő népjeleneteket már maga a nép toldotta hozzá, nem a templomban keletkeztek. Másfelől a király-dráma már a legrégebb emlékeken a fejlődésnek igen előhaladott, magas fokán áll, annyira átalakult, versekkel s toldott jelenetekkel bővült már, hogy eredeti alakjára, kezdetleges csirájára *belőle* következtetni lehetetlen. Így aztán az a sajtáságos dolog esik meg vele, hogy eredete kérdésében legtöbbször nem maga, de a belőle származott pásztorjelenetek adnak felvilágosítást.

A háromkirály-játéknak hat régi (a XIV. század előtti) följegyzése maradt, u. m. 1. a *roueni* (R)¹⁾ 2. *orléansi* (O)²⁾ 3. *freisingi* (most Münchenben, jele: Fr)³⁾ 4. *limoges*i (L)⁴⁾ 5. *saint-benoit-sur-Loire*-i (B) és 6. a *nevers*i (N)⁵⁾. — Szerkezetük nagyrészt összevág, koruk is körülbelül összeesik, a mely különben épen nem tehető korábbra a XII. századnál.⁶⁾ Mindannyi már teljes, kifejelett dráma; tárgyuk több jelenetre szakad, melyek különböző fejlődési fokon jutottak bele. — Tárgyuk az, hogy a három király a csillag után indulván, megérkezik s Jeruzsálem lakóitól megkérdi, hol találják Juda újszülött királyára. Meghallja

¹⁾ Először kiadta *Jean d'Avranche* Lib. de off. eccl. 1679. Utána sokszor, legjobban *Du Ménil «Étoile»* cz. alatt. (Orig. latines du théâtre moderne. p. 153.)

²⁾ *Wright Th.* Early mysteries and other latin poems of the twelfth and thirteenth centuries. Lond. 1844.

³⁾ *Weinhold.* W. Spiele u. Lieder, Wien 1853. p. 56—61. *Wilken.* Gesch. d. geistl. Spiele. Gött. 1872. p. 6—9.

⁴⁾ *Martine.* De antiquis eccl. ritibus. IV. c. 14. §. 12.

⁵⁾ Ez utolsó kettő kiadásairól nincs adatom. *Julleville* (id. m. 60. s k.) sem említi, de elég terjedelmesen szól rólok. Azt hiszem N egy és ugyanaz a Kopasz Károly zsoltárkönyvének táblájából kifejtettel, melyet szintén *Julleville* említ.

⁶⁾ *Weinhold* és *Schmeller* (Carm. bur.) bizonyára tévednek, mikor Fr.-t a IX. századra teszik. Ez valamennyi között legterjedelmesebb; O. és R. a régibbnek, eredetibbnek színével bír s ezek sem korábbiak a XII. századnál.

ezt Herodes (rex) követe (internuntius) s hirül viszi urának. Ez megijed, magához hivatja őket s megtudva tőlük jöttük okát, katonát (miles) küld az írástudókért (scribæ), hogy jönnének hozzá s néznének utána a szentírásban, mi jövendöltetett az új fejedelemről. Ezek kijelentik, hogy Betlehemben kellett születnie. Herodes fegyvernőke (armiger) tanácsára megkéri a királyokat, térjenek hozzá vissza, ha rátaláltak. Ezek Betlehembe érkeznek (utjokat körmenettel jelölték) s a csillag után eligazodva, a bölcsőt őriző két bába (obstetrices) megmutatja nekik a gyermeket. Következik a hódolat és ajándékadás jelenete s a játékot egy antiphona éneklésével fejezik be.

A Herodes szerepével összefüggő jelenetek kétségkívül később toldattak a játékhoz; szövege az emlékekben eltérő s a legrégebbinek tartott R.-ben elő sem fordul. A többire nézve a hat följegyzés majdnem szószerint egyezik s így ez tekinthető a játék legeredetibb, ismert alakjának. Hadd álljon itt egész terjedelmében:

Officium Magorum.

(Magus)* primus: Stella fulgore nimio rutilat.

(secundus): Que regem regum natum monstrat.

(tertius): Quem venturum olim prophetiæ signaverant.

(simul cantent): Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera, aurum, thus et mirram.

Következik a gyermek után kérdezés és Herodes hosszú jelenete, mely után:

Magi aspicientes stellam canant:

Ecce stella in oriente prævisa

Iterum præcedit nos lucida!

[Obstetrices]: Qui sunt hi, qui stella duce

Nos adeutes inaudita ferunt?

Magi respondeant: Nos sumus, quos cernitis, reges

Tharsis et Arabum et Sabæ,

Dona ferentes Christo... quem stella duce adorare venimus.

Ob (stetrices): Ecce puer adest, quem quæritis.

Iam properate et orate, quia ipse est redemptio mundi.

Intrantes magi: Salve princeps sæculorum!

Primus: Suscipe, rex, aurum!

Secundus: Tolle thus, tu vere Deus!

*) Fr.-t veszem alapul. A kerek zárójelek *Du Méril* és *Weinhold* kiadásaitól, *Wilkenéi* sarkos zárójelek közt vannak.

Tertium : Mirram signum sepulturæ!

Angelus ad prostratos Magos :

Impleta sunt omnia quæ propheticæ dicta sunt.

Ite viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis.

Magi redeuntes antiphonam (canant) :

O regem cœli! . . . cet.

Ez a legegyszerűbb szöveg, melyet az összevetésből nyerünk. Láthatjuk, hogy még mindig annyira bő és részletes, mint a milyen kezdetekor nem lehetett; túlságos sok személyt foglalkodtat, már előhaladott scenicus apparatust kíván, a misébe betoldásnak már nehézkes, hosszú, szóval magasabb fejlődési fokon, talán másodikon, vagy harmadikon áll; *) de meg annyira egygyé van olvasztva, hogy belőle már eredetibb rész erőltettség nélkül ki nem választható. Az eredet kérdésében tehát a szöveg maga felvilágosítást nem ad.

Másfelé kell fordulnunk, ha a kérdést némiképp tisztázni, esetleg megoldani akarjuk. Fentebb említettem, hogy a karácsonyi játékok egyik jelenete, mely a többivel leggyakrabban egyszerre adatott elő, az Ordo Rachelis, határozottan a húsvéti játékok Mária siralmainak mintájára keletkezett, annak egyszerű utánzása. — Ez azt mutatná, hogy a kar. játékok a húsvétinak, mint régibb drámai dialogusnak, mintájára jöttek létre. Igaz ugyan, hogy a háromkirály-játékok ismert legegyszerűbb alakjának egyetlen közös érintkezési, pontja sincs a feltámadási öt alapmondatdal, de láttuk azt is, hogy a közölt magusjelenetek nem eredeti, ősi formája az, a melyet ismerünk; följegyeztetésök oly korból való, mikor már a misedrámának minden faja divatban volt, köztük olyan fajok, melyek csekélyebb jelentőségüknél fogva később keletkeztek, mint a nagy ünnepre való húsvéti s szintoly nevezetes karácsonyi játékok. Ugyanaz a kézirat, mely O.-t tartalmazza, részletes húsvéti játékot is foglal magában; L.-lel együtt a mag. ad.-t megelőző nagy proféta-játék van ugyanegy kéziratban; B. mellett meg épen négy kifejlett Miklós-napi játékot találunk. Miklós napja eltörpül a karácsony fontossága mellett, mely kiválóságra csak a husvétival mérhető össze. Tehát a B. kéziratban foglalt s a vele egyező összes háromkirály-játék már aránylag nagy kort átél, mielőtt följegyez-

*) Ez akkor tűnik ki legkivált, ha összehasonlítjuk a régi húsvéti dialogus egyszerű rövidségével. L. fönt az 5 alapmondatot.

tetett volna, vagyis *kellett* valamikor egyszerűbb, kezdetlegesebb alakjának lennie. Ezt a régi alakot kellene rekonstruálnunk, de az emlékek egyáltalán nem adnak felvilágosítást róla. Szerencsére felvilágosít más egyéb: útba igazít a játékok scenicus berendezése, melyet nem érhetett annyi változás, mint a szöveget s a pásztor-jelenetek régi töredékei, a melyek meg a szöveg régiségét tartották meg inkább.

A háromkirály-játék magyarázói az abban szereplő *obstetrix*-ekkel egész mostanáig meg voltak akadva. Honnan és hogyan kerültek ezek ide? Mert a darabban semmi alapjuk nincs. A gyermeket ép úgy megmutathatná Mária vagy József a hódolatot tevő pásztoroknak és bölcseknek. Az evangéliumban sincs róluk említés. Csak az apokryph legendákban szerepelnek; de ott is hogyan? Ott szólnak róluk, a mikor József kihívja őket a városból, hogy a barlangban szülési fájdalmak közt vajúdjó Márián segítsenek. A bábák (Zelemi és Salome) kijelentik, hogy csoda történt: szűz szült gyermeket s az első segítség nyújtása után hazatérnek; a szent család magára marad, maga keres éjjeli szállást, míg végre a városon kívül egy istállóban meghúzódik. A pásztorok és bölcsök hódolásának leírásánál már az apokryphokban sincs szó bábákról.*) A két alaknak tehát szenttörténeti alapja nincsen. Honnan kerültek hát elő? — *Wilken* úgy magyarázza a dolgot, hogy szerinte a szent szülőket eleintén nem merték ábrázolni s helyettük szerepeltették a két bábát. Ez az okoskodás felületes, helytelen. A freisingi Ordo Rachelisben szerepelnek bábák is, szent szülők is s a bábák itt is hűségesen végzik szerepüket: ők mutatják meg a hódolóknak a gyermeket; de meg ha mindjárt a dráma kezdetekor a szent sir mellé angyalt mertek állítani, minden lelkifurdalás nélkül a bölcső mellé állíthatták volna Máriát és Józsefet. — Azt hiszem, a rejtelmes jelenségnek az az egyszerű magyarázata, hogy a két *obstetrix* nem egyéb a szent sir mellett álló angyalnál. Az a két (bábákat személyesítő) dalmatikus clericus, ki föllebbenti a bölcső-függönyét, hogy megmutassa a gyermeket, arra a dalmatikus clericusra utal, ki húsvétkor az üres sírt mutatja a három Máriának. — Végkép meggyőznek erről a régi pásztorjelenetek egyes helyei. Kitűnik belőlök, hogy nemcsak a bábák szereplésének czélja, de

*) R. Hoffmann. Das Leben Jesu nach den Apokryphen. Leipz. 1851. p. 126—128.

szavaik is ugyanazok; megkérdik, kit keresnek; megmutatják a szent helyet s hirdetik a megváltó születését, mint amott a feltámadást.

Lássuk ez adatokat. A roueni Pastorum officiumban (R. P.) fordul elő a következő rész: ¹⁾... duo Presbyteri dalmaticati, de majori sede, quasi Obstetrices, qui ad præsepe fuerint, dicant: *Quem quaeritis*... cet. Pastores respondeant: *Salvatorem Christum*... cet. Item Obstetrices, cortinam asperientes, Puerum demonstrent, dicentes: *Adest hic parvulus*... cet. — Ennek egy változatát is közli Du Méril más kéziratból, mely rövid bevezető rész után így kezdődik: *Tunc pastores gradiuntur per chorum, in manibus baculos portantes et cantantes usque ad Christi præsepe: «Transeamus in Betlehem, unde gaudet Jeruzalem».. cet. Illis venientibus duo Clerici in præsepe cantent: *Quem quaeritis*²⁾ — E kettőnél még határozottabb *Gautier* közlése³⁾ egy limogesi ritualeből, mely a két tropust őrizte meg: «à Noël: *Quem quaeritis in præsepe pastores, dicite?* Respondent: *Salvatorem Christum Dominum*... cet. — à Pâque: *Quem quaeritis in sepulchro o Christicolae? Jesum Nazarenum crucifixum*... cet.*

Ez a biztos nyom most már tovább segít. Az előbb adott Fr. háromkirály-játékból, melynek átdolgozott, verses szövege lényegesen eltér eredeti alakjától, ezek után módunkban van a legrégebb részt is kiválasztani. A verses átdolgozásban módosult ugyan ez is, de még fölismerhető. Ide tartozik mindjárt ez a sor: *Obstetrices: Ecce puer adest, quem quaeritis*. Érdekes, hogy erre a Herodes-jelenetben még pontosabban rátalálunk: *Rex ad Magos: Regem quem quaeritis?* Azt is megmagyarázhatjuk, miért maradt meg a teljesebb (kérdő) szöveg az újabb hozzátoldásban. A Herodes jelenet megírójának ugyanolyan helyzetet kellett párbeszédben adnia, mint a milyen már a játékban előfordult, u. i. a bölcsek ismeretlenül járulnak a bölcsőhöz s a bábák nem tudják, mi járásban vannak, megkérdik tehát, kit keresnek. Mikor a bölcsek

¹⁾ *Du Méril* id. m. 147: s k.

²⁾ Idézi *Wilken*. 194. jegyz.

³⁾ *Gautier*. Sur l'origine des mystères, czikk a «Le monde» 1872. évfolyamában. Csodálatos, hogy ő sem sejtí az összefüggést; csak azért idézi a két tropust, hogy kimutassa az egyházi drámának responsoriákból való eredetét.

Herodes elé lépnek, a helyzet ugyanaz, így az író e részt szószerint átvette a bábák jelenetéből. Ebből pedig az következett, hogy az ismétlést kerülni akarva, a bábák már nem kérdés alakjában szólították meg a bölcseket. — Azt hiszem a benediktbeureni kar. játéknak az a sora, melyet a bölcső mellett álló clericus mond a pásztoroknak:!) *Annuntiate Christi nativitatem*, szintén összefügg némikép a húsvéti alapdialogus 4. mondatával (*Ite et dicite, quia surrexit!*)

Az utóbb adott hozzávetésekhez férhet szó, de nincs is rájuk szükségünk; a dolog ezek nélkül is eléggé világos. — A húsvéti játék eredetisége kétségtelen; a följegyzések legrégebb időből valók (XI. század eleje) s az öt mondat lehetetlen, hogy más játékból eredő átvétel lenne; szerzette légyen egy író (Milchsack), vagy származott bár az egyházi responsoriákból (Mone, Gautier,²⁾ bizonyos, hogy a feltámadás ünnepére készült. Főntebb kimutattuk a legrégebb kar. *mysteriumok*³⁾ emlékeinek egyezését ez alapdialogussal s nézetünket úgy a scenicus berendezés (ott bölcső, itt sir, ott bába áll mellette s fogadja az érkező bölcseket, pásztorokat, itt angyal, ki a három Máriával beszél, stb.), mint a függetlenül előadott *Ordo Rachelis* eredete csak támogatja. Ellene tudtommal semmisen szól s a mennyiben az eredmény még sem matematikai biztosságú, az némileg a források hiányának, nagyrészt pedig a maradványok töredékességének, csekély voltának tudandó be.

Kutatásunk eredménye tehát az, hogy a *karácsonyi latin misedrámák közül legrégebb a háromkirály-játék, a mely egyszerű áttétele a húsvéti, föltámadási misedrámának. Az ifjabb pásztor-játék pedig ép ilyen ismétlése a háromkirály-játéknak.*

SOLYMOSSY SÁNDOR.

1) *Ludus scenius de nativ. Dom. Schmeller Carm. bur. p. 91.*

2) Az utóbbit tartom valóbszínűnek.

3) Nem szívesen használok a «*mysterium*» elnevezést s a hol lehetett, kerültem is. Sem a szó ki nem fejezi a játékot, *drámat*, sem az nem bizonyos, hogy régen ilyen értelemben használták volna. Legkorábban a wormszi zsinat (1316) egyik *canonában* fordul elő s itt inkább egyébre érthető. *L. H. Alt, Theater u. Kirche, 348.*

AZ ELSŐ MAGYAR IRÁNYDRÁMA «AZ ÉRDEMES KALMÁR» (1807).

Az *Érdemes Kalmár* megszületése körül nagy érdeme van azon «magan kívül lévő» közönségnek, mely Jetzid és Hábát Kolozsvárott, könnyeinek bő hullatásával, az akkor leghatásosabb «eredeti» darabbá tenni segítette. Az *Érdemes Kalmár*t a kolozsvári tudósító «nemzeti s így Magyar történetnek» nevezte.

Bizonyos tekintetben ez a színdarab haladást, javulást jelent Gorove gondolkozása módjában. Maga írja előszavában, hogy «Jetzid jó néven lett el-fogadása» bátrabbá tette őt és egy «egészen eredeti játék-darab kiadására» ösztönözte. Haladása két irányban mondható kedvezőnek: hazai tárgyhoz nyúl és korához akar szólni! Minden kezdetleges szerkezete daczára az *Érdemes Kalmár az első magyar iránydráma, melyet írója a magyar színpadnak szánt*. «Kézzel tapogadhatólag» akarja Gorove sokak azon balvélekedését czáfolni, «hogy alacsonyság vagy szégyenletes dolog a kereskedés». Sokan gyűlölik a kereskedőt, mert gyűlölik a kereskedést. A kalmárok magok panaszzolják, hogy se világot látott, se nem olvasott emberek nemcsak akadályára vannak a kereskedésnek, «hanem egyáltalában üldözik a kalmárokat». Ezeket «hajtáná jó útra terelni!» «Végképen meggyőződik arról az olvasó (ha figyelmesen tekint be a játékba), hogy a kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szivárognak mind különösen kire-kire, mind közönségesen az emberiségre.»

Gorove tehát drámai cselekményben akarta a kereskedőkről elterjedt balvéleményt eloszlatni. Mindenesetre veszedelmes vállalkozás, mert vagy a czélzat fog nagyon is kiríni a drámai szerkezetből és ekkor a dráma nem egyéb párbeszédes értekezésnél a kereskedés és kereskedők mellett, vagy a tendencia annyira elrejtve marad a cselekmény szövedékében, hogy a hallgató csakis egyenes figyelmeztetés által jut annak tudatára, hogy a mi előtte történik, annak nem annyira drámai hatása lényeges, mint azon érdek, a melynek kedvéért a drámai bonyodalom készült. Ha bármelyik véletlebe esik is, Gorove vagy határozottabb iránydrámát, vagy sikerültebb színdarabot írt volna. Ő azonban a két véletel közt hányattatva, nemcsak rossz iránydrámát, de rossz színdarabot is producált *Érdemes Kalmár*jával.

Főhőse Romjlesztzy lengyel kereskedő, kiről végre is az derül ki, hogy tulajdonképen előkelő származású, kit atyjának józan, gyakorlati élet-elvei neveltek erre a pályára. Ez az előkelő eredet, mely nagyon is kirí az iránydráma keretéből, tulajdonképen nem egyéb az akkori társadalmi viszonyoknak tett engedménynél. Gorove ugyanis ezáltal törek-

szik azt a társadalmilag maga által másképp lehetetlennek képzelt házassági viszonyt, mely közte és a magyar lovas Generalis Ottilia nevű leánya közt létrejön, hallgatósága előtt plausibilissé tenni. Gorove, úgy látszik, nem érzett magában elég bátorságot arra, hogy a társadalmi előítélet ellen küzdjön s a közrendből eredő kereskedőt is — kit tettei nemesítenek meg, kit foglalkozása nem tehet megvetetté — olyan személynek merje föltüntetni, kit grófi szülők sem tarthatnak méltatlannak arra, hogy vele rokonsági összeköttetésbe lépjenek. Igaz, hogy Romjeszkyről csak akkor sül ki bárói eredete, midőn Ottiliát magáénak tudhatja, de éppen ezért fölösleges volt az előkelő származás kérdését előtérbe tolni — mintegy a kedélyek megnyugtására! Hisz így könnyen az a gyanú támadhat, hogy nem annyira kereskedői foglalkozásának, mint előkelő eredetének köszönheti lelkülete nemességét. Romjeszky így is csak egy motivumot bizonyít: azt, hogy az előkelő nevelés és magas eredet által föltételezett kedélyi nemességet, a kereskedéssel mint olyannal való foglalkozás nem képes megsemmisíteni. Ez is valami — de nem teljesen az, a mire Gorove törekedett. Ilyen eredetű «érdemes kalmár» millió közt ha egy van, az is a nagy ritkaságok közé tartozik; de általuk a köztünk élő, az úgynevezett «üldözött kalmár», aligha részesül abban a becsülésben, melyet Gorove, színdarabjához írott Elő-Beszédekben oly teljes joggal követel meg ez osztály számára.

Romjeszky tulajdonképen nem is cselekvő alakja ez iránydrámának. Az álfalak mögött viszi végbe jó tetteinek egész legióját. Mind-egyike, egy nemes cselekedettel több, mely aztán alakját valóságos nimbuszszal veszi körül. De a mi egy kissé furcsán hangzik, Ottilia és atyja a gróf nem a reális gondolkozású, munkás, szorgalma által vagyonhoz jutott egyszerű, nemes érzésű kereskedőt szeretik meg benne, hanem a nemes elvekkel rendelkező férfiút, kinél a kereskedői foglalkozás csak külsőség s valójában alig is tartozik lényéhez. Tulajdonképen csak két jelenetben lép határozottan előtérbe, a gróffal szemben, az önhasznát nem kereső kereskedő (a III. felv. 5. és a X. felv. 5. jelenetében); Gorove érezni látszott tehát annak a szükségét, hogy Romjeszkyt erről az oldaláról is bemutassa közönségének. De végre is ahhoz, hogy valaki egy iránydrámának főhőse lehessen, hogy mint nemes gondolkodású és nemesen cselekvő kereskedő szerepeljen, ahhoz két mellékjelenet nem elegendő. Mint «érdemes kalmár» éppenséggel nem központja, nem főalakja a cselekménynek; hanem háttéri szereplő, ki minden jó tette kizárólagos szabadalmat nyert a szerzőtől.

Az öreg gróf (Ottilia atyja), egy olaszországi hadjárat alkalmával kapott nehéz sebében két hónapig sínlódván, ez alatt a leggondosabb ápolásban részesült «egy tisztas olasz grófnál». A két gróf közt benső barátság keletkezik, s hogy e barátság folytatását találja gyermekeikben.

a magyar gróf otthon lévő leányát Ottiliát oda igéri Lusini gróf fiának, azon föltétel mellett, ha sikerülni fog leánya kedvezését kinyerhetni. Ez az esemény régebben történt. A magyar gróf most már hazája földjén élvezi a béke nyugalmas napjait.

Ottília előkelő is, szép is. Keze után Emődi viczispán is áhítzik — de reménytelenül. Ottiliát szeretné az atya próbára tenni az Olaszországból várt ismeretlen kérővel; de mivel a leány megtudja, hogy az ifjú Lusini gróf a számára kijelölt férj, az atya kénytelen lemondani a próbáról. A fiatal olasz gróf helyzete tehát nem a legkellemesebb, mert a nők mihelyt tudják, hogy minden csak az ő beleegyezésöktől függ, válogatóság szoktak lenni.

Az ifjú Lusini gróf nagyon vállalkozó fiatal ember. Már Bécsben igen kellemetlen helyzetbe jut. Szidja a németet, bakafántosodik, és kis híja, hogy ez a merész viselkedése életébe nem kerül. Romjeszky (mint *Deus ex machina*) megmenti őt. Most együtt jönnek a magyar gró házába. Az elfogadásnál mindenkit észrevesznek — a kereskedő Romjeszky kivételével. Itt találkozik ez utóbbi valami Rozsos strázsamesterrel, kit Veronánál kapott nehéz sebéből kigyógyított. Ime a második jó tett a háttérben! Erről a Rozsosról senki sem tudja, hogy tulajdonképen házas ember, csakis Romjeszky; aztán rossz fát is tett a tűzre a strázsamester: elhagyta a feleségét és új kedvesével «Tót-Országba» szökött. A jó Romjeszky — nem tudjuk vajon jó cselekedet számba vegyük ezt is — a felesége nyomára vezetí Rozsost. A nyomravezető levelet ugyan elveszíti és ezt megtalálják — de az egészből semmi bonyodalom sem keletkezik.

A második felvonás nagyon kevésbé viszi előre a cselekményt. Romjeszkyt újabb jó cselekedetek emelik tekintély dolgában. Ottília elkergetett szobaleányát visszakönyörögi a grófkisasszony kegyébe; aztán egy lengyel rab megszabadításának történetét tudjuk meg Rozsos és Zlomis párbeszédéből. Míg az ifjú Lusini sehogy sem tudja Ottília kegyét megnyerni, az alatt Romjeszky közbenjárása kedvező véleményt kelt Ottiliában.

Lusini a ki látja, hogy egymaga nem lesz képes Ottília kezét elnyerni, Romjeszkyt kéri föl «közbenjáróul», ki már mint ilyen egyizben szép sikert tudott elérni. Daczára az érdemes kalmár erőteljes szószólásának, az olasz gróf értéke egy cseppet sem növekszik Ottília előtt; sőt miután a még mindig reménykedő viczispántól megtudja, hogy Lusini a nyilvános sétahelyen mily garázda-módra viselkedett, minden kilátása megszűnik. Ottília a kárörvendő viczispánnal Emődivel és a barátja érdekeit még ezek után is védelmező Romjeszkyvel szemben alkalmat nyer, hogy amaz iránt megvetését, emez iránt pedig folyton növekedő tiszteletét kimutathassa.

A negyedik felvonásban megtudja a gróf, hogy leánya végleg lemondott Lusiniról. A gróf meggyőződött arról is, hogy Romjeszky olyan kereskedő, ki nem keresi a más kárán a saját hasznát — ezért jutalmul egyik faluja egész évi jövedelmével ajándékozza meg. Ottilia, ki mindezeknek szem- és fültanúja, elég bátorságot nyer, hogy atyja előtt maga vallja be Romjeszky iránt érzett szerelmét. A gróf még habozik — de egy újabb nagylelkűség valósággal álmétkodásba ejti. Romjeszky ugyanis elárulja, hogy a grófi tisztartó, ura kárára akart vele üzletet kötni. A gróf elkergeti ennek folytán a tisztartót szolgálatából, de Romjeszky naiv nagylelkűségéből neki ajándékozza azt az összeget, amivel csak nemrég tisztelte meg őt a gróf. Szóval Romjeszky tekintélye, nimbusza jelenetről-jelenetre növekszik. Lusini gróf még azt a meggondolatlanságot is elköveti, hogy a vele kötekedő viczispánt a grófi házban megsebezi. Ez oly durva visszaélés a vendégjoggal, hogy a gróf most már maga kosarazza ki a leghatározottabban a garázda olasz grófot. Ottilia aztán maga vallja be szerelmét Romjeszkynek. Az eljegyzési csók a lebocsátott függöny mögött csattan el.

Bonyodalomnak nyoma sincs e darabban, pedig Gorove egész jól felhasználhatta volna azt a körülményt, hogy Ottilia nagynénje, a vén Orsolya, nagyon eped a viczispán után, ki azonban Orsolyáról mitsem akar tudni. A helyzet-comicumra nem egy hálás jelenet kínálkozott volna; a strázsamester megtalált levele, ha nem is új, de külsőleg szintén jól ható jelenetek tárgyát képezhetné. Az olasz grófot idegen származása és a viszonyokkal ismeretlen volta szintén nem egy comicus jelenetbe bonyolíthatná, a ki aztán nevetségessé válása által még inkább veszíthetne a magyar leány szemében mint pusztán hetyke, néha durva modora által, mely különben sem illő grófi eredetéhez. De maga Romjeszky is cselekvő személylyé válhatnék, ha a grófot — ki leánya kezét tőle, a kereskedőtől megtagadhatná — éppen ez a kereskedő, ez a visszautasított kérő mentené meg a vagyoni bukástól, melyet a hűtlen tisztartó bűnös kezelése idézhetne föl. A sok apró-cseprő nagylelkűsködés helyett, mely nincs is összefüggésben a legtöbb esetben R. kereskedői voltával, sokkal helyesebben cselekszik Gorove, ha Romjeszkyt a származás gögje fölött egy, de elhatározó nemes tette által engedi győzelemre jutni. Ez által középpontját képezhetné a drámai cselekménynek, emígy csak epizód-alakká törpül, kit azért látunk sokszor az előtérben, hogy egyszer már egészen is elhigyük «érdemes kalmár»-ságát. Romjeszky folyton önmagát ismétli, mintha azt akarná mutatni, hogy egy kereskedőnek *sok* jó és *sok* nemes tettet kell előbb végbe vinni, hogy valóban érdemesnek tekintsék. Pedig ha benne inkább a hideg, a számító kereskedőt láthatjuk, kinél az elhatározó pillanatban lép előtérbe a gondolkozás nemessége a maga egész nagyságában — mennyivel

«érdemesebbnek» látszanék ezen egy nemes tette, mint kis szabású jótettei által, melyek nagyon is apróra törpítik alakját. A főalak ily gyermekes conceptiója folytán nincs e darabnak határozott jelleme sem. A jellemvígjáték eszményi magaslátát ép oly kevéssé éri el, mint a helyzet-vígjáték alacsonyabb színvonalát. Amahoz alakjaiból hiányzik az erőteljes jellemvonás, írójánál a költői tehetség, emehhez pedig nincs Gorovéban elég érzék az alsóbb comicum iránt.

Maga Gorove kezdetben «érzékeny játéknak» tervezte,¹⁾ bár a sajtó alól kikerült példányon már nem annak czímezi. De érzékeny játéknak nem is nevezhető. Sentimentalis helyzet tulajdonképen csak kettő van benne.²⁾ Ezek is inkább csak háttérül szolgálnak Romjeszky érdemes volta nagyobb kitüntetésére. Az érzékeny elem — a kotzebuei drámák járványszerű jelleggel bíró ezen könnyfacsaró eszköze — nem uralkodik a darab cselekményén, daczára annak, hogy az idézett két jeleneten fölül Rozsos és Zlomir hálálkodása némileg sentimentalis mel-lékizzel bír szintén.

Gorove drámáját tehát vígjátéknak sem, érzékeny játéknak sem tekinthetjük. Olyan mixtum-compositum az egész, melyből egész jó drámát csinálhat vala Gorove, ha főalakját el nem aprózta és a tisztartó hűtlenségét nem teszi jelentéktelen epizóddá. A cselekmény drámai komolysága elbirná a vén kisasszony szerelmének comicumát, a kikoszorozott viczispán, az olasz hetyke gróf és olasz inasának mulatságos, a fő cselekménnyel könnyen összefüggésbe hozható helyzeteit. Sőt a léha gavallér, az úrhatnám viczispán mint kérők közül csak annál jellemzőbben válhatnék ki Romjeszkynek, egyszerűen, nemesen, meleg színekkel festett alakja.

Az Érdemes Kalmár eredeti formáján mindamellett megérik, hogy Goroveban volt némi drámaírói tehetség. Kár, hogy nem volt egyúttal ele-gendő írói ambíció benne arra nézve, hogy komoly tanulmány, a színpad közelebbi megismerése által kifejleszsze magában azt. Egy pár jelenetén nagyon is megérik, hogy mily kevéssé ismerte a színpadot. A felvonás-végek sohasem csattanósak s nem költenek érdeklődést a további fejle-mény iránt. Néhol meg éppenséggel nevetséges dolgokat visznek végbe személyei: így (II. felv. 6. jel.) Ottilia «előveszi a verklit és egy nótát csinál rajta» — a váratlanul kimúlt kanári madár fölött búslakodván! A III-ik felv. 4-ik jelenetében ez az utasítás van: «a sétahelyen némely

¹⁾ 1807 június 19-éről írja b. Wesselényinek: «Jelentem Nagyságod-nak, hogy 1-ma Augusti a. c. egy eredeti s pedig magyar történeten épült *érzékeny játéknak* 5 flv.-ban, Budán kijő a nyomtató sajtó alól ezen nevezet alatt: «Az Érdemes Kalmár». — (Történeti Lapok 1875-iki II. évf. 49. szám XVII-ik levél.)

²⁾ A IV. felv. 7. és 8-ik jelenetei.

gavallérok füttyülnek (!) énekelnek (!!)

és óraláncaikkal játszanak» (!!!).
A IV-ik felv. 8-ik jelenetének utasítása szerint a tisztartó, «a osudálkozás miatt egész bálvány lett, tele érzékenységgel utána (R. után) kiált.»

Gorovenek nem állott módjában, hogy szamosujvári visszavonultságában a színpadot tanulmányozhassa. Egyszer azonban alkalom kínálkozék reá. Wesselényi báró, az erdélyi színjátszók nagylelkű mecénása, 1807 nyarára Szamosujvárra akarta küldeni társaságát. Kérdést intézett ennek módjára nézve Gorovehoz. A válasz szerint: a lakosok közt — legnagyobb részök kereskedő — kevesen vannak, kiknek elegendő ízlésök volna a theatrum iránt. A társaság legfeljebb october és november hónapokban tudna boldogulni! Arra kéri Wesselényit, hogy írjon ő egyenesen a városi tanácshoz, «mert sokan oly gyávák, — folytatja Gorove, — hogy engem gondolnak a theatrum koholójának, és mivel sok irigyeim vannak, nem csuda, ha ellene szegzik magokat».*) Ime mily érdekes korrajz e néhány sorban! Egy vidéki városka képe, melynek polgársága mitsem akar tudni a magyar színészetről s legfeljebb akkor fogadná be kebelébe, ha előkelő pártfogója maga kérné a bebocsátást. E kalmár lelkületű nép között egy jó intenciókkal eltelt író, ugyanazon osztály részéről, melynek a színpadon védőjeül akar szegődni, méltatlan gyanúsításokkal illetetik! Mennyiben hihetjük tehát el, hogy az *Érdemes Kalmár* «hazai történeten épült»? Talált-e közvetlen környezetében Gorove olyan kalmárt, kiért érdemes volt síkra szállni? Avagy fölülemelkedett környezete kufár szellemén, és a kalmárkodás jó hírnevét, daczára közvetlen környezetének, mégis jónak látta védelmébe venni, mert ez, írja Első-Beszédében «Hazánkfiainak (az Erdélyieknek) szükségesebb». Avagy azt higyjük, hogy Romjeszkyt, a «lengyel kereskedőt» követendő például akarta fölláttani polgártársai számára? Mindezekre határozottan felelni bajos dolog. Kár, hogy Gorove dráma írói egyéniségéhez a jövőndő nem szolgáltat újabb vonásokat. Ha drámaírói pályája meg nem szakadna az *Érdemes Kalmárral* és a diletans drámaírótól további szorgalomra és termelésre buzdítja a hazai viszonyok, a magyar élet tanulmányozása, a magyar színpad megismerése és az azon elért siker: úgy határozottabb, tisztább képet alkotnánk az ő drámaírói egyéniségéről és célzatairól.

Az *Érdemes Kalmár* alig több, jószándékú, szerény kísérletnél, mely nem emelkedik még a kotzebuei színdarabok magaslatáig sem. Nem lehet megítélni még belőle, valjon mennyit vesztett a magyar színpad és drámairodalom Goroveban, ki csakhamar letért a drámaírás útjáról, és már 1807-ben az *Érdemes Kalmárral* egyidőben «egy eredeti magyar római ritéz történetet» szándékozott kiadni ily czímen a «Jegyesek Karthagóban vagy a Nagy Scipio álma!»

*) Történeti Lapok i. h.

A drámaíróból regényíró lett.

Nem találtuk annak nyomát, hogy ezt az első eredeti iránydrámát akár 1807-től 1815-ig, akár az 1833-tól 1837-ig terjedő két jelentősebb korszakban Pesten csak egyszer is előadták volna. Hogy előadták a vidéken, kiváltképpen Erdélyben, az már annál is valóbbszinű, mert sokkal rosszabb eredeti színi termékek is a színpadi deszkákra kerültek.¹⁾

Baj volt, hogy Gorove írói erejét nagyon sokfelé forgácsolta el. Pedig már kora ifjúságában határozott színpadi hajlamok nyilvánultak nála. Tanulótársaival egyetemben mint 16 éves ifjú szintársulatot alakít. Ez a társulat aztán 1796-ban a kolozsvári színpadon előadja Kotzebuenak akkoriban fölöttébb kedvelt érzékeny drámáját: Az ember gyűlölés és megbánást. Midőn első drámájával készen van, 26 éves fiatal ember. De részben a saját viszonyaiban is kell az okokat keresni, a melyek miatt letért a drámaírás útjáról. 1810-ben elhagyja Erdélyt és Gattája helységet nyeri el (Temesben) királyi adományozás útján. Ott aztán, távol a magyar színpadtól, a magyarosítás eszméjének szenteli életét. Miután a színpadi életet kellőleg nem ismeri, nem mer drámákat írni. Annál szorgalmasabban irogat azonban a Tudományos Gyűjtemény számára, egymástól teljesen különböző tárgyakról: a tiszavirágról, majd az idyllről; Szolnok vára viszontagságairól, a német vitézi rendről, Eger városa történetéről és az 1816-iki kemény télről; 1823-ban egy föltűnést keltő moral-philosophiai munkát ad ki: «A férjfűnnek tökéletességei» czímen.²⁾ Ez írói összevisszaság ezután is tovább tart, s majd a belényesi járásban lévő Dagadó forrásról és tájékról ír, majd a bánási bolgárokról. Így forgácsolja el erejét a természetrajzi, æsthetikai, históriai, meteorologiai és philosophiai irányokban való munkálkodás tömkelegében.

E külső okokon kívül nem hagyhatjuk fölemlítetlenül azt sem, hogy a vidéki magyar színészet szervezetlen és tökéletlen volta nem kedvezett a hazai drámaíró tehetségeknek. Ha Gorove reánk maradt két drámája alapján nagy következtetéseket levonni nevetséges túlzás volna, annyit azonban mégis sajnálni lehet, hogy benne is, mint nem egy más drámaíróban, a további munkálkodásra való ösztönt előlte az, a mi nélkül jó drámaíróként képzelnünk lehetetlen: hogy a játékszínen gyönyörködhessek darabja sikerében, ott okulhasson annak hiányain.

BAYER JÓZSEF.

* Könyves Máté Játékszíni Koszortója «Játékszíni könyvtárban», mely a színdarabokat először címeik után sorolja elő s csak azután említi a szerzőt és a fordítót ez a színdarab ezen a különös czímen szerepel: «Grove László, érdemes kalmár». Tehát 1834-ben már azt is elfeledték, hogy Gorove László nem hőse, hanem írója az első magyar iránydrámának! (i. h. 147. l.).

* L. kedvező ismertetését a Tud. Gyűjt. 1824. évf. 8-ik kötetében.

HAZAI IRODALOM.

Mátray Lajos, Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen. 1888. Ára 1 frt.*)

Mátray könyve a múlt század végén felpezsdült magyar irodalom egyik szerény munkásának emlékét eleveníti fel. Mielőtt azonban tárgyra térne, az akkori iskolákról tart egy pongyola előadást a nélkül, hogy eszébe jutna azon kis írói csoportról is megemlékezni, melybe Fazekas tartozik. Ezen mulasztását később még jobban érezzük, midőn pörbe száll Harasztival, a ki «Költészetünk új-népies iránya» című dolgozatában a szoros értelemben vett debreczeni kör létezését tagadja. Itteni mulasztását később azon buzgalmával pótolja, melylyel a bő életrajzot megírta. Minden lehető forrást előkeres, az eddigi téves adatokat kijavítja, sőt néhány újat is talál. Csakhogy itt meg a túlságos buzgalom vezet tévútra, mert a helyszínen, Debreczenben, felkutatott, de feltűnően sántító szájhagyományokat, sőt a hihetetlen anecdotákat is készpénz gyanánt fogadja el s igyekszik az irodalomtörténetben is forgalomba bocsátani. Az természetes, hogy egyéb adat híján néha szájhagyományba is belenyugszunk, csakhogy ilyenkor lehántjuk róla a képzelem aranyozásait; így aztán egyszerűbb lesz, de az is bizonyos, hogy igazabb. A mi szerzőnk ellenben annak örül, ha valamit még hozzá tehet. Ő egy szép életrajzot akart nyújtani; mi megelégedtünk volna egy szépen írottal: és sikerül is neki sok érdekeseget mondani, és mi szinte sajnáljuk, hogy úgy nem történt.

A mende-mondák kísértéseinek szerencsésen ellentállva, eljutunk egy másik fejezethez, mely «Fazekas Mihály mint író» címet visel, jóllehet a tartalomban csakis mint költőről van szó. Általánosságban szólva, helyesen jegyzi meg, hogy a népies iránynak volt híve; de a további fejtegetéssel adós marad, s a mit itt elmulaszt, később se pótolja. Pedig könyvének egyik főfeladata az lett volna, hogy a tárgyalat íróit behatóan jellemezze, jelentőségét kiemelve, melyből azután megtudtuk volna, hogy Fazekas ha a magasban nem is, de az alap lerakása körül szerzett magának érdemet. E helyett a szerző kinyitja a Lovász Imre által 1836-ban kiadott verses kötetkét és végig megy a benne lévő kevés tartalom. Hogy azonban hamar végire ne érjen, felaprít egy-két szebb költeményt s darabjait feleereszti, valami fejtegetésnek éppen nem.

*) E dolgozatot a főt (148. l.) kiadott bírálattal egy időben vettük, s mivel más szempontból indul ki, még Kelemen. B. cikkje után is hittük közölhetőnek. Szerk.

nevezhető lével. Megbolygatván a gyengébbeket is, áttér az általa felfedezett ismeretlen versek tárgyalására. Itt azonban még annyi eredményre sem jut, mint a többiekénél, melyekről legalább azt helyesen állította, hogy gyakori természetre való vonatkozásukkal egészen a természettudós Fazekasra ütnek. Általánosságban mond ugyan róluk is néhány ingadozó megjegyzést, de részletekbe már nem bocsátkozik annyira, hogy feltűnő egyöntetűtlenségüket, sőt ellentétes voltukat is észrevenné. Egyedül arra akar megfelelni, hogy a nőgyűlölő katona hogyan írhatott szerelmes verseket? A természetes választ megkapjuk, a mi rövidre foglalva az, hogy szerelmes volt. Csakhogy a szerző erre a felfedezett szerelmes verseket nem tartja elég erős bizonyítékoknak. Kikölcsönöz tehát az általa írt életrajzból egy ártatlan anekdotát, a mit aztán itt kiczifráz olyan regényesre, hogy rögtön észrevehetjük, miszerint az egész história nem annyira tényekre, mint inkább a jámbor olvasók jóhiszeműségére van alapítva. Az ilyen vállalatok ma már gyakoriak az irodalomtörténetben, bár félig is csak ritkán sikerülnek. Úgy látszik, a mi írónkat azért nem tiltja le róluk a lelkiismeret, mert csak akkor volnának károsak, ha valamikor egészen is sikerülnének.

Fazekas legderekabb költői művéről, a «Ludas Matyi»-ról, és későbbi átdolgozóiról két külön fejezetben szól. Észrevételei közt e helyeken találjuk a legtöbb elfogadhatót, de egyszersmind a legkevesebb eredetit is. A mű névtelen első (1815) megjelenésére vonatkozólag egy eredeti és ügyes, de egészen felesleges föltevést állított fel. Szerinte ugyanis az ügyes incognitót maga Fazekas eszelte volna ki a végre, hogy a nemesség túlkapásait erősen ostorozó mű neki kellemetlenséget ne okozzon. A század elején levő mostoha irodalmi viszonyok a föltevés mellett szólnak; csakhogy ma már ismeretes Fazekasnak egy 1815. évi nov. 24-én kelt levele (l. a temesvári «Delejtű» 1859.), melyben némi megbántódással hozza műve kiadójának, Kerekes Ferencznek, tudomására, hogy a világ elé árván került Matyi tulajdonkép az ő szülöttje volt: és így a kiadó furfangnak vélt előszava, melyben arról értesít, hogy a mű név nélkül került fel hozzá Bécsbe, megmaradhat továbbra is igazságnak. E levélről nagy kár volt a Szinnyei-féle «Repertorium» útján idejében nem értesülni, mert a tárgyalt íróra egyéb érdekes vonatkozást is tartalmaz. Nem kevesebb ennél az a figyelmetlenség sem, melylyel a híres «Magyar Fűvészs Könyv» ismertetésén átsiklik. Ő ugyan védekezik, hogy «e tárgy kívül esik tanulmánya keretén». Pedig dehogy! A cím után, mely Fazekas Mihály élete és *munkáiról* ígér ismertetést, természettudósaink is kinyithatják könyvét, a kik bizonyára elégedetlenségüket fejeznék ki a felett, hogy a gyenge költőt tárgyaló 3—4 bőbeszédű fejezet után a sokkal derekabb természettudós

csak 2—3 selejtesen megírt lapon van tárgyalva. Mi a szerzót ezen vád ellen csak annyiban védelmezhetjük, hogy ilyen terjedelemben is lehetett volna sokat mondani.

Különben a természettudósoknak szolgáljon vigasztalásul az a szomorú körülmény, hogy mi, a kik e könyvet kizárólag szépirodalmi szempontokból vizsgáljuk, még nagyobb sötétségben hagyatunk, midőn a fennen hirdetett «felfedezett ismeretlen versek» koszorújához érünk. Egy csomó lyrai költemény, szám szerint 26, van lenyomatva minden bevezetés nélkül. Hogy némileg eligazodhassunk, messze vissza kell nyulnunk a könyv egy másik fejezetébe, hol a sok anekdota veszélyes szomszédságában azt is elbeszélte volt a szerző, hogy ezen tartalomra és értékre nézve egyes verseket Debreczenben találta meg Fazekas egyik élő rokonánál, ki őket a költő ereklyéiképp őrizte egész mostanáig. Ugyanitt olvassuk a feletti örömét is, hogy a véletlen épen őt választja kegyeltjéül, ki a már-már elfeledett költő nevét «a felfedezett, mély, szerető lelkéről tanuskodó dalainak igaz fény sugaraival vonja körül». Egy kis higgadt bizonyítgatást azonban hiába keresünk. Pedig igen helyén való lett volna valahol be is bizonyítani, hogy a felfedezett reliquiák csakugyan Fazekas kézírásai. És ha ez sikerült, még utána kellett volna járni annak is, hogy ha a kéz csakugyan Ezsaué, a szó nem-e mégis Jákóbé vagy valaki másé? E nélkül a költemények között csak tapogatózunk. A néha-néha felcsendülő ismeretes hang pedig kétkedővé tesz, és az így keltett kétely csakhamar szomorú valóra válik, mert a «Czím nélkül V.»-nél már felkiáltunk, hogy a kézírás lehet ugyan Fazekasé, vagy akárki másé, de maga a szép vers Ányosé, mely «Egy hív szívnek keserve kedvesse' sírjánál» czímen megtalálható költeményei között és a Toldy-féle szemelvények útján ma már a gymn. VII. oszt. tanulói előtt sem ismeretlen. Ép úgy a «A rózsához» című sem ismeretlen, legalább az irodalomtörténetírók előtt nem volna szabad annak lenni, mert Verseghy költeményei közt is megtalálható a 19. lapon. A «Czím nélkül I.» szintén megtalálható Szentjóni Szabó László versei közt, de átdolgozott változatban «Egy megvetettnek keserve» czímen; valamint «A tanúnak hívott liget» is Csokonai Lillájában a XV. sz. alatt. A «Czím nélkül VII.» is ki van már régen nyomatva a Thaly: Vitézi énekek I. k. 321. lapján a nemzeti muzeum Resetha-codexe után. A következő cím nélküli (VIII.) torzításban Csokonainak egy másik költeményét, «A Feléledt Pásztor»-t, ismerjük fel, míg a «Házasság I.» címűben Kisfaludy Sándor két dala, a 93. és 94. számú van a «Boldog szerelem»-ből hibásan lemásolva. S hogy többet ne említsünk, a «Czím nélkül II.» hosszú darabot sem lett volna szabad Fazekas életírójának felfedezni, mert már 1836 óta ki van nyomatva Fazekas Mihály költeményei között (!) Lásd: az egyedüli

Lovász-féle kiadás 93. lapján «Az öröm tündérsége» czímen. Pontosabb utánjárással tán még a többiek illetőségét is ki tudnánk mutatni; de szerintünk már ennyi is elégséges arra, hogy figyelmeztesse azokat, a kik netán, mint Mátray is, az itt közölt lyrai költemények alapján akarnák Fazekast többre becsülni másoknál.

Ámbár a mennyit szerzőnk ezekkel a most gyanúba hozott versekkel öregbíthetett volna a «Ludas Matyi» írójának érdemén, ugyanannyit mindjárt rontott is azzal, hogy a Fazekas «Debreczeni Kalendáriom»-jából összeszedett «Rejtett szók»-at és «Találós mesék»-et is lenyomatta. Ezekről csak annyit tudunk, hogy Fazekas által szerkesztve jelentek meg; de az már épen nem bizonyos és Mátraynak sincs rá semmiféle komoly bizonyítéka, hogy ő is írta őket: hiszen írtak ilyeneket azon időben mások is, sőt az általa megindított kalendáriomban halála után is jelent meg elég. De meg, ha az övéi volnának is: egynek sem írta alá nevét vagy a neve kezdő betűit; világosan azért, hogy ne bolygassuk a szerző kilétét. És ha e minden elmeél nélküli apróságokat végig olvassuk: megtudjuk, hogy volt oka, miért.

Mindezt egybe vetve, nem tarthatjuk őszintének az előszót, mely a végzett munka igen fáradságos voltáról beszél. Nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a vallomásaiból kivehető rövid 8—9 hónap alatt — egyéb hivatalos teendőit is számításba véve — a mű megírása sok dolgot adhatott; de ez az eredmény megbirálásakor épen nem vehető enyhítő körülménynek, sőt inkább káros elhirtelenkedésnek vesszük s mint ilyet vádnak alkalmazzuk ellene, mivel csakis lelkiismeretlenségről, könnyelműségről tanuskodik. S hogy az ilyen elnagyolt munka eredményeiben boszúlja meg magát, kiáltóan bizonyítja mindjárt az előszó, mely némi elnézésért esedezik azon «kis rendellenesség» miatt, mely az életrajzban észlelhető. És mi el is nézzük szívesen, mert látjuk, hogy az életrajz a rendellenességek daczára is könyvének legtöbb gonddal megírt fejezete. De nem bocsáthatjuk meg azt a hallatlan rendszertelenséget, semmi eredményre sem vezető bibelődést, melylyel Fazekas műveit tárgyalja, és kénytelenek vagyunk büntül róni fel, hogy az általa ismeretetett írónak nem jeleli ki szerény, de tisztességes helyét a mi mult század végi irodalmunkban s hogy a debreczeni írók közt sem helyezi el. Ez multhatlan köteleessége lett volna mint életrajz-írónak, mert e nélkül könyve egyetlen biztos vonással sem járult hozzá az egységes magyar irodalomtörténet tisztázásához.

Ennyit véltünk szükségesnek hozzátenni azon szíves fogadtatáshoz, melyben e könyv minden oldalról részesült, s kérjük ezek után szerzőjét, hogy a fölkeltett figyelmet ne magyarázza többre, mint hogy irodalomtörténetünk azon részéről merített tárgyat, melyről *hiánypótló* ismeretetést kellett volna írnia. A csak felszínen járó kitüntetését vegye mind-

azonáltal buzdításnak és terjessze ki kutatásait a többi debreczeni írókra is, de fáradozásának eredményeit máskor úgy írja meg, hogy az elfogultatlan kritika után is lelhessen bennök valami örömet.

SEBESTYÉN GYULA.

Buczy Emil élete és munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Lázár Béla*. Budapest, 1888. Aigner.

Buczy Emil egyike azoknak az íróknak, kik mint a bolygók a nap köré, Kazinczy köré csoportosultak, tőle nyerve inspirációt, ösztönzést az irodalmi működésre. 1782-ben Kolozsvártt született s élete nem volt valami mozgalmas. Kassán és Kolozsvártt tanult, 1803-ban a piarista szerzetbe lépett s egy ideig Kolozsvártt tanárkodott. Azonban nem sok ideig maradt meg szerzetesnek; 1808-ban kilépett s Bécsbe ment, hogy tanulmányait folytassa. Innen N.-Szebenbe került tanárnak, majd 1816—19 mint gr. Kornis István nevelője működött, azután br. Splényinél, később gr. Haller Jánosnál van hasonló minőségben, míg végre 1821-ben a károlyfehérvári semináriumban kap tanszéket. 1839-ben halt meg Gyulafehérvárott, mint az ottani csillagásztorony igazgatója. Kétségkívül művelt, tanult, olvasott ember volt, kinek kellemes, sima modora, jóságos egyénisége sok barátot szerzett. Mindenki csak tisztelettel szólt róla, mit bizonyára meg is érdemelt mint jó izlésű, finom ember, ki érdeklődik minden tudományos és irodalmi mozgalom iránt, a verseléstől kezdve a csillagászatig.

Az ilyen egyéniségnek a maga körében minden bizonynyal nagy hatása van, s munkálkodásával nagy szolgálatot tesz nemzete művelődésének. Ha verseket ír, ha tudományosan értekezik, ha görögből fordít, ez mind csak növeli tekintélyét és jó hírét ismerősei körében.

Ilyen alak van a mi irodalomtörténetünkben is egy néhány, s bizonyára volt több is, kikről nem igen tudunk; de a külföldön ez a típus olyan ismeretes, hogy szinte elkopott. Ezek munkásságának haszna tagadhatatlan, s legtöbbször bizonyára megérdemli, hogy olyan kis monografiát szenteljenek neki, minőt Lázár Béla Buczy Emilről írt, mert mindegyik ilyen egy-egy épületké a nemzet kulturtörténetéhez. Csakhogy e monografiák szerzői rendszeren túlbecsülik hősüket, s lelkesedésükben kiváló költőnek, nagy æsthetikusnak s jeles műfordítónak deklarálják, megfelelő helyet követelve számára az irodalomtörténetben.

És ebbe a hibába esik Lázár Béla is, pedig látszik, hogy óvakodni akar tőle. Ő ugyan csupán szerény helyet követel költőjének a nagyok pantheonjában, de mind a mellett nem azt, mely Buczyt megilletné. Szerző Buczyt mintegy «fel akarta fedezni», s így mindenképen érdekes alakot kellett belőle csinálni. És ez a törekvés szerzőnknek, ki különben mindenütt csak adatokra szokott támaszkodni s az adatok

fölkutatásában ügyességet és szorgalmat fejt ki, oly gyanítgatásokra s föltevésekre ragadja, minőket kritikával dolgozó irodalomtörténetíróknak nem lett volna szabad kimondani.

Az alkalmat ezekre az a tény szolgáltatta, hogy Buczy a piarista-rendből 1808-ban kilépett. Kétségkívül fölvetendő a kérdés, hogy miért? Lázár erre oly feleletet ad, mely csak első pillanatra látszik elfogadhatónak, a körülmények behatóbb vizsgálatánál azonban tarthatatlannak bizonyul. Azt állítja ugyanis, hogy Buczy Emil szerelmes lett, s ezért lépett ki. Magában az, hogy szerelmes volt, bár nem valószínű, de nem lehetetlen. Azonban, ha e kilépés oka a szerelem volt: miért lépett ki Buczy csupán a piarista-rendből, s miért nem mindjárt az egyházi rendből is, miért maradt meg továbbra is papnak? Hiszen az, hogy Buczy piarista-e vagy világi pap, az ő szerelme úgynem édes-keveset változtat! Lázár ebben csupán egy adatra, Kazinczynak egy Buczyhoz írt levelére támaszkodik. Kazinczy ebben a szerzetről azt mondja, hogy «az nagy fiakat nevelő anya». A kilépésre nézve pedig megjegyzi: «Akár megmarad benne, akár nem, az alkalmasint mindegy, mert a jó ember mindig és mindenütt a maga helyén áll.» Aztán hozzá teszi: «De annak mégis örvendének, hogyha a szerelemnek dallója talárist nem viselne. Fogva tartja a tollát a rettegés és talán némely nem poétai előljáró auctoritás; pedig a poétának szabadnak kell *vélni* magát.» (Tehát csak vélni, nem pedig *valóban* szabadnak lenni.) Itt szerelmi viszonyról szó sincs, sőt még valami távoli célzást ilyesmire sem lehet benne fölfedezni. De ez nem minden. Lázár szerint is e levél csak megerősítette Buczyt abban az elhatározásában, hogy a szerzetből kilép. A szerző makacsul ragaszkodik föltevéséhez, s Buczy költeményeiből akarja kiolvasni szerelmi viszonyának történetét. Azt hiszem, ez nagyon merész dolog. Buczy verseiben két név fordul elő: Czili és Nina. (Ha több verset írt volna, tán több is fordulna elő.) Mai ízlés szerint ezek épen nem poétikus nevek, azonban mindenesetre csináltak. A Kazinczy tanítványa mutatkozik itt is. Kazinczy szerette az i-keket a nevekben, ezt igen jó hangzásúnak, igen finomnak találta (pl. Minnyi, Czildi). Lázár persze két viszonyt magyaráz ki e két névből, ámbar maga is megvallja, hogy «az a kevés, a mi költeményeiből összefoglalható, az idealizálás túlsága folytán csekély reális igazat tükröz vissza.» Bátran rámondhatjuk, hogy *semmit!* Ezeknek a verseknek nincs való alapjuk. A Gleim-féle anakreontikusok nálunk sem ismeretlenek, s Buczy is azok közé tartozik, kik énekelnek ugyan a szerelemről (hisz ez a poezis!), de — csakis énekelnek. Ő maga is bizonyára tiltakozott volna az ellen, hogy mindazt, a mit énekel, valónak vegyék. De — a mint említettem — e kilépés (minthogy csak a szerzetből való kilépésről van szó) nem is lendített volna semmit viszonyán, s így teljesen céltalan lett volna. Lázár Béla e hypothesis tehát még hypothesisnek sem jó,

mert nem bír a hypothesisnek azon kellékével sem, hogy a tényeket magyarázza. Buczy kilépésében más okok játszhattak közre. Talán ambíciója; mert rögtön kilépése után Bécsbe megy — tanulni. S vitte is valamire. Hiszen theologiai tanár, később kanonok, s a csillagásztorony igazgatója lesz. Mint szerzetesnek pedig az előmenetel ezen útja el lett volna előle zárva.

Ez Lázár egyik hibája. A másik az, hogy Buczynak mint költőnek is helyet követel a parnassuson.

Buczynak fönmaradt 8—9 verse (melyek közül egynehányról Lázár is elismeri, hogy gyöngék) csak jó ízlésű, fogékony kedélyű, művelt embert mutat, de távolról sem tehetséget. Költeményeinek hangja hasonlít a Daykáéhoz, csakhogy Dayka minden tekintetben Buczy fölött áll. Csöndes merengés, tárgyaltalan epedés, névtelen vágy s a természet szeretete nyilatkozik meg e költeményekben. Buczy a «szelíd érzések» dallója, szemlélődő, magába vonult természet, s ha az ilyen aztán ódákat ír, azok bizonyára erőtlenek, színtelenek. S Buczy verseinek háromnegyede óda. Különben igen öntudatosan jár el, mert egy értekezésében («A lyrica poezis és a lyrikusok») csak egy műfajt ismer el: azt, mely a fenségést testesíti meg, tehát az ódát. «Mert a lyrica poezisben is a tárgynak egy fenségből kell a poetára hatni.» De hol marad Buczy a fenségéstől! Contemplatio, ömlédezés, minden erő hiján! Csupa csinált virág! Verseiről nem is emlékszik meg senki, csak barátjai (köztük Kazinczy) dicsérik. De nem is csoda. Nézzük, mily kortársai vannak: Dayka (1768—96) s némileg Csokonai (1773—1805) megelőzték, Bacsányi (1763—1845), Virág (1752—1830), Kisfaludy Sándor (1772—1844) és Berzsenyi (1780—1836). Ilyen költők mellett a Buczy költészetének nincsen jelentősége. Barátja, Döbrentei is, mikor az akadémiába tagnak ajánlta, a mathesis osztályába jelöltette, bár igaz, hogy a philosophiaiba is akarta jelöletni mint Plato fordítóját. Tehát eredeti költői működését ő sem vette nagyon fontosnak, s bizonyára Buczy maga sem fektetett rá nagy súlyt. Mint Plato fordítója sem bir Buczy jelentőséggel, mert fordítása kéziratban maradt mind e mai napig, s így sem a philosophia fejlődésére, sem az irodalomra befolyással nem bírt.

Annál fontosabb azonban munkássága az æsthetika terén; s ide esik működésének súlypontja. Értekezései egynek kivételével az «Erdélyi Muzeum»-ban jelentek meg, s mind oly gazdag tudományos apparatusról, oly mély philosophiai felfogásról tanuskodnak, minőt ez időben, s különösen ezen a téren, nem igen találani. Józan ítélet, nagy jártasság a külföldi s különösen a klasszikai irodalomban, s helyes felfogás jellemzik æsthetikai műveit. A fény természetesen nincs árnyék nélkül, vannak tévedései és hibái. A mit gondol, nem tudja mindig:

világossá tenni. Stílusa döcögő és sok helyt nehezen érthető. Ennek tulajdonítható, hogy eddig nem vették eléggé figyelembe. De működése mindenesetre nagy jelentőségű, mert ő nálunk az első, ki azt vizsgálja: minő viszonyban áll a műretek a maga korához, s mennyiben fejezi ki alkotójának s a nemzetnek szellemét. Ő az első, ki a Winckelmann és Herder gondolatait nálunk kolportálja, s így ő az, ki Kölcseynek útját egyengetve az önálló magyar kritikai és æsthetikai vizsgálódást előkészítette.

És itt, mikor Buczyt mint æsthetikust jellemzi, legkevésbé sem túloz szerzőnk. Művének eredményeit egy újabban megjelent könyv már föl is használta,*) mi a mellett bizonyít, hogy Lázár nem végzett hiába való munkát. Dicséretes szorgalommal kutatta föl adatait, s igyekezett azokat föl is dolgozni. Képet rajzol az akkori irodalmi viszonyokról s a szellemi mozgalmakról, melyekben Buczy részt vett. Visszavisz bennünket abba a korba, csak az a baj, hogy nagyon is közel visz a korhoz. Ha valamely képhez nagyon is közel állunk, nem látunk egyebet, mint színlakat, ezeket persze jól, de a képről nincs áttekintésünk. Így vagyunk Lázárnál is; sok vonást látunk, de nem látjuk a legfőbbeket, sok részletet, de nem összefüggő egészet. Az az érdeme azonban megvan, hogy ő az első, ki a figyelmet Buczyra fordította, s munkásságát behatóan méltatta.

WESZELY ÖDÖN.

Schmidt Attila. Terentius Adelphoe című színművének viszonya görög archetypusaihoz. Budapest, Pallas. 1888. 27 lap.

Schmidt értekezése három részre oszlik. Kissé aphoristikus bevezető észrevételek után dolgozata első részében a Diphilostól kölcsönzött részeket igyekszik definiálni; majd a prologus szavaiból kiindulva a II. felvonás 1. jelenetének első 42 versét állítja Diphiloséinak, mert ez a hely az, hol az ifjú erőszakkal rabolja el a leányt. Ezen, már mások által képviselt nézethez mi is csatlakozhatunk. Terentius, a mint szerző találóan megjegyzi, Menandros vígjátékát életerős jelenettel akarta gazdagítani; ennél fogva kénytelen volt az eredeti főművön változtatásokat eszközölni, melyeket — a mennyire egyáltalában meghatározhatók — Schmidt helyesen tüntet föl. Változtatásainak tökéletlen voltán alapulnak az Adelphoe-ben még tapasztalható contaminatiós nyomok. Itt szerettük volna látni, ha szerző ezen pontot értekezése elrendezésében élesebben tüntette volna fel. Első sorban rendkívül ügyetlennek kell mondanunk azt a chronologiai aránytalanságot, hogy t. i. az

*) Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. Irta Radnai Rezső. 1889. Olcsó Könyvtár 252. sz.

első felvonásban elmesélt rablás csak a második felvonásban megy szemünk előtt végbe, és ezt annál is inkább, ha a szerzővel az u. o. előforduló *iterum*-ot nem a donatusi szemüvegen keresztül nézzük. Továbbá Terentius a Diphilosi jelenetet szóról-szóra átvette, miként azt Schmidt a Prologus alapján Burián-Pozderrel szemben jogosan megjegyzi. Ezen alapszik a II. 1, 39. vers contaminatiós nyoma, melyet Schmidt *Dziatko*-val együtt helyesen contaminatiós nyomúnak ismert el; azonban kevésbé helyesen iparkodik *Regel*-lel ezen szavakat a Terentiusi szöveg kapcsolatába is illőknek mutatni be. A *Klasen* által II. 4, 1. versben és a *Burián-Pozder* által a II. 1, 44. versben föltételezett contaminatiós nyomokat Schmidt helyes kritikai tapintattal utasítja vissza. Saját, contaminatiós nyomra célzó feltevését ő maga is joggal habozva nyilvánítja.

Dissertációjában második részében szerző Menandros néhány ránk maradt töredékét az *Adelphoe* verseivel állítja párhuzamba, mely alkalommal *Klasen* negáló kritikájával szemben konservatív álláspontra helyezkedik.

A harmadik részben szól a vígjáték azon részéről, hol a latin költő változtatott a görög comœdián, illetve eltért Menandrostól; négy pontot tárgyal: elseje Varro ítéletére vonatkozik, ki Terentius darabja elejét a Menandrosinak fölébe helyezi. Szerző ezen ítéletet csekélyebb változtatásokra vonatkoztatja, melyek által Terentius vígjátéka előnyösen különbözött volna a Menandrosétól; ez lehetséges, de meg nem bizonyítható. Két további pontot szerző csak röviden érint. Fontos azonban az utolsó pont; Donatus ugyanis a 938. vershez ezt jegyzi meg: *apud Menandrum senex de nuptiis non gravatur*. Régebben ezt a megjegyzést akként értelmezték, hogy Menandrosnál az egész házassági ajánlat elmaradt; de ez értelmezés nyelvi szempontból lehetetlen és Schmidt úr is röviden bánik el vele. Találó érvekkel *Fielitz* hypothesisét is visszautasítja, ki az egész felvonást rosz terentiusi toldásnak tartja. De helytelenül opponál *Dziatko*-nak a 940. vershez való megjegyzéséhez. E szavak: *promisi ego illis* egy Terentius darabjába bele nem illő motivumot tartalmaznak, Aeschinosnak könnyedén oda vetett hazugságaképen sem foghatók fel. Szerintem Donatus hallgatása daczára is *Dziatkónak* igaza van, ha úgy vélekedik, hogy Aeschinos a görög eredeti ezen jelenetében jelentékenyebb szerepet játszott, a mi — hozzá tehetem — kiválóképen illik a darab pædagogiai alapmotivumához; még házasságra is elhatározza magát elkényeztetett fia kedvéért az elnéző atya! Aeschinos esedező „mi pater“-ei e jelenetben Miciót ezenkívül még kétszer bírják engedékenységre.

Egészben véve szerző mégis — a *dimidiatus Menandros* megvetőivel jogosan reagálva — Terentiust utánozó tulajdonságában túlságos

kedvezően mutatja be. Horatiusnak általa idézett ítélete semmi esetre sem vonatkozatható Terentius utánzói működésére; Lessing dicséretéből is több háramlik Menandrosra, mint a római íróra.

Schmidt értekezése épen nem gazdag új eredményekben; ellenben az újabb irodalomnak lelkiismeretes felhasználását dicsérni lehet. — A nyomtatás kellő gondosságra nem vall. Dr. ZIEHEN GYULA.

Dr. Csengeri János *Jegyzetek Homeros Iliasához*. Saját szemelvényes kiadása szerint írta — Magyarázó képekkel. A homerosi alaktan vázlatával. Budapest, 1888. Eggenberger. Ára 1 frt 40 kr. VI, 248 l.

Már néhány éve, hogy dr. Csengeri az E. Ph. K.-ben az általa felállított ú. n. «Párhuzamos idézetek» cz. rovatban Homerosnak és egyéb görög és latin költőnek kifejezéseit többnyire igen sikerülten magyar kifejezésekkel szokta szembe állítani. Utoljára az épen említett folyóirat XI. évf. június—októberi füzetében közölt újabb «Párhuzamos idézetek»-et,*) úgy hogy már akkor bizonyosak voltunk abban, hogy hirdetett jegyzetei Homeros Iliasához ha más újat nem is, legalább a nálunk Ponor Thewrewk Emil által inaugurált irányban hasznavehető, sőt becses adalékokat fognak tartalmazni. De reméltük akkor, hogy e jegyzetekben nem csak a párhuzamos idézésnek tendenciája fog nyilvánulni, hanem hogy fogunk akadni másra is, mire elismerésünket tartózkodás nélkül kimondhatni fogjuk.

Azonban őszinte sajnálattal kénytelen vagyok megvallani, hogy az előttem fekvő könyv annak a várakozásnak, melyet hozzá fűztünk, nem felel meg. Igaz, hogy Csengeri eddigelé csak a kitűnő fordító szerepében mutatta be magát, szorosabb philologiai munkásában még nem, — mégis azon jó hírével fogva, melynek az irodalomban örvend, méltán behatóbb és lelkiismeretesebb munkát reménylettünk. — Mielőtt azonban kifogásaimra áttérnék, hadd emeljem ki azt, mi Cs. könyvében igazán jó.

Önállósága csupán a legtöbbszörre Arany, Petőfi, Vörösmarty s a népköltési gyűjteményekből szedett parallelhelyek szorgalmas összehalmozásában mutatkozik. Itt nyilvánul amaz érdeme, mely a könyv hibáit ha nem is ellensúlyozza, legalább ideig-óráig elnézeti velünk. E nemben vannak olyan jegyzetei, melyeket minden ezentúl megjelenő magyar jegyzetű Homeroskiadásba bátran fel lehet venni. Ezek a követ-

*) Azóta, hogy e sorokat írtam, újabb párhuzamos idézetek sora jelent meg tőle a Közlöny e. i. évf. februári és márcziusi füzetében.

kezők: I. 25., 163., 176., 260., 350., 362., 606.; II. 93., 99., 409., 470.; III. 39., 55., 278., 351.; IV. 126., 199.; V. 120.; VI. 239., 430. (az Arany-féle elmaradhat), 463., 481.; VII. 241.; IX. 70., 77.; XI. 68.; XVI. 20., 39., 162., 386., 526., 527. (kivéve a Keveházából vettét), 620—621.; XVII. 424., 514., 523—4.; XVIII. 172.; XXII. 41., 157.; XXIV. 550-hez. Itt pótolni valónk sincsen, ha csak nem a IV. 27. v.-ben való figura etymologica-t: ἰδρῶ ἰδρωσα-t Aranynak (Hátrah. ir. és lev. I. k. p. 434.) «A tölgyek alatt» írt költ.-nek ezen helyével: «Homlokomat sem verte veriték», nem akarjuk párhuzamba állítani. — Sajnos, hogy a párhuzamba állítás Cs.-nek csaknem szenvedélyévé fajult. Így az I. 469. VI. 236., IX. 14., XVI. 66., 344-hez túlságosan sok, de rendszerint csak kevésse számbamenő magyar idézetet köt vala. Majd ismét bizonyos fitogtatás nyilvánul. Pl. II. 2. «οὐκ ἔγε ,nem tartá fogva‘ az üdítő álom, mert «csak könnyedén fedte.» (Arany. M. o. III.)» — VI. 450. «Τρώων ἄλγος ,a trójaiak miatt való gond‘. οἷ μοι τόσσον μέλει nem gondolok annyira vele (a gonddal). *Vörösmarty Vén cigány*: «Ne gondoldj a gonddal.» — VI. 492. «πόλεμος δ’ ἀνδρῶσσι μελήσει.» *Arany*: «Nézz szeliden, nézz mosolygva, Férfié az élet gondja.» — XXII. 126. «Bizony most sehogyse lehet ő vele a tölgyfán vagy a sziklán kezdve (a dolgot) elcsevegni.» V. ö. Arany Toldi IV. 13. Bencke «kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján.» — S még néhány helyen. I. 116. az ἀλλὰ καὶ ὤς-hoz nem tartom alkalmas parallelhelynek (Ar. T. I. [?]-ből) idézni «mégí mindamellet». I. 218. nem tudom felfogni, hogy az általa idézett parallelhelyben hol volna aor. gnom.-nak megfelelő valami? Pedig ha én nem tudom felfogni, fog akadni talán egy-két tanuló is, ki ezt a párhuzamot hasonlóképen meg nem fogja érteni. — Némelykor Vergiliusból és Horatiusból is nyújt parallel kifejezéseket. Ámde a II. 146-ban olvasható ἐπαίτας-sal szerintem nem szabad párhuzamba állítani az Aen. I. 84-ben levő «incubere mari»-t. IV. 125-höz Verg. Aen. XI. 758. s kk. verseire utal. Szégyenteljesen megvallom, hogy absolute semmi kifejezés- vagy leírásbeli rokonságot nem észleltem a két szóban forgó hely között. Talán IX. 631. s k. versére lehetne utalni? — XXIV. 358-hoz fölösleges a párhuzamba állítás, hiszen I, 25-höz commentátor már írt ilyennemű jegyzetet. Fontosabb és nélkülözhetetlenebb dolgok helyett kár a könyvet a magyar citatumok ilyen sokaságával megtönni, még ha ez eljárás bár-hogyan bizonyít is Cs.-nek a magyar irodalomban való olvasottsága mellett. — Azt sem értem, hogy ezen kifejezéshez: οἱ ἀρούρης καρπὸν ἔδοσαν (VI. 142.) hogyan lehet Aranyból idézni: «Kenyérének javát már megette»? — XXII. 357-hez a Horatiusi: «Illi æs triplex circa pectus erat» indokolatlanul van idézve.

Egy másik jó oldala a könyvnek a helyes magyarság, a kifejezé-

seknek pontos és szabatos fordítása. Ha itt is hibákkal van alkalmunk találkozni, az épen nem esik valami nagyon a latba. Így I. 180-ban *Μυρμιδόνεσσιν* nem = a myrmidonok közt, hanem = a myrmidonoknak, mivel *ἄνασσε* úgy fordítandó, hogy «parancsolj» és nem «uralkodjál». — Az I. 280-ik verséhez meg van jegyezve, hogy *δε* = és. Ez idézett versben két *δε* van. Azt hiszem, a másodikra vonatkoztatta Cs., mely azonban *hát*-tal, *hiszen*-nel fordítandó. — I. 483. «κατὰ κῶμα a hullám szerint, vagyis az árfolyás irányában». De ha kedvező szél vitte a hajót? Κατὰ κῶμα = a hullámon, a hullámokon ú. m. κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν = szárazon és vizen. — I. 587. ἐν ὀφθαλμοῖσιν nem szemtől-szembe, hanem szemeim előtt. — II. 101-hez megjegyzi Cs., hogy «τὸ μὲν mint 1, 234», hol azzal = bezzeg ez. II. 101-hez nem fordítható így. — II. 241. μεθῆμων = engedékeny és nem «renyhe». — III. 83. «στεῦται azt mutatja, szándékozik». Miért így? Στεῦται = elóáll. — III. 208. ἐδάην = megismerkedtem. — Ἄλλὰ sohasem jelentheti azt, hogy *ámbrár*, tehát III. 214-ben sem. — VI. 218. ἄρα = tehát és nem «persze». — V. 187-hez ezt mondja a kommentár: τοῦτου, róla másfelé térítette az *őt elérni akaró* (κίχήμενον) nyilat. Pandaros, mint mindjárt kitudnik, tudja, hogy eltalálta Diomedest; *δ* tehát csak azt akarhatja mondani, hogy az isten *hatástalanná tette* az *δ* nyilát; úgy látszik tehát, hogy a szokásos ἔτραπεν ἄλλῃ kifejezés is csak ennyit mond e helyen. ἔτραπεν ἄλλῃ = eltérítette más irányban, úgy hogy az *őt elér*t nyíl nem ott sebesítette meg, a hová irányozva volt. (L. még La Roche j-ét.) — IX. 311. a «μὴ τρώζητε» «lehetőleg szószerint való» fordítása nem lehet «ne turbékoljatok». — XVI. 183. «κελαδεινῆς hű-hős». — XXII. 463. «παπήνασα rebbenő szemmel». Egyszerűen = körültekintve. Ezek természetesen csak aprólékos hibák, de még ezeket is kiküszöbölve szeretnők látni az esetleges 2-ik kiadásnál.

A fontosabb hibák sorozatát azonban csak most fogom felszámolni. Főfogyatkozása a munkának az, hogy a legújabb irodalom nincsen benne értékesítve. Ha a *Stier Th.*-nek kiadását, melyet az E. Ph. K. XII. évf. februári füzetében ismertettem, s mely Cs. jegyzeteinek megírásakor már régen megjelent, nem is használta fel, a *Rzach* és *Christ* Ilias-kiadásait, Buchholtz *Homerische Realien*, *Ludwich* *Aristarch's Homerische Textkritik*, *Gustav Meyer* *Griechische Grammatik*², s a többi munkákat felhasználva szerettük volna látni. Az sincsen rendjén, hogy grammatikai magyarázatokra jóformán semmi súlyt sem fektet, s tényleg túlságosan sok fordítást nyújt; nagyon kétlem ugyanis, hogy Homeroszt *nem* grammatikája teszi nehéz íróvá. Vajjon melyik görög auctornak grammatikája nehezebb? S ha már maga Cs. a grammatikai magyarázatok

nál annyit botlik, a gymnasiumi tanuló könnyen fogja-e átküzdeni a grammatikai nehézségek korlátjait? — De térjünk a dologra.

A homerosi alaktan vázlata nagyon el van hibázva. Így mindjárt az I. fejezetet nem fog ártani tökéletesen átdolgozni, mely munkához G. Meyer grammatikáját (1886.) és Fick bevezetését az általa restituált (?) Odysseához (az utóbbit kritikával, de) haszonnal fogja felhasználni a kommentátor. P. 242. azt mondja Cs., hogy «az ú. n. articulushoz H.-nál még mutató névmási jelentése van». Hát pld. II. I. 6. III. 181. 191. 225 etc. I. 11-hez írt jegyzetében jól mondja, hogy H.-nál még jóformán nincs névelő! — P. 243. «Optativusban -ντο helyett mindig -ατο áll». De I. 334-ben mégis *μαχέονται* van! — P. 244. «A reduplicatio a befejezett cselekvésekben sohase vész el.» G. Meyer (549. §.) szerint *ἄνωγα, ἀμψι-αχούα, ἰέρυτο* alakoknál mégis csak veszendőbe ment a reduplicatio. — P. 247. A *τίθημι* szerint menő igék (ε tövek) -εῖω-val képezik az 1. személyt: *θεῖω, κίχῃω, τραπέομεν.* Τέρπω csak nem megy úgy, mint τίθημι!?

A jegyzetekben is tapasztaltam gondatlan és felületes eljárást. I. 241—3. ὅψ' Ἐκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι-hoz megjegyzi: A *coni.* aor. futurum exactum értelmű (= ceciderint), ha a főmondatban futurum van. — II. 103 τάρχευτρόνης-hoz zárójelben ezt teszi: (φαίνομαι: — φάντης, — φόντης). Furesa etymologizálás. (L. Stier. Anhang. s. v.) — XI. 182. ἴζεσθαι aor. ? Hiszen futuruma ἴξομαι! — III. 206. ἀγγελίη-ből származtatja az ἀγγελίης-t, XV. 640-hez írt jegyzetében ἀγγελίης = ἄγγελος. Vagy csak az egyik, vagy csak a másik alak fogadható el.

XI. 270. μογοστόχοι homályos szó szerinte. Pedig a μόγος és a τίκω-ból származik, tehát = a nehezen szülő, vagy átv. ért. ki a szülést bajossá, fájdalmasá teszi. Ilyen változás igen sok fogalommal megy végbe.

Egyéb kifogásaink a következők: I. 225. A görögöknél nem az óz, hanem a szarvas volt a gyávaság jelképe. — I. 396. Stilisztikailag kissé homályos. — I. 400. Ingatag alapú feltevés. — I. 434. *ιστοδόχη* bővebb magyarázatot igényelt volna u. sz. VI. 331. ἄνα (ú. m. IX. 247-hez), XV. 680. *πίσυρας*, XVIII. 476. *γέντο* etc. — I. 600-hoz azt jegyzi meg, hogy az Iliasban az Istenek közötti jelenetek mindig humoros színezetűek. A XXIV. énekben nem. — III. 62. «νήϊον ἐκτάμνησιν hajógerendát vág ki». Νήϊον csak annyit jelent, hogy hajóhoz tartozó, miért *La Roche*-sal *δέρυ*-t kell oda (és XVI. 484. is) értetni. — III. 228. «A homerosi kor ruhái redőtlenek és szorosan testhez állók voltak.» Csak ha Helbig könyvébe *futólagos* pillantást vetünk, mondhatjuk ezt. (V. ö. még Buchholtz. II. b. p. 265.) — XVI. 708. *ἀγέρωχος*-t már III. 36-hoz

kellett volna magyarázni. — IX. 566. ἀρέων-ban az -έων nem vehető egy szótagnak, mert thesisben az ἄρη α-ja rövid.

Kritikai adnotatiói elavultak, egyszerűen azért, mert La Roche vizsgálatain alapulnak. IX. 44. versét nem Aristarchos vetette el, hanem Aristonikos. — XI. 543-at nem csak Aristoteles idézetéből ismerjük. — XV. 610—614-et tartották a régiek interpolatióknak. — XVI. 614—15-ről csak az bizonyos, hogy a legjobb kéziratokban hiányzik. — Zenodotos a XVII. 645. versét vetette el, 646-ot nem. — XXI. 471. és 570-et Aristonikos vetette el és nem Aristarchos, ú. sz. XXIV. 514.

Kár, hogy a könyv használatára néhol pár kellemetlen sajtóhiba befolyással van. Igy IV. 4-hez praes. perf. h. praet. perf. olvasandó. I. 148-hoz irt jegyzetében nem Buda h. II-nek hanem Buda h. III-nak kellene állania. — II. 129-hez: nem II. 9, 562, 563, hanem II. 8, 562, 563. a helyes; II. 342-hez: μῆχος e. h. μῆχος; III. 270-hez irt j.-ben 156. h. 159.; IV. 193. potest h. potes; VI. 405. T. E. 1. VI. h. olv. T. E. VI. 17.; XIX. 326-ban 367. h. olv. 467.

A könyv kiállítása csinos, de mód felett drága.

Iparkodtunk a mennyire tőlünk kitelt, a kiadás hibáit helyreütni. Hogy nem merítettük ki a munka hátrányait, az magától érthető, kommentátor feladata gondosan és sokszorosán átjavítani művét. Csak így remélhető, hogy egyszer valahára kielégítő (bár csak aránylag teljes) Homeros fog állani rendelkezésére nemcsak a gymnasiumi ifjúságnak, hanem a kezdő philologusok számára is. Azért talán kissé elemzőbb kritikánk nem fog a munka még tán megjöhető sikerének ártani.

WEISS REZSŐ.

Német nyelvtan. Irta dr. Szemák István. Második évfolyam. Ötödik kiadás. Budapest, 1888. 178 l. 1 frt.

E könyv a német nyelvtanítás második évfolyamának van szánva, de, mint az előszóból kitűnik, használható az I. rész előrebocsátása nélkül is oly helyeken, a hol a tanulók bírnak már némi német nyelvismerettel, sőt szerzője használhatóvá akarta tenni oly tanulók számára is, a kikkel a német nyelvi oktatást még az olvasással kell kezdeni. A szerző előre bocsátja a helyes olvasás és helyes írás szabályait, megismerteti a tanulókat a német szórend főtvényeivel s azután az alaktant tárgyalja a rendszeres grammatikák mintájára. A közbeszótt gyakorlatok magyarból németre fordítandó, többnyire összefüggés nélküli mondatokból állanak.

A tárgyalásból kitűnik, hogy a szerző bizonyos teljességre törekedett s a rendelkezésre álló segédeszközök nagy száma mellett nem is lehetett nehéz ezt elérnie. A helyesírást elismerésre méltó részletességgel tárgyalja s a német alaktan fontosabb szabályait körülbelül mind megtaláljuk nyelvtanában. A helyes szabályok és megjegyzések közé

becsúszott azonban nem egy helytelen állítás, nem egy rosszul fogalmazott szabály is. Hibáztatjuk azt is, hogy a szerző forrásai felhasználásában az önállóság nem kifokú megtagadásával járt el, átvett belőlük egyrészt olyan dolgokat, a melyekre a mi viszonyaink között egyáltalában szükség nincsen, másrészt nem egészítette ki eléggé a német grammatikák fejtegetéseit olyanokkal, a melyek kellő fényt derítettek volna a német és a magyar nyelvhasználat eltérésére. Törekedni fogunk, hogy ez állításainkat a következőkben meg is bizonyítsuk.

Lássuk mindenekelőtt a nyelvtannak tartalmilag helytelen állításait.

A nyelvtan első része a helyes olvasással vagyis a német kiejtéssel foglalkozik. Mindjárt a 3. §-ban oly szabályokra akadunk, a melyeknek feltétlen helyességét, általános érvényben voltát nem vagyunk hajlandók elismerni. Felsorol először is oly szokat, a melyeknek vocalisa nyujtva ejtendő ki, ezek közül azonban ezeket: *Harz, Jagd, Krebs, Magd, Obst* stb. nálunk, valamint Ausztriában és Délnémetország nagy részében a művelt beszédben sem igen szokás hosszú hangzóval ejteni. De ezeket még hagyján, az *ich* vocalisát azonban tudtommal egyáltalában nem szokás nyujtva ejteni. A *ja* *a*-ját is csak bizonyos esetekben ejtik hosszan. Nyujtva kell ejteni e §. szerint a diphthongusokat is; itt a szerző alighanem a diphthongusok versbeli quantítására gondolt, v. ö. evvel szemben Sievers *Phonetik* 2. 122. l.: Diphthonge mit *kurzem* ersten Componenten sind die gewöhnlichen deutschen *ai, au*. Rövid a szerző szerint sok egytagú szó (azaz a magánhangzója), pl. *Bad, Glas, Grab, Gras, Lob, grob*. Mindenki tudja, hogy e szokat nálunk kivétel nélkül — már t. i. ha nem vesszük tekintetbe tót ajkú hazánkfiait, — hosszú vocalissal ejtik s így Németország legnagyobb részében is. Vietor *Phonetik* 56. l. egyenesen *észak-német provincialismusnak* nevezi e hangzók rövid ejtését. Ilyeneket pedig csak nem akarunk meghonosítani a mi iskoláinkban!

A 4. §. a mássalhangzókról szól. Az egyszerű mássalhangzókat nem állítja össze, csak az összetetteket és kettőzötteket sorolja fel. Az elsőik szerinte a következők: *bl, ch* (ez miből van összetéve?), *dr, gr, pf, sp, schl, schr, st*. Hogy miért volt szükség a mássalhangzók eme külön rovatára és hogy mért érte épen a felsoroltakat az a kitüntetés, hogy mint *összetettek* szerepelnek, azt nem tudom. A *br, kr, fr, gl, pl, schw, schm*-féléknek és még sok másnak kétségkívül ép annyi joga lett volna hozzá. A kettőzött mássalhangzók ejtésére is érdemes lett volna egy pár szót vesztegetni.

Az 5. §. «néhány mássalhangzó kiejtéséről» szól. Többek közt megjegyzi, hogy a *ch* «mintegy a hehezettől teljesen áthatott *g* vagy *k* (*gh, kh*)». Hogy mikor hangzik a *ch gh*-nak, arra nézve nem nyerünk felvilágosítást, pedig érdekes lett volna megtudni.

A *v* tárgyalásánál (10. l.) az — *ir* végzetű idegen szókról szól, melyekben a *v* csaknem *f*-nek hangzik (*activ, passiv*). E hangot vagy zöngével ejtjük s akkor *v*, vagy zöngé nélkül s akkor valódi *f*, a rendes kiejtésben tertium non datur. Megjegyezzük, hogy «főhangsúlyos» németül nem *hochtönig* (5. l.), hanem *hochtonig*, «mellékhangsúlyos» nem *nebtönig* (6. l.) hanem *nebentonig*. «Jelentéktelen» nem *unbedeutsam* (7. l.), hanem *unbedeutend*.

Új dolog és meglepő, hogy a *Marie* és *Sophie* szókban «az *e* is hangzik» (15. l.).

A 20. lapon ezt olvassuk: Nem kettőzzük meg a mássalhangzót az idegen szóban daczára, hogy a német kiejtés kívánja: *die Adresse*, nem *Adresse*; *der April*. Miért kellene ezekben megkettőzni a mássalhangzót? A kiejtés nem tud itt két mássalhangzóról. Vagy azért, hogy evvel a magánhangzó rövidségét jelöljük? De hisz meg volt mondva az általános orthographiai szabályok közt (8. l.), hogy ha a magánhangzó után két különböző mássalhangzó hangzik, a gyökszóban egyiket sem szabad megkettőzni! (Itt különben kivételekül meg kellett volna említeni a *Sammt, Zimmt, sammt* szókat.)

Térjünk át az alaktanra. Az erős igék egyik jellemző vonásául említi (27. l.), hogy a jelentő mód jelen egyes 2. 3. személyében stb. *ha lágyítható hangzóval bírnak, hangzólagyulást (Umlaut) szenvednek és ha a törzs e hangzóval bír, azt az eredetibb i-re változtatják*. De *schaffen, rufen* nem kapnak umlautot, *heben, weben, pflegen* *e*-je nem változik *i*-vé, tehát nem lehet a szabályt ily általánosságban fogalmazni.

A 28. §. szerint a jelenidejű melléknévi igenet úgy képezzük, ha a főnévi igenév jelen idejéhez *d* ragot adunk. Már a következetesség kedvéért is jobb lett volna itt is, mint a többi alakok képzésénél, az ige-től indulni ki s a partic. képzőjét *-end* alakban feltüntetni; evvel a nyelvtörténeti valóhoz is közelebb járt volna a magyarázat.

Az *empfangen*-féle igék igekötője *ent-*, itt pusztán hangtani változással van dolgunk. Egy *emp*-féle igekötőt (28. §. II. 2. *b*) és 69. l.) ép oly kevésé kell felvennünk az *empfangen, empfehlen* miatt (bár német grammatikák is teszik), mint a hogy nem construálunk egy *g*- igekötőt a *glauben* vagy egy *fr*- igekötőt a *fressen* miatt.

Ugyancsak egyes német grammatikák példájára nevezi a *zu lesen*-féle alakot jövőidejű *melléknévi* igenévnék. Talán azért, mert állítmánnyúl szolgál? De ez nem csak a melléknévnék kizárólagos sajátága!

Az igeragozás paradigmáiban az ind. præs. plur. 2. személyében mindenütt csak az *-et* végzetű alakok vannak közölve (*ihr habet, waret, lobet, sehet, sinket*); sehöl semmi megjegyzés, hogy ez az *-e*- ki is eshetik, sőt hogy a mai nyelvben az *e*-nélküli alakok a szokottabbak és az itt szabályosaknak feltüntetett alakok a kivételesek.

«A foglalómód folyó multját,» úgymond a szerző (53. l.), «*möchte* szóval is körülírhatjuk; pl. ich sag(e)te dir etwas — ich möchte dir etwas sagen, mondanék neked valamit.» E kifejezőmód szokásos a nyelvjárásban és a köznapi beszédben, az irodalmi nyelvben azonban éppen nem szabályszerű (bár előfordúl itt is), a *mögen* igének itt nincs még oly szintelen jelentése, hanem rendesen össze van vele kötve az óhajtás, hajlam, reménylés stb. fogalma.

A 38. §. jegyzete így szól: «*hängen, függni* csak a folyójelen 2. és 3. személyében lágyítja törzshangzóját; ellenben *hängen, függeszteni, akasztani*, lágyított hangzóját az egész hajlításon át megtartja s gyenge hajlítást követ». E megjegyzés első fele ma már elavult grammatikai szabály; intranszitiv értelemben («*függni*») használják ma már az *umlautos hängen, ich hänge* alakokat is, rendesen így fordulnak elő már Goethenél is.

A 44. §. II. pontja alatt felsorolt igékről (*saugen, säugen, sinken: senken* stb.) az van mondva, hogy *különböző értelemben* majd erősen, majd gyengén hajlíttatnak. Meg kellett volna mondani, miben áll az értelem különbsége, hogy t. i. a gyenge hajlításuak mind *müveltető* igék.

A *beut, fleucht, kreucht* stb. alakokról azt olvassuk (89. l.), hogy népies és költői alakok. Nem népies, hanem régies alakok ezek.

Az 56. §-ban, mely az idegen nevek ejtegetésével foglalkozik, nincsen szó a több. nomin. -s végzetéről (*die Albums, Colibris, Hindus, Mottos, Sophas, Papas* stb.) Az *Ida* tulajdonnévnek is többes száma ma rendesen *die Ida's*, ritkán *die Ida'n* (112. l.).

Az efféle szokatlan alakokat, mint *die Mittwoch* (sing.), *der Zeh., die Nerve* stb. (108. l.) kár grammatikában tanítani.

A 62. §. a melléknév ejtegetéséről szól. A gyenge ejtegetés nomin. végzetének (-e, *der grün-e Baum*), külön nevet ad: ez a «bekebelezési e». Hogy mire jó ez, azt nem bírjuk felfogni, következménye csak az, hogy egyszerű dolgok komplikáltakká lesznek. Ez esetben ugyanis sokkal egyszerűbb lett volna a gyenge ejtegetésű többtagú főnevekre utalni, ott megvan a nom. -e-je is, ha nem is híják éppen «bekebelezési»-nek. Komplikálttá válik a dolog az úgyn. vegyes ejtegetésnél is, mert a helyett, hogy a nom. végzeteit egyszerűen -er, -e, -es-nek mondaná, a szabályt úgy kell fogalmaznia, hogy a melléknév itt «a bekebelezési -e betűhöz még a nemi végzeteket veszi föl», ezek a 63. §. szerint -r, -e, -s. A nőnemet e szerint *schöne-e* alakban kellene várnunk. Különb. eleve is feltehető, hogy szerzőnk a «bekebelezési e» bolondgombáját idegen földből ültette át: német grammatikákban *Einverleibung*-nak híják.

A 66. §. a melléknév fokozását tárgyalja. Az utolsó pontban fel-

sorolja azokat a mellékneveket, a melyek nem lágyítják a törzs hangzót. Ezek közül azonban nem egy umlauttal is nagyon szokásos, pl. *blass, fromm, gesund, glatt, nass* (Goethe: *nass und nasser wird's im Saale*) stb.

69. §. 6.: «A magy. *egymásnak, egymást* viszontagos (!) névmásnak a németben a változatlan *einander* felel meg.» De megfelelhet ennek az egyszerű *uns, euch, sich* is; pl. *wir sehen uns wieder. Wenn sich die Fürsten befehden, müssen die Diener sich morden und tödten* (Schiller).

72. §. A *so*-nak relativumként való használata ma már elavult.

75. §. II.: A főnévileg álló sarkszámok (*die Eins, die Zwei* stb.) nemcsak az elvont számbeli fogalmak kifejezésére, hanem a számjegyek neveiül is szolgálnak.

Még egy-két megjegyzést a szóképzésre: A 87. §. szerint az *-isch* némileg ellentéte a *-sam* képzőnek; *-isch* ugyanis az erkölcsi jelentésű szókban *rossz tulajdonságot* jelent, a *-sam* pedig *dicséretes sajátságokat* fejez ki; pl. *verschwendisch, neidisch* és *sparsam, friedsam*. A szerző nem veszi észre, hogy ez esetekben a jó vagy rossz jelentés nem a képzőnek, hanem már az alapszónak tulajdona; a képző csak az avval való ellátottságot fejezi ki.

A 88. §-ban a deverbális igeképzéssel hat sorban végez, pedig itt érdemes lett volna causativ és intensiv igéket nagyobb számmal felsorolni, egyáltalában nincsen megemlítve pl. a következő igék egymással való összefüggése: *essen és ätzen, stechen: stecken, wiegen: bewegen, schallen: schellen, fließen: flößen; geniessen: nützen, vergessen: er-götzen, fahren: führen, biegen: bücken, ziehen: zicken, reißen: ritzen, raufen: rupfen. schaffen: schöpfen*. Ide tartozik *hängen: hängen* is, nem pedig a *-chen* képző alá (177. l.) *Stehen* és *stellen* egy gyökérből való két külön képzés, nem származik az egyik a másiktól (175. l.).

Nyelvtörténeti magyarázat mindössze kevés van a könyvben, nem is kívánunk belőle többet; a meglevők sem kielégítők. Ott van mindjárt a 2. lapon az *umlaut* magyarázata. Az *ä, ö, ü* magánhangzók «nem tiszták, zavartak vagy lágyítottak, mivel bennök az alaphang egy következő *i* által meglágyítottatott; pl. *Vater: Väter, Tochter: Töchter, Mutter: Mütter*». A magyarázat maga helyes, de a példákat a szerző valóban nem választhatta meg szerencsétlenebbül. A tanuló méltán kérheti, hol van e szókban a «következő *i*»? Pedig lett volna példa elég: *täglich, thöricht, stündlich* stb. Sőt adhatott volna *e-s* végzetű példákat is (*Gast: Gäste, lang: länger* stb.), a melyeknél meg lehetett volna magyarázni a tanulóknak, hogy ez az *e* régebben *i* volt (öfn. *gesti, lengiro*). De a fentebbi három példa végzetében soha nem volt *i*, e

szók csak a kfn. korszakban kaptak *analogia útján* umlautos hangzót, de nem *i-s* végzetet.

Az eddigiek után nem fogunk csodálkozni azon sem, ha a szerző az úgyn. *brechung* (nála *hangtisztulás*) magyarázatára nézve sem áll a tudományos felfogás mai álláspontján. Az illető igék szerinte (27. l.) «ha a törzs *e* hangzóval bír, azt az eredetibb *i-re* változtatják, azaz hangtisztulást szenvednek». Bebizonyított dolog, hogy ez esetben az *e* volt az eredeti hang s ez *i-vé* vált, ha a ragban *i* állott.

Harmadiknak említjük azt a magyarázatot, mely a *hängen* : *henken* igék viszonyát világítja meg. A szerző t. i. az utóbbiban *-chen* «utóképzőt» lát s *e* képzőt így jellemzi (177. l.): «*-chen* az alapjelentést fokozza, *minek jeléül* olykor az eredeti *g* vagy *h*, *cht* vagy *k*-ba megy át». Más szóval: annak a fokozásnak, mely a *hängen* és *henken*, a *füg-gés* és *akasztás* fogalmaiban észlelhető, jele, külső kifejezése a *g* : *k* változás. A ki *e* magyarázatot elhiszi, annak alkalmasint hiába magyarázom, hogy a *henken* *k*-ja régebb *gj*, *gg*-ből változott el az ú. n. felnémet *lautverschiebung* szabályai szerint. A *-chen* képzőnél vannak felemlítve a *schlachten* és *flüchten* igék is (177. l.), ezekben ez a változékony *-chen* *-chten* né lett (!). Ez igék természetesen a *Schlacht* és *Flucht* főnevekből való denominális képzések.

Említettük már, hogy a német és a magyar nyelvcsaládok egymás mellé és egymással szembe állítására aránylag kevés ügyet vet a szerző. Már a hangok, névszerint a vocalisok tárgyalásánál szembe lehetett volna állítani a német és magyar hangokat, persze nem az efféle szabályok alakjában: «az *ai*, *ei*, *eu* és *äu* csaknem egyformán hangzanak, mint *áj* (?); mindazonáltal különbséget kell köztök tenni nemcsak az írásban, hanem a kiejtésben is» (2. l.). Hogy minden egyes diphthongust meg kell-e különböztetni a többi háromtól, vagy csak kettejüket a másik kettőtől, azt nem tudjuk meg, szintúgy azt sem, miben áll ez a különbség. A 36. lapon közli a határozatlan névelő ejtegetését, de hogy a német a magyartól eltérőleg mikor használ ilyet, azt nem mondja meg. Ne csodálkozzék aztán senki, ha a tanuló a 35. lapon álló «nekem van pénzem = *Ich habe Geld*» példamondatból kiindulva mindjárt a 10. gyakorlat első mondatát: «Nekem van késem», így fogja fordítani: *ich habe Messer*!.. Főtörékvése, úgy látszik, mindig az, hogy a német kifejezést vagy alakot látszólag híven magyarra fordítsa, de nem sokat törődik avval, vajjon a magyarul gondolkozó fiú könnyen meg fogja-e találni magyaros kifejezéseinek jó német megfelelőit. A német nyelv folyó és tört. múlt alakjait (*wurde*, *lobte*, *reiste* stb.) egyszerűen a magyar elbeszélő múlt alakjaival (*levék*, *dicsérék*, *utazám*) fordítja le, de ezekkel él-e a magyar fiú? Hogy a német passivumra rá szoktassa a tanulót, a mesterkéltséggel magyar vagy inkább ma-

gyartalan mondatok egész seregét gyártja, a helyett, hogy egy pár általános megjegyzést tett volna arról, hogy a magyar cselekvő alakot a németben sokszor szenvedővel szokás visszaadni. Erről persze nem volt szó a forrásul szolgáló német grammatikában. S így aztán gyönyörködhetünk az effélékben: *A szoba füttetik a szolgától. Meg fogsz tőlem csókoltatni. Megcsókoltatnál tőlem. Megcsókoltattál volna tőlem. Kitől alapítottatott Róma?* stb., stb. (49. l.) A főnév tárgyalásánál is sok egymástól eltérő kifejezésmódra kellett volna utalni, hogy pl. magy. egyes számnak mily esetekben felel meg a németben többes, de teljesen kifogynánk a térből, ha a könyv valamennyi efféle hiányára rá akarnánk mutatni.

E helyett tartalmaz a könyv olyan dolgokat, a mikre nálunk épen nincsen szükség. Az a szorgos figyelmeztetés pl., hogy «különösen vigyáznunk kell arra, hogy a rokonhangzókat, minők: a b és p, g és k stb., föl ne cseréljük» (8. l.), nagyon helyén való lehet osztrák vagy délnémetországi fiuk számára írott grammatikákban, a mi tanulóinknak azonban, a kik nagyon jól meg tudnak különböztetni zöngés és zöngétlen hangokat, felesleges. Vagy magyar fiukat a *Genie, Bouquet, Page* szók helyes ejtésére efféle transscriptiókkal kell megtanítani: *Schenih, Bukeh, Pahsch'* (19. l.)? Hja, a másolás szenvedélye! Vagy kell-e attól tartanunk, hogy valamely tanulónk «hímnemű családnevekhez a nőnem kifejezésére» a *-sche* szótagot fogja «ragasztani» (113. l.)? Mikor ez a szokás, Heyse szerint, csak az *alnémet* vidékekre szorítkozik?!

Van egy pár dolog, a mit pædagogiai szempontból kell kifogásolnunk. Ismeretes pædagogiai szabály, hogy a gyermekek nyelvbeli hibáit nem kell ismételtetni, különben épen ezek vésődnek be emlékezetükbe. Nyelvtanunk még nyomtatásban is megőrökít egy pár szándékosan kieszt íráshibát (*die Wellt, der Danck, das Ammt, die Meille, die Saitte* 8. l.; *liblich* 11. l.; *ädel, Hähne* [azaz: *Henne!*], *Mähl, Häu* 13. l. stb.). Vajjon a tanulók szeme nem fog-e épen ezekhez hozzászokni a rosszaló figyelmeztetés daczára is? . . És mit szóljon a pædagogus ahhoz, ha az 57. §-nak, a mely a különböző jelentésű többes-számú főnevekről szól, ezt a passusát olvassa: *der Mensch*, ember, t. *Menschen*; *das Mensch*, ringyó, t. *Menscher* (107. l.)? Vajjon utczai kofák nyelvét tanítjuk-e az iskolában? Ilyenekkel fejlesztjük-e azt a *nemes erkölcsű* jellemességet, melyet a gymnasiumi nevelés végső céljának tekintünk?

E tartalmi szempontból emelt kifogások után nézzük a *nyelvtan szerkezetét, elrendezését*. Mily módszeresen van a könyv szerkesztve, arra nézve elég lesz egy példa. A kiejtés és helyesírás tárgyalása után következik *A mondat* czímmel a harmadik szakasz, mely az alany és állítmány congruentiájáról s a szórendről szól. A tanuló egy egész

sereg fogalomról és terminusról hall itten, a melyekről az alaktan tárgyalása előtt valóban nem lehet még fogalma: az ige egyszerű és összetett időiről, múlt idejű és főnévi igenévről, kötőigéről, kérdő, óhajtó és parancsoló mondatról, folyó jelenről és folyó multról. Szabályokat tanul már itt oly dolgokról, a melyekről még csak ezután fogja megtudni, hogy mik azok valójában!

A szerkesztés gondatlanságáról tanuskodnak azok az esetek, mikor a szerző másról beszél, mint a miről a cím szerint szólnia kellene vagy a mikor kevesebbet kapunk, mint a mennyit a cím alapján várunk. A 3. §. czíme: *A magánhangzók kiejtése*, de a szakaszban csak a quantitásbeli különbségekről van szó, a vocalisok kiejtésére vonatkozó egyéb megjegyzések találhatóak a 2. §-ban és később az orthographiai szabályok közt (pl. az *-ie e-jéről* a 15. lapon). A 12. lapon a *v* írásáról van szó, e szakasz *b)* pontja: *v*-vel irandók az *-iv* végzetű szók, a példák közt található *der Nerv* és *concar* is. Hol van itt az *-iv* végzet? A 11. §. czíme: *A h* mint nyújtó jel, de a *d)* pont alatt fel vannak említve a *Gunther*, *Martha*, *Walther*, *Katarrh* stb. szók, a hol szó sincs nyújtásról. A 14. §. a nagy kezdőbetűkről szól. Mint ötödik pontot találjuk itt a következőt: «Az *ein* számnévet az írásban aláhuzzuk, sőt ez sem szükséges, miután az értelemből rendesen kivehetni, vajjon névelő-e vagy számnév». Nem akarjuk kutatni, vajjon tartalmilag helyes-e a szabály, vajjon mindig alá kell-e húzni az *ein*-t mikor számnév, csak azt kérjük: hogyan kerül ez a szabály a nagy kezdőbetűkről szóló pontok közé? E kérdésre hiába keressük e nyelvtanban a választ, de megtaláljuk pl. Heyse nagy grammatikájában (20. kiad. 21. l.): «Einige pflegen auch das Zahlwort *ein*, zum Unterschiede von dem Artikel *ein*, mit grossem Anfangsbuchstaben zu schreiben, was aber nicht nöthig ist, da in der Regel schon der Zusammenhang diesen Unterschied angiebt. In zweideutigen Fällen aber kann man das Zahlwort *ein* der richtigen Betonung wegen lieber unterstreichen». . . Szerzőnk tehát elhagyta a szabály első részét, de a többit azért abban a szakaszban felejtette, a melyben forrásában találta.

A szabályok fogalmazása gyakran nem elég szabatos s e homályosságnak aztán tartalmi helytelenség is lehet a következménye. Különös pl. a következő szabály: «Azon idegen szók is *v*-vel irandók, melyekben a *v* a szó kezdetén és közepén *w*-nek hangzik, pl. *Evangelium* stb.» (10. l.) A 42. §-ban ellentétbe vannak állítva oly összetett igék, a melyekben valamely névszó az igével *egy fogalomba olvadt* és olyanok, a melyekben ez egybeolvadás nem ment végbe. E megkülönböztetés nem kielégítő; miért lenne pl. a *wahrsagen* «jósolni» fogalma egységesebb, mint az *achtgeben* «figyelni» fogalma. Sokkal részletesebb, mélyebbre ható magyarázatra van szükség, v. ö. Heyse id. h. 79., 80. ll.

Nem eléggé præcis továbbá az a meghatározás, hogy «dolognemű», azaz semlegesnemű, minden beszédrész, mely a nélkül, hogy főnév volna, főnévül használtatik (95. l.). Főnévül vannak használva ezek is: *der Arme, der Weise, der Gelehrte* stb. és azért mégsem «dologneműek». Nem szabatos az a meghatározás sem, hogy «az alapfok maga a melléknév» (122. l.) stb.

Ha végül megemlíjtük a nagyrészt meglehetősen szokatlan terminusokat: dolognemű, bekebelezési *e*, viszontagoz névmás, ellenkötők, összerendelő kötőszók, előképzők, származtatási képzők, ejtegetési, fokozási, hajlítási végzetek, közbeszúrt betűk (t. i. a *Donnerstag* s-je és a *darum* r-je, 21. l.) stb., és ha rámutatunk arra a következtetésre, hogy ugyanazon terminust merőben különböző értelemben is használja (pl. a *határozó szó* terminust a 156. és 160. lapokon *adverbium* értelemben, a 142. lapon a német grammatikák *Bestimmwort*-ja értelmében névmásokról, számnevekről stb.), és megfordítva egyazon dolognak különféle neveket ad (pl. *be-* a 29. és 69. lapon *igekötő*, a 173. lapon *előképző*; *wider-* a 29. lapon *igekötő*, a 69. lapon, mikor pedig szintén összetett igékről van szó, *előjáró* stb.): akkor, azt hisszük, eléggé ki-merítettük e nyelvtan jellemzését.

És e könyv öt kiadást ért.

Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

9. Várkonyi Endre: *Homérosz kedélyvilága*. (A szegedi kegyesrendi főgymnázium 1877—88-iki értesítője. — Külön lenyomatban is. 3—54 l.) A programok hasábjain újabban oly tárgyú értekezések tűnnek fel, melyek mind meglehetősen nagy szorgalmat, de a compositionnak és felfogásnak oly árnyoldalait tüntetik fel, hogy méltán a feledés sorsára kell őket érdemesíteni. Többnyire a nagy közönségnek vannak szánva ez értekezések, pedig éppen e nagy közönség vagy nem olvassa, vagy ha elolvasta is, csakhamar zugba veti és elfeledi őket. De kinek azután a citatumok oly lelkiismeretes idézgetése, a tudományosságna az a hamis fitogtatása, a mi mind mégis csak végtére oda megy ki, hogy komolyabb igényekkel lépnek az olvasó elé? Így állunk szerző úr jelen értekezésével is.

Hogyan lehet Homeros kedélyvilágáról írni? Könnyen, csak el kell ütni először egy pár szóval a homerosi kérdést, s Lamartinenal — és éppen ezzel — azt állítani, hogy Homeros «egy egyetlen ember volt»,

egy kevéssé kivonatolni Beöthy irodalomtörténetét, dús reflexiókat fűzni egy olaszországi úthoz, nézni először is Homeros vallási érzületét, de ki nem fejteni, mert erre van munka, elmélkedni a fölött, mily családi körülmények között nevelkedett költőnk, a költeményekben nyilvánuló hazafias érzelmekről, a vendégszeretetről, az illemérzékéről, a dal és zene hatásának festéséről, a leírásokban és elbeszélésekben előforduló érzelmes és a hangulatos (?), melankholiára hajló kifejezésekről, lemondásról, sóhajtozásokról, a szenvedések, fájdalmak és szomorkodások említéséről, a leírásokban nyilvánuló egyéni érzelmekről, hasonlatokról, «melyek alá a költő érzeményeit rejtette», bölcs mondásokról és szentenciákról, a halál fogalmát szeliden körülíró kifejezésekről, a nő-kérdésről és naivságról Homerosnál értekezni, — és időt s fáradságot oly themára költeni, mely már a priori szerencsétlenül van megválasztva, s mely minden Castelar-citatumával sem bír imponálni.

Az értekezéshez ezuttal nem akarok corrigendákat szolgáltatni, nehogy azzal ismét Szabó István úrnak megbotránkozását gerjeszsem fel, ki tavaly szerfelett zokon vette, hogy egy, a jelen dolgozathoz hasonló tárgyú program-értekezésnek bírálatában két, általa Homerosból fordított verssort «egészen rossz»-nak declaráltam. Körülbelül 28,000 verssor közül kettőt! Bocsánatát kérem tehát. Hibák vadászása helyett nyujtok az előttem fekvő értekezésből kis ízelítőt:

P. 19. «Talán magának Homerosznak volt egy kedves emlékü kutyája, hogy még név szerint is megénekli, sőt gazdájával is megkönyezteti, de annyi bizonyos, hogy e könyvek egy rendkívül érzékeny szívnek az áruói.»

P. 20. «Hogy Homerosz a szerelemtől sem volt idegen, hogy az ő keblében is föllángolt az az érzelem, melyet az emberi szív virágjának neveznek, s mely nélkül «parum comis Juventas» mondja Horatius (O. I. 30.), s a boldog családi élet alapítása is kémia marad és költőnk sem tudott volna annak érzete hiányában igazi családiasságot festeni, gyanítjuk az II. XXIV. 130. verséből, melyet Thetis istenaszszonynyal mondat.»

P. 25. «Az a panasz, mely még nemrég is felhangzott nálunk, hogy a költőket anyagilag soha sem jutalmazták érdemeik szerint, s hogy sokan nagy nyomorban sýnylódtek, úgy látszik már a műveltség első szakában meg volt, s már nagy költőnk átélte a Horatius-féle «multa tulit fecitque puer sudavit et alsit» életigazságot. Felszáll lángszelleme a csillagokig, sőt azon túl az istenek lakába hatol, s elkábul a nektár és ambrozia mennyei illatától, ámde — ő is ember, halandó porhüvelybe van öltöztetve az évezredek átátható lelke, elszáll a búvós álm, eloszlik az égi mámor, és ő azon kellemetlen tudatra ébred, hogy ő is csak e földi rög lakója és iszonyúan gyöttri az — — éhség.»

P. 39. «Ha a Mæonida életéből csak egy parányi biztos adat maradt volna korunkra, tán megtudnánk mondani, mi okozta, hogy annyiszor jön ajkaira a sírás emlegetése; nincs hőse, kinek szemeiben a könny ne csillogna; alig van ének, melyből a zokogás hangja ne jönné füleinkbe, nem érzékenytené el szívünket! De azt bátran merjük következtetni, hogy sok sírásának a keserű emléke hagyta meg minduntalan nyomait eposzaiban, s valószínűleg az ión szigetek partjai s az azokat vereső tenger mormoló hullámai voltak szem- és fültanúi a költő szemgyöngyeinek és siralmainak, mik az élet csapásai vagy az emberek durvaságai vágta szívsebéből fakadtak!»

P. 44. «De hogyan adhatott ily remek leírásokat, hasonlatokat Homérosz, mikor az általános hiedelem őt vaknak tartja? Igen, de a monda is azt regéli, hogy csak később veszítette el szemvilágát. Valószínű tehát, hogy eleinte csak szembajjal küzdött, mely mindjebban erősödött, s csak később állt be a tökéletes sötétség. E rendkívül fontos érzéknek hiánya tehette már korán melancholikussá etc.»

Mindez, remélem, elég.

WEISS REZSÓ.

10. Vozári Gyula: **Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban?** Præparatio-részlet. (Rimaszombati egy. prot. főgymnásium 1887—88. 3—21. l.) Ez értekezés első sorban a pædagogust érdekli irányánál s módszerénél fogva, de tárgyánál fogva a philologust is. A pædagogus mindenesetre helyeselni fogja a benne lerakott és követett methodikai alapot és irányt, mely azonban, mint szerző is megjegyzi, nem új, noha az alkalmazásban itt-ott némi eredetiséget s eltagadhatatlan ügyességet és buzgalmat tüntet fel. Ez utóbbiban szinte túlságba megy szerző. Aprólékos, mondhatni szórszálhasogató kérdései és fejtegetései lehetetlen, hogy szemet ne szúrjanak a pædagogusnak, a kinek nagyon jól kell tudnia, hogy minden percz drága, s szószaporitással és felesleges dolgokkal vesztegetni az időt nem szabad. De szerző a majdnem lehetetlent állítja hypothesisül. Egy nagymértékben szellemtelen és kellő ismerethiányban szenvedő osztályt tanít. Higyjük el neki. Mégis nem feltűnő-e, hogy mikor Kiáltosy József, a kinek módszerét és értekezését mintául vette, nyolcz órán át tárgyal egy 66 sorból álló költeményt, addig ő 12 vagy pláne 14 órán át foglalalkozik egy 24 soros verssel (Sextus Propertius IV. 2.)? De hogysisne! Hiszen szerző még a pyramisokról is magyarázatot ad tanítványainak, holott ezek épen az előző évben tanulták az ókori történetet, s föltételeznünk sem szabad, hogy eme tantárgy tanítója e nagyszerű emlékekre kellő gondot ne fordított volna.

Azután Csengeri J. fordítását a latin eredetivel összehasonlíttatja, s keresteteti, «miként fejezi ki a fordítás a költemény egyes helyeit, s

mennyiben tér el rím, vers, s a magyar nyelv sajátosságai stb. miatt az eredetitől. Hát lehet ezekre is kiterjeszkedni oly elhanyagolt osztályban? Szerző itt is, mint sok egyéb helyen, Kiáltossy után ment; ámde ő (noha a tanárképző-intézet gyakorló főgymnáziumában bizonyosan jobb tanulókkal foglalkozott, mint a milyeneknek szerző festi a magáéit) csupán ennyit mond: «a műfordítást *esetleg* egybe is vetjük az eredeti szöveggel». Csengeri fordításáról szólván, én is csatlakozom szerzőnek felőle alkotott jó véleményéhez, de azt már, midőn e sort: *Et defessa choris Calliopea meis*, épen ellenkezőleg így fordítja: *Táncz-ból Calliope nem dől ki soha*, — meg nem engedhető költői szabadságnak tartom.

Azonban minden elmaradottságuk mellett is néha csudálatra-méltólag sokat tudnak szerző tanítványai. Megmondják, mi volt az a Cithæron? mi volt a Tænarion? Talán e fel-feltűnő szép jelenség indítja arra, hogy ily talányos kérdést tegyen fel nekik: «van-e még több *acc. valami különös ok miatt?*» (t. i. a költeményben).

Szerző nem éri be bő magyarázataival, még egyre-másra utasítgatja is tanítványait, hogy pl. olvassák el Cox-Simonyi vagy Cox-Komáromy könyvéből Amphion, Thebæ regéjét. Ha fogyatékosnak nem találónok is e művet, méltán kérdezhetjük: megvéteti-e ezt minden egyes tanítványával, hogy olvashassák? Néha olyat is ígér, a mit később nem vált be. Azt kérdezi a tanulótól: «mi e (t. i. a tárgyalás alatt lévő) költemény magyar fölirata? (A költő műve halhatatlan.) Látunk-e már hasonló tartalmú verset? (Ovidiustól «A költő halhatatlan» címűt. Amor. I. 15.) No ha ezt is lefordítjuk, a kettőt összevetjük.» Ez ígért összevetésnek præparátiójában semmi nyoma.

Értekező egynémely állításában a philologus, másban az irodalomtörténettel foglalkozó egyén akad fel. Azt mondja egy helyen: «kik voltak a phæakok? (Nem tudjuk.) Lássák, ezt az olyan tanuló, a ki VII. vagy VIII. osztálybelivel lakik együtt, a Homéroszhoz írt szótárból megnézhetne volna.» Nem túlzás-e ez? «A Phæakok, folytatja szerző, a mesés Schéria sziget boldog lakói, kik békeszerető, munkás, jókedvű hajósok voltak s *örökös dinom-dánomban keresték örömüket*». Hát ezt, szó sincs róla, így mondja az Elischer-Fröhlich-féle szótár Homéros két eposához, kétségkívül Alkinoos király szavaira (Od. VIII. 248—49. s.) támaszkodva; de másrésztől azt is említi a költő (VI. 268—72. s.), hogy a phæák férfiak szorgalmas hajóácsok, fáradhatlan evezősök voltak, tudtak birkózni, szaladni, öklözni (VIII. 102—103. s.), a nők pedig finom vásznat fonnai, hímezni, a mi mégis csak kizárja az *örökös dinom-dánomot*. Azt is teljes határozottsággal állítja szerző, hogy «magyar költő még eddig nem igen foglalkozott avval a gondolattal, hogy a költő vagy műve halhatatlan.» Pár sorral alább idézi Petőfi «Jövendölés»

czímű költeményének végső sorait. Ez a leghatalmasabb czáfolat. A többi idézett költeményrészletek kevésbé vágnak Propertius szövegéhez.

E hiányok mellett szívesen jutalmazzuk elismerésünkkel szerzőt, hogy a mondattanra való utalásai oly prægiansak, s hogy nyelvünknek a latinnal azonos vagy ellentétes kifejezéseit e kicsi költeményen is páratlan ügyességgel és odaadó buzgósággal tüntette föl. A jó magyar nyelvész biztosítja a latin nyelvi tanításnak sikerét is.

S. SZABÓ JÓZSEF.

11. Erdélyi Károly : A francia eposz eredetéről. (Kecskeméti főgymnásium. 64 l.). E rendkívül érdekes dolgozatra felhívom mindazok figyelmét, a kik az eposzal, a modern eposz eredetével, a francia és germán epikának egymáshoz való viszonyával foglalkoznak. A dolgozat t. i. nem egyéb, mint kellő szakismerettel és gondnal készült kivonat Pio Rajna híres és fontos könyvéből *Le origini dell' epopea francese* (Firenze, 1884. XIII. 550 l.), mely az idézett kérdésekre vonatkozólag elsőrangú, alapvető munkának tekintendő. Erdélyi lépésről-lépésre követi Rajna előadását, de szorítkozik az olasz tudós fejtegetéseinek főfonalára, mellőzve a mellékes részleteket és a nagy számú (magukban véve igen értékes, de a kérdés lényegére nézve alárendeltebb jelentőségű) kitéréseket, főleg a polemikus természetűeket.

A kérdés, melyre Rajna válaszolni kíván, s melyre impozáns tudományossággal válaszol, ez: hogyan keletkezett a francia eposz? Mily viszonyban van a francia eposz a germánhoz? A főkérdésre négyféle felelet lehetséges, a mennyiben a francia eposz kelta, latin, román vagy germán eredetű lehet. A kelta eredetet senki sem vitatja; nem is dicsekedhetik a valószínűségnek még látszatával is. Nem mintha a gallusoknál nem éltek volna költők, kik a nemzet nagy férfainak dicső tetteit megénekelték volna; sőt Ammianus Marcellinus (XV, 9.) világosan mondja: *Et Bardi quidem fortia virorum inlustrium facta heroicis conposita versibus cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt.* De a római hódoltság elenyésztette a gallusok nemzetiségét, intézményeit, nyelvét és költészetét; a gallus hagyomány megszakadt, oly annyira, hogy a szorosan vett francia epopeában nincsenek is kelta elemek. Vannak ugyan a francia irodalomnak határozottan kelta eredetű termékei is; de ezek teljesen elűntek a chansons de geste tárgyaitól és jellemétől.

A latin hypothesis természetesen merő képtelenség. A rómaiság csak déli Franciaországban vert erősebb gyökeret, s így e latin csirából fejlett epopea csak itt jöhetett volna létre, vagy még természetszerűbben Olaszországban. De sem az egyiknek, sem a másiknak semmi nyoma.

Hátra van még a román és germán hypothesis. Az első föltevés

szerint a francia eposz annak az új nemzetnek kebelében támadt volna, mely a római és frank hódoltság tartama alatt Galliában keletkezett. A germán elemnek nem volna ez eposz megalkotásában önálló része; de a mennyiben az új francia nemzetbe is behatoltak német szokások és intézmények, annyiban e nemzet epopéája is visszatükrözné a germán szellem hatását. Fustel de Coulanges szerint a germán hatás felette csekély mindenütt, de különösen Franciaországban, és így a román eredetű francia eposzban is. A francia tudósok az 1870-iki háború óta lelkes védelmezői ez elméletnek: Fustel de Coulanges, Gaston Paris, Paul Meyer, Jean Darmesteter, Léon Gautier, a legkiválóbb szakférfiak e téren, mind védelmezik, pedig a háború előtt részben ellenkező véleménynyel voltak. Világos, hogy mostani nézetekre a nemzetek ellenséges viszonya nagyobb befolyással volt, semhogy igazán tárgyilagosa tudnának lenni.

A negyedik, a germán föltevés leglelkesebb és legalaposabb képviselője Rajna, ki Erdélyi Károlytól kivonatolt jeles művében kimutatja, hogy a francia eposz germán eredetű. Ez eleve is nagyon valószínű. Két népelem egyesül egymással; az egyiknek volt epopéája, a másiknak nem; ha már most a vegyülék népnek lesz epopéája, vajjon melyikre vihető az észszerűen vissza? Hogy e kérdésre minden tekintetben és irányban pontos és kimerítő feleletet adhasson, Rajna behatóan foglalkozik az eposz lényegével és a legaprólékosabban gyűjti, fejtegeti és vizsgálja a germán és román epikai költészetre vonatkozó adatokat, valamint e költészetnek összes maradványait a Karolingok koráig.

Az eposzról szóló általános fejtegetésekben Rajna főleg azt igyekszik kimutatni, hogy az epopœa emberi és nem mythikus eredetű. Rajna nem tagadja (ki is tagadná ezt józan fölfogással?), hogy az anthropomorphismus révén sok mythikus elem hatolt az epopœába, és nem tagadja ez elemek fontosságát és hatékonyságát sem. De e mythikus anyag szerinte későbbi keltű; az epikai anyag nem egyéb, mint leverődése az eposz létrehozására alkalmas és képes fogalmaknak és eszméknek, melyek a valóságban, minden földöntúli közvetítés nélkül, számtalan dalt és éneket létesítettek. E felfogás egészen helyes és manapem is magyarázzák már az eposz eredetét máskép. Az epopœa történeti költészet, a mythos csak utóbb csatlakozott a történeti anyaghoz és vegyült vele oly egészszé, melynek eredetileg kétféle elemeit még ma is, a legtöbb esetben világosan és pontosan megkülönböztethetni.

Most Tacitus adatain kezdve pontosan keresi föl Rajna a német epikára vonatkozó följegyzéseket. S itt nem kerüli ki figyelmét a legkisebb, legelrejtettebb adat sem. Tacitus után Jordanis, Sidonius Apollinaris, Fortunatus, Eginhardus, Gregorius Turonensis, Fredegarius, a Gesta regum Francorum stb., stb. szolgáltatnak fontos anyagot.

Az összes germán törzsek történetírói és hagyományai, a fönmaradt emlékek, a későbbi művek alapján megkísérlett visszakövetkeztetések mind arra a nézetre viszik Rajnát, hogy az epikai költészet kiválóan a germán népek költészete. Míg a Flooventről szóló chanson de geste, a meroving cyclus legfontosabb költeménye is, germán forrásból fakad, mert Floovent Rajna szerint azonos Chlodowech legkedvesebb fiával, Theoderichohel, a germán epopœa ez egyik kedvenczével. (Megjegyzem, hogy ez a fejezet a Rajna könyvének legkevésbé meggyőző része.)

További fejtegetésében Rajna kimutatja a meroving és karoling epopœáról, hogy ezek egy egységes egészet alkotnak (mit az összes francia tudósok is vallanak), ez az egységes epopœa pedig germán eredetű. A szoros értelemben vett frank epopœa nem emanatio, hanem kiegészítő része a német epopœának. Később azután a frank epopœa két részre vált: germánra és románra; ez a román epopœa pedig, mely a germán mellett jelentkezik, melynek ez utóbbival közös hősei vannak, mely e hősoket ünnepelvén, germán hősoket dicsóit: ez a román epopœa egyáltalán nem lehet független a germán epopœától, hanem akkor kellett keletkeznie, mikor ez már fölserdült és erős vala. Egyes dalokról minden valószínűséggel állíthatni, hogy román nyelvűek voltak; de minden esetre föltételezendő, hogy a román dalokban tárgyalt eseményekről is zengtek germán énekek, mert hiszen germán nyelvű germánok a hőseik. A Floovent-ének francia nyelven maradt reánk; de ennek a költeménynek is eredetileg germánnak kellett lennie, mert hőse a meroving uralom kezdő korában élt, mikor talán nem is voltak még elrománosodott frankok; mert a Floovent név (mely Rajna szerint a Hlodoving névből alakult) csak germán területen keletkezhetett; mert ez eposz nagy analógiákat mutat föl Childerich történetével.

A germán hatás erejét újabban főleg Fustel de Coulanges tagadja. De álláspontja tarthatatlan. Mindenek előtt fontos az a tény, hogy a frank fejedelmek nagyon sokáig őrizték meg nemzetiségüket és még Nagy Károly fia, Jámbor Lajos, is jobban beszélt németül, mint román nyelven. Ha a frank királyi udvarban, hol a latin és román áramlat olyan erős volt, megmaradhattak a fejedelmek germánoknak, akkor mit tegyünk fel a tudatlan népről? A germán és román nyelv benső és hosszas érintkezésének tanujele az is, hogy a francia nyelvnek nagyon sok germán eredetű szava van, sokkal több, mint bármely más új latin nyelvnek. A germánok csekély számuak voltak Franciaországban, de a frank hódítók sokáig mintegy arisztokrátiát képeztek új hazájokban, megvetették a benszülötteket, kiket a szabadosokkal tekintettek egyenranguaknak, míg a teljes szabadságot csak ők élvezték. Ez éles különbség jövevény és benszülött között feltűnő a polgári állásban is. Hivatalnokoknak nem használhattak a meroving fejedel-

mek tudatlan frankot, de a harcz büszke mesterségét kiválólag a germánok gyakorolták. És e harczbeli hegemonia nagyon fontos a francia eposz eredetének kérdésére, mert ez az eposz az előkelőkről, a nagyokról, a királyokról zeng, ezeknek pedig a harcz az elemök. És mennyi a germán elem a francia epopoeában! A germán epopoeában sok a mythikus elem, de általában és eredetileg történeti jellege van. Hősei az I. században Arminius, a IV-ben Hermanarich, az V-ben Gunther és Chlodowech, a VI-ban a két Theoderich, Chlotar, Alboin, a VII-ben és VIII-ban a Pipinek és Károlyok. Ily jellegű a francia eposz is, hősei is ugyanezek. A francia epopoea különösen ott virágzott, hol a germán elem volt az uralkodó és túlnyomó, tehát Franciaország északkeleti részében a német határ melletti megyékben. A francia eposz sok hőse egyenesen német, egyik legnevezetesebb városa a német Mainz. A francia eposzban a *frank* és *francia* szó vegyest használtatik; germán a francia eposzban a jog és a törvényszéki eljárás, az esküvés a fegyverekre, a vendégbarát megajándékozása, a fegyvertársak barátsága, a harcias szellem, a bosszúállás, a főnökük iránti hűség stb., stb. Hogy a követ a francia eposzban botot és keztyűt kap, szintén germán szokás, hisz még a keztyűnek neve is germán szó. Azért helyesen mondja G. Paris, hogy a francia epopoea nem egyéb, mint germán szellem román alakban.

Ime, Rajna elméletének fővonásai. Hogy ez elmélet alapján megdönthetetlen, azon kételkedni nem lehet. De egyes állításai, adatai, következtetései nem egészen biztosak. Igy pl. a nevek alliterációjából vont következtetések és mind az, a mi a Floovent-mondára vonatkozik, kétséges természetű. De e csekély kifogások nem ingathatják meg a munka nagy értékéről mondott ítéletünket. Erdélyi Károly kétségtelesen igen érdemes munkát végzett, midőn e jeles könyvet szakavatottan kivonatolta s eredményeit azok számára is hozzáférhetővé tette, kik az olasz tudósok nagy művét el nem olvashatják.

12. Willer József: *Az ó-francia hősköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekekre.* (Kecskeméti fő-reáliskola. 35. l.) — E dolgozat az előbbivel rokon tárgyú és irányú. Willer is nem saját kutatásainak eredményeit adja elő, hanem összefoglalja a legtekintélyesebb szakférfiaknak a felölelt kérdésekre vonatkozó nézeteit. Mint ilyen tájékoztató és ismertető dolgozat ez az értekezés is érdemes munka, bár sok tekintetben nagyon lézagos és nem mindig elég világos.

A *Bevezetés*-ben szerző előadja, hogy a régi francia epika gazdag és részben igen értékes termékei egészen a jelen század kezdetéig még magában Franciaországban is ismeretlenek voltak, és hogy voltaképp a németek fedezték fel az ó-francia költészetet. Erre felsorolja

a kérdésre vonatkozó legkiválóbb műveket; de e lajstrom sem nem teljes, sem csoportosítása nem nagyon szerencsés. Uhland nevét pedig bajos mellőzni, hol a francia epika legjelesebb ismertetőit felsoroljuk.

A dolgozat II. része szól *Az ó-francia hősköltészet eredetéről*. Szerző mindenek előtt czáfogatja Léon Gautier ismeretes állítását: «Nagy Károly nélkül egyetlen-egy chanson de gesteünk se volna» és kimutatja, hogy már a Karolingok előtt is volt francia epika, mire a Károly-monda keletkezését tárgyalja és kifejti, hogy a költészet Nagy Károly tetteit már élete korában kerítette hatalmába. Most három kérdést vett föl s old meg Willer: 1. Mily nyelven voltak szerkesztve a régi carmina rustica, melyekről a krónikák megemlékeznek? E kérdésben szerző teljesen Rajna álláspontját foglalja el, de összekeveri a francia eposz eredetének problémáját a nyelvkérdéssel; mert kétségtelen, hogy a francia epika germán eredetű, de azért a nép ajkán a nagy eposzokat előző korban mégis már francia epikai dalok is éltek. 2. Milyenek azok az epikai népdalok, melyek pl. a Roland-éneket megelőzték? Az ily románczszerű dalok létezése bizonyon feltehető, a nagy epopéák is ismételve hivatkoznak ilyenekre, de alakjukról nem állíthatni biztosat. Csak valószínű, hogy strophásak voltak és hogy a strophák egyenlő számú versekből álltak. E románczokból körülbelül a X. században alakultak nagyobb szabású epikai művek, a chansons de geste. 3. E románczok viszonya az epopéához. Szerző azt mondja, hogy a Wolf dal-elméletét, melyet Lachmann a Nibelung-énekre alkalmazott, a francziák is lelkesedéssel fogadták, de «tiszteletökre legyen mondva», gyorsan elejtették. Ez az egész fejtegetés nem elég világos, Wolf és Lachmann elméletei is annyira különböznek egymástól, hogy nem szabad őket egyszerűen azonosítani. És hogyan képzei szerző az eposz keletkezését? «Idővel e dal-anyag egyesek által összegyűjtették, s így keletkezett egy különös osztálya a népénekéseknek, kik a traditiót iparkodtak lehetőleg híven és teljesen megismerni, fentartani és tovább származtatni. Megtörtént ily módon, hogy egy kiválóan tehetséges dalnok a Roland halálára vonatkozó elszórt és összefüggetlen dalokat és mondákat összegyűjté és belőlök, valószínűleg több rendbeli és egyéni kibővítéssel egy éneket alakított» stb. Willernek ez az előadása nagyon összefér a dal-elmélettel. Tudom, hogy szerző nem így akarja értetni; de épen az a baj, hogy nem fejezi ki magát elég világosan és szabatosan. A dal-elméletnek két változata van: az egyik föl-tételez a nép ajkán élő románczokat, melyeket egy későbbi műköltő (nem tudjuk hogyan, de azt hisszük, nagy szabadsággal és önállósággal) földolgoz; a másik a műköltő tevékenységét csak oly összeillesztésnek veszi, mely az egységes epopéában az eredeti nép-románczoknak föl-ismerését és kiválasztását még nekünk is lehetővé teszi. Ez utóbbi

fölfogást elejtette a tudomány, de az előbbi érvényben van és szerző is osztozik benne, bár az ellenkezőt látszik állítani és bizonyíthatni. Ép az ily kényes problémák tárgyalásánál fődolog a szabadoság.

A dolgozat III. részének címe: *Az ó-francia hősköltészet virágzásának és hanyatlásának korszaka*. Szerző d'Héricault, Gautier és G. Paris nézeteivel szemben csak két korszakot különböztet meg a francia epopoea fejlődésében: a virágzás korát a XIII. századig és a hanyatlás korát, melybe a többi, későbbi költemények tartoznak. E felosztás egyszerű és kényelmes, de mégis nem egészen helyes, hogy így a II. korszakba roppant nagy számú és igen eltérő tárgyú, jellegű s értékű művek esnek. A dolgozat hátralevő része e két korszak termékeinek rövid és igen általános jellemzését adja, mely, néhány fővonást nem tekintve, nem szolgáltat világos és határozott képet. Látszik, hogy a szerző többet olvasott, mint a mennyit földolgoznia tere és talán ideje volt. A mit ezuttal ad, első általános tájékoztatásra hasznos, de tudományos értékűekké csak úgy fognak válni tanulmányai, ha egyes kérdéseket vagy műveket behatóan és lehetőleg önálló kutatások alapján minél önállóbb ítélettel tárgyal, és a fölvetett problémáknak szabados formulálására és megoldására törekszik.

HEINRICH G.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi márczius 13-ikán *felolvasó ülést* tartott. Elnök Ponori Thewrewk Emil, jegyző Pecz Vilmos. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után 1. *Némethy Géza* bemutatta néhány coniecturáját Firmicus Maternushoz. 2. *Fialovszki Lajos*, kinek a gyűlés programja szerint «A meghonosodó idegen szók írásáról» kellett volna értekezni, kijelenti, hogy értekezésének felolvasását akkorra kívánja halasztani, a mikor Kalmár Eleknek egyik utolsó ülésünkön felolvasott és Takács Istvánnak a Phil. Közlöny szerkesztőségéhez bektldött hasonló dolgozatai az Egy. Phil. Közlönyben megjelentek, hogy így a három dolgozat alapján a gyűlés az idegen szók helyesírásának kérdését megvitathassa. Ezen kijelentése után a következő indítványt nyújtja be: 1. Mondja ki a philologiai társaság, hogy a meghonosodó idegen szók helyesírása kérdésének tisztázását szükségesnek látja s erre a M. T. Akadémia figyelmét is felhívja. 2. Mondja ki a phil. társaság, hogy az Akadémiának szánt memorandum, illetőleg a kérdés megvilágítása érdekében, hazánk irodalmi és tudományos társulatait, egyesületeit és testületeit átíratással nyilatkozására kéri föl. 3. Küldjön ki a társaság a maga kebeléből amaz átíratnak megszerkesztésére három tagu bizottságot. — A gyűlés, elnök és alelnök fel-

szólalásai után, azt határozza, hogy a tárgy Kalmár Elek, Takács István és Fialovszki Lajos értekezéseinek az Egy. Phil. Közönyben való megjelenése után tétessék megbeszélés tárgyává. 3. *Piukovics Gábor* Vitkovicsról mint szerb íróról értekezett.

Ezután *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Cserhalmi Samu, Pozder Károly, Kassai Gusztáv, Fröhlich Róbert és Maywald József.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Az első titkár felolvassa Némethy Géza következő indítványát:

Tekintettel arra, hogy hazánkban a classica philologia ma már azon fokon áll, melyen parancsolólag lép fel úgy az általános, mint a hazai tudomány érdekében a külfölddel való közvetlen érintkezés szüksége, melynek eleget tenni, ha e tudományt tisztán magyar nyelven műveljük, lehetetlen;

továbbá, hogy a külfölddel való érintkezésnek az a mai nap már divatossá válni kezdő módja, mely szerint kiválóbb tudósaink külföldi folyóiratokban szétszórva, főleg német nyelven írnak, tudományunkat nem mint magyar tudományt tünteti fel s a nemzetre nézve morális veszteséggel jár,

tegye a philologiai társaság megbeszélés tárgyává egy szakszerű, *latin nyelvű és tisztán a classica philológiára szorítókozó folyóirat* megalapítását, mely alkalmas legyen egyrészt arra, hogy a hollandiai Mnemosyne példájára hazai erőinket együttesen léptesse fel, másrészt, hogy külföldi írók bevonásával általánosabb érdekű legyen. Budapest, 1889 márcz. 13. ».

A választmány az indítványt egyelőre tudomásul veszi.

3. *Megválasztatnak* rendes tagoknak 1889-től kezdve: Mazuch Ede ungvári főgymn. tanár (aj. Vajdady Géza); főt. Schöffner István, minorita r. misés pap, okl. gymn. tanár Szilágy-Somlyón, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Dr. Radnai Rezső, vallás- és közoktatásügyminiszteri fogalmazógyakornok, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Alexits György, szolnoki főgymn. tanár (aj. Timár Pál); főt. Varga József, kolozsvári főgymn. tanár (aj. Várkonyi Endre); Szinger Kornél eddig rk. tag (aj. P. Thewrewk Emil); Zolnai Gyula, főreálisk. tanár Székesfehérvárott (aj. Simonyi Zsigmond). — Rendkívüli tagoknak megválasztatnak 1889-től kezdve: Schmidt Frigyes és Faragó János bölcsészeti-hallgatók Budapesten, (aj. Weiss Rezső), főt. Kaposy Endre, Liszkay Etele, Szalay Gábor, Tautz Adorján és Werner Adolf cziszt. rendű tanárjelöltek (aj. Pozder Károly). — Meghaltak: Schott Vilmos, berlini egyetemi tanár, tiszteletbeli tag, és Székely Ferencz, nagyenyedi főgymn. tanár, rendes tag. — Kilépett: Verbirs Andor, rk. tag. — Rendes tagok száma: 303, rendkívüli: 63, tiszteletbeli: 7, alapító: 5, előfizető: 145.

4. A pénztárnok bemutatja jelentését. 1888 nov. 25-től 1889 márcz. 13-ig volt a társaság bevétel: 1386 frt. 32 kr., kiadás 419 frt. 50 kr. Átvitel: 966 frt. 82 kr. — Tudomásul szolgál.

5. Heinrich Gusztáv jelentést tesz a Pótkötetről, melynek első része

ki van már szedve. Azon véleményben van, hogy a pótkötet két félben adassék ki, és pedig most az első fele, később, talán ősszel, midőn az első fél kelendőségéből lehet majd a nyomtatandó példányok számára következtetni, a másik fele. A pótkötet első folyama meg fog küldetni minden tagnak. — A választmány az előterjesztést magáévá teszi és megbízza a szerkesztőket, hogy ehhez képest intézkedjenek.

Egyéb tárgy nem lévén, Elnök az ülést berekeszti.

— **Her és Meister.** A minnedalosok párisi nagy kiadásában némely költők *her-*, mások *meister*-nek vannak czímezve, s az általános felfogás szerint amazokat a *her* (úr) czím nemeseknek, az utóbbiakat a *meister* (mester) czím polgári származásuaknak jelöli. De a dolog nem ily egyszerű, mint közönségesen látszik, mire Grimme Fr. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 437) figyelmeztet. A párisi fényes kézirat 140 költőtől közöl műveket. E költők közt van négy császár és király, három herceg, három örgróf, hét gróf, három vágróf, három pohárnok, egy asztalnok, egy marsall; 54 Herr, 5 *der von* —, két pap, 9 *meister*, 46 minden czím nélkül. Ez utóbbiak közül 21 bizonyosan nemes származású, míg a többieknek családjáról eddig biztosat nem állíthatni. *Herr* tehát nem jelenti a nemes általában, hanem csupán az alsó nemesség tagjait, főleg a ministerialisokat és liberi-ket. Magasabb rangú nemes sohasem kapja a *her* czímet (valamint oklevelekben soha a *dominus* czímet). *Meister* pedig a. m. városi lakos (a ki lehetett azért nemes is). De igen is bizonyítja a költőknek nemesi vagy polgári származását a *czímer*. A kinek czímerében sisak és kard van, az nemes, a kinek czímere ezek nélkül való, az (pl. Gottfried v. Strassburg is) polgári családból való. E felfogás alapján e kéziratnak 117 költője nemes származású, 21 polgár, kettő (Klingsor és Winsbeke) félreértésen alapuló nevek.

— **A Wieland-mondáról,** melynek eredetéről oly eltérőek a vélemények, érdekes tanulmányt irt Golther V. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 449—450. l.). A monda összefüggő teljes alakja csak két északi forrásban maradt reánk, az eddai *Völundarkvidhában*, melyben Wieland története a hattyús leányok mythoszával van összekapcsolva, és a *Thridhrekssagában* (cap. 57—79), mely meséli, hogy Wieland híres kevécsot egy király megbénította, hogy kizárólag neki dolgozzék. Wieland bosszúból megöli a király fiait és meggyalázza leányát, ki fiút szül tőle; azután árnyakat készít magának és elreptül. Ez a monda eredeti alakja, míg az eddai elbeszélés idegen elemekkel keveri össze a hősnék történetét. A mondát ismerték északi és déli Németországban, az angolszászok és a francziák. Az északi és francia hagyományok egytűvé tartoznak; ezt bizonyítja a hősnék neve: amott Waland (miből Skandináviában Völundr lett), emitt Galand, míg az angolszász Weland s a német Wieland (régében Wealand, Wialand) ismét azonosak. A monda az összes hagyományokban annyira azonos tárgyú (még a mellékes vonásokban is), hogy e különböző változatok nem vezethetők vissza egy *ősgermán* mondára; ellenben kétségtelen, hogy a hagyomány valamely néptörzsnél keletkezett és ettől került a többiekhez. A monda nem keletkezhett Skandináviában, mit már az összes

szereplők nevei bizonyítanak; hanem német eredetű. A Wieland-monda feltűnően hasonlít a Vulcanus- és Dædalus-mondákra, melyeknek úgy szólván összekapcsolása. Vulcanus erőszakot követett el Minerván és Dædalus önalkotta szárnyakon menekült Minos hatalmából, sőt Icarus bukását is ismétli Eigill, Wieland öcsese (Thidhr. cap. 77). Ez egyezések nem származhatnak véletlenből, hanem csakis az antik elemek hatásából, melyet Bugge már évek előtt az összes skandináv hagyományokra föltételezett és (bár a részletek magyarázatában túlhajtvá) kimutatott. Ez antik hatás a mondának német alakjára közvetlen, a skandinávra közvetett volt.

A monda a frankoknál keletkezett, kik Galliába érkezétkor itt még virágzásukban találták az antik tanulmányokat. Itt nagyon el voltak terjedve a latin mythographusok művei is, melyek az antik mondákat és meséket száraz, egyszerű, de ép azért könnyen elsajátítható kivonatokban tartalmazzák. A Wieland-mondát ez elbeszélések alapján alkotta egy nagy tehetségű frank ember, a kinek főérdeme a Vulcanus- és Dædalus-monda összekapcsolása, mire talán az ó-kori etymologusok (Vulcanus-Volicanus, ki a levegőn át repül) primitív okoskodásai is vezették. A *Weland* név igen gyakori german név, mely egy *uēlan* (skand. *vēla*) ígére vezet vissza, és ez a. m. művésznek, ravasznak lenni (tehát a. m. *Λαίδαλος*, Faber, Fabricius); a *Waland* alak a «Volicanus» befolyása alatt keletkezett. Tehát e mondában az ősgermán mythosznak semmi nyoma; a Wieland-monda nem is a népnek, hanem *egy* geniális (VI. századi) költőnek alkotása, mely azonban (valószínűen költői földolgozásban) gyorsan átment a nép birtokába. A frankoktól kapták a mondát a IX. században a francziák és a X-ikben az izlandiak, kik azt a *Völundarkviða*-ban földolgozták. Az angolszászokhoz s németekhez már előbb került (Beóvulf és Waltharius). Ugyanez időben s ugyanitt keletkeztek a Walthari- és a Nibelung-monda, melyek a IX. században a frankoktól közvetlenül s a XIII-dikban északnémet közvetítéssel kerültek Skandináviába. A mythikus elem nem volt meg eredetileg e mondákban, csak a IX. s X. században került bele a skandinávok hitéből, mely ez időben, közvetlenül a keresztyén térítés előtt, virágzásának legfényesebb korát élte. Mind a három esetben az eredeti a *frank* monda. Skandináv és német monda nem álltak mindig közvetlen kapcsolatban egymással; sokszor mind a ketten, egymástól függetlenül, a frank mondából fejlődtek.

— Sebesi Job újabb népköltészeti gyűjtései. *Erdélyi népköltészek* és *Adalékok népköltészeinkhöz* czímen két gyűjteményt találunk «Az Erdélyi Múzeum-egylet kiadványai»-nak múlt évi V. kötetében. Mivel e költemények legtöbbje balladaszerű termék, ha terjedelmileg nem is (mert mindössze csak két nyomtatott ívet foglalnak el), de tartalmilag méltán felkölthetik a népköltészet barátjainak figyelmét. Ezen eshetőségre számított már a gyűjtő is, mert az első közléshez csatolt ismertetésben jó eleve figyelmeztet bennünket, «hogy nem mind balladák biz ezek, sőt alig akad köztük irtagnak ballada». Elkészült különben azon másik eshetőségre is, hogy akadhatnak majd olyan olvasói is, a kik mellözve a jelentéktelen műfaji szempontot, gyűjtéseiben az ethnológiai és a még fontosabb költői.

jelentőségeket fogják keresni. Ezek előtt aztán úgy mentegedőzik, hogy a megválogatásnál nem alkalmazott valami éles kritikát, mert «az én törekvésem, mondja, csak oda irányúl, hogy összeszedjek, a mennyit képes vagyok s anyagot adjak a magamnál hivatottabbak kezébe». Biz ez elég öreg hiba. Ilyen elvekkel ma már csak gyűjteni lehet, de valamit ki is adni nem szabad. Úgyis elég sok már nálunk a megrostálatlan gyűjtemény: minek tehát a bennök való eligazodást új szemetessel is gyarapítani?

Az önként bejelentett hibák előtt szemet húnyva, találunk még egyéb fogyatkozásokat is. Így a többek között minden jó szándék mellett sem tudjuk okát adni annak, hogy miért közöl olyan darabokat is, melyekben a már meglevőktől sem formai, sem tárgyi eltérés nem észlelhető. Mert a mi kis különbség mégis van, az csakis a felmondó rossz emlékezetének és merésznek épen nem mondható rögtönzéseinek tudható be; holott az új közlés csak akkor volna indokolható, hogyha benne a nép öntudatos változtatása, tovább képzése, szóval a nép alkotó erejének, költői képességének valami új nyoma volna felismerhető. Hajlandók volnánk ezen felesleges darabok létjogát valami enyhébb körülménynek, pl. közlési mohóságnak tulajdonítani, ha némely magyarázó sor el nem árulná, miszerint egyenesen abban leledzik, hogy Sebesi Jób gyűjteményeinket igen hiányosan ismeri. Pl. a «Sári bíró lánya» című töredéket, mint értékes ereklyét vezi fel a közlendők közé, világosan azért, mert ő csak az erdélyi változatát ismeri, pedig megvan Pap Gyulánál, a Nyelvőrben, az Arany-Gyulai-féle gyűjt. I. kötetében s hogy többet ne említsünk, földijénél, Benedek Elek-nél is a «Székely Tündérország»-ban hallatlan rossz változatban.

Vannak gyűjtéseiben ezeken kívül olyan darabok is, melyeket majd a «nála hivatottabbak» úgy fognak jellemezni, hogy rajtuk irodalmi befolyás észlelhető. Értjük azokat, melyekben némely helyütt hiányzik a népköltészet két főjellemvonása, az egyszerűség és közvetlenség, s helyettök, mint kétségbe nem vonható bizonyítékok, czifraság és természetellenes keresettség észlelhető. Ezen kijelentés részünkről úgy értelmezendő, hogy Sebesi Jób nem ellenőrzi kellőleg azokat, a kik néki az adalékokat szolgáltatják; hanem tért enged tehetetlen erőlködéseiknek, a mi az erdélyi balladák egyszerű verselésébe könnyen becsúszhatott, de benne aztán hamar észre is vehető. Gyakran találunk csűrést-csavarást magán a tárgyon is, a mi szintén tulajdonítható a nép egyik fiának, de semmi esetre sem az egész népnek, mert a nép még nem érvényesítette vele szemben azon jogát, mely szerint valami újat elfogad, átalakít vagy épen elvet.

Az olyanféle termékek meg, minő az «Égető Birtalan», még jogtalanabbul páváskodnak a népköltészeti adalékok között, mivel az ilyenek csakis a kalendáriomok és a ponyva kétes értékű áruí útján kerülhettek a nép ajakára. Ha ezekkel szemben nincsen a gyűjtőnek elég érzéke a népies iránt, akkor vegye elő a kritika *legsűrűbb* rostáját, és még ez is, mint minden érték nélküli valamit, a szemét közé hullatja őket. Az ilyen jóhízemű fölvételnek köszönhetik a rájuk pazarolt nyomdafestéket azok is, a melyek időtlenségöknél fogva nem tulajdoníthatók másnak, mint a nép azon natu-

ralista rímelőinek, a kik nagy könnyedséggel hadarnak össze tücsköt-bogarat, vadlencsét-csermolyát.

. . . Az a közmondás «nem szabad a vizet saráig merni», vonatkozik ám azokra is, a kik a népköltészet üde forrását merik!

SEBESTYÉN GYULA.

KÖNYVÉSZET.

Ahn-Erényi, gyakorlati tanfolyama a német nyelv megtanulására. Hatodik kiadás, sajtó alá rendezte *Dr. Bokor József.* Budapest, 1889. Lampel, 176 l. Ára 60 kr. — Ez új kiadás, az előszó világos nyilatkozata szerint, a közoktatási tanács birálatának figyelembe vételével készült. Ez meg is látszik különösen a könyvnek magyarságán, mely tetemesen jobb, mint az előbbi kiadásé volt. De máskülönben a könyv most is oly kifogásos, hogy alig használható. Sok tekintetben ez új kiadásban még rosszabb lett. Az előbbi kiadásban pl. az összes német hangtörvények hangzótörvényeknek voltak nevezve, de nem voltak megkülönböztetve egymástól. Most olvassuk a 22. lapon: «Az Umlaut hangzómásuldn, megkülönböztetendő a Ablauttól, mely hangmáslat» és a 71. lapon: «Itt megjegyezzük, hogy a németben hangzótörvény háromféle van, u. m. 1. Hangzólagyítás (Umlaut), — tehát nem hangzótörvény többé; 2. Hangzótörvény (Ablaut), — tehát nem hangzótörvény többé; 3. Hangzótörvény (?!), Lautreinigung(?), midőn az e hangzó i-vé lesz.» És u. o. «Ez igék hangzótörvényét nem szenvedtek . . . , a többiek hangzótörvényét (Ablaut) szenvednek, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich laufe, du läufst, er läuft.*» — de hisz ez nem Ablaut, hanem összekeverve a másik két hangzótörvény! És u. o. tovább folyik a zavar: «A jelen időben a hangzótörvény csak az egyes szám 2. és 3. személyében történik, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich grabe, du grabst*» stb. De hiszen ez megint nem Ablaut! — A szerző egyáltalában nem érti a dolgot; v. ö. pl. 86. l. «Számos erős vagy ó-raozású ige a parancsoló módban hangzótörvényt nem szenved, így *kommen, kriechen, bleiben.*» De hát hogyan szenvedjenek ezek hangzótörvényt, midőn ez, mint szerző maga is helyesen tanítja, abban áll, hogy az e átmegey i-be? Hol van itt egy e, mely i-be átmegetne? — Másutt is furcsákat tanít szerző, így a 72. lapon: «*Gehen*-ből a félmúlt idő e nélkül is használhatik» (tehát *gieng* és *ging*). Ez igaz, de a szerző nem látzik tudni, hogy ez egyszerűen helyesírási eltérés, mert különben érthetetlen, hogy az egyéb hasonló orthographiai eltéréseket miért nem sorolja föl. — A tájékozatlanság az ily sarkalatos nyelvtani dolgokban már maga is használhatatlanná teszi e könyvet. Hozzájárul, hogy nincsen szótár hozzácsatolva és hogy a gyakorlatok legnagyobb részt gyarló, nevetséges, sőt izléstelen mondatokból állanak. Ilyen módon csakugyan nem fogunk segíteni német tanításunknak sokfelé gyenge eredményén.

Boros Gábor. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest Lampel R. 1889. (8 r. 144, 433 és V. l.) 2 frt.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi kiadványai. VI. kötet, 1. füzet, 1—95. l. — Tartalom: *Gróf Kuun Géza, Dora d'Istria.* — *Szász Béla.* A philosophia mint büntárs. — *Moldovan Gergely.* Az erdélyi román nép vallási ünioja Rómával. I. — *Fülöp Adorján.* Az ikerszók. — Óda Báróczi halálára, közli Ferenczi Zoltán. — Szakosztályi Értesítő.

Gerecze Péter. Madách Imre és az ember tragédiája. Bécs, Engel L. 1889. (8 r. 36. l.) 25 kr.

Goldziher Ignác. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik, a M. T. Akadémia kültagja felett. (Emlékbeszédek V. köt. 4. sz.) Budapest 1889, Akadémia, 44 l. Ara 30 kr.

Gyárfás István T. Pannonia őskeresztény emlékei. Régészeti tanulmány. Tüdori értekezés. Budapest, 1889. (8 r. 102 l.)

Homeros Iliása. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ign. I. füz. I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekírók gyűjteménye, 27.) Budapest 1889. Lampel, (8 r. XXXII, 112 l.) 90 kr.

Könyvészet, Magyar. II. kötet. 1876—1889. Jegyzéke az 1876—55. években megjelent avagy újjalag kiadott magyar könyveknek és térképeknek. A magyar könyvkereskedők egylete megbízásából összeállította Kiszlingstein Sándor. 1—3 füzet. Budapest. Könyvkereskedők egylete. 1888. (8 r. 96 l.) Füzetje 40 kr.

Langraf Moriz, Deutsche Sprachlehre mit 150 Übungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschulen. I. Theil. 40-te vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, 1889, Lampel, 143. l. Ara kötve 36 kr. — Úgyes kis könyv, de még 40-ik kiadása sem kifogástalan. Így olvassuk a 2. lapon a hangzókrol: »in der Schrift heissen sie Buchstaben, oder Schriftzeichen, weil sie nicht lauten, d. h. nicht hörbar sind.« Itt tény és ok föl vannak cserélve. Azért, hogy nem hangzanak, még egészen másképp is nevezhetnék őket. — 4. l. 3. sor. Nachsilben helyett olv. Vorsilben. — 5. l. A származtatott szokat így magyarázza: »Viele Wörter, welche wir beim Sprechen gebrauchen, waren eigentlich (?) gar nicht da, sondern sind von andern Wörtern gebildet worden.« — 6. l. »Alle Wurzelwörter haben a mEnde -en.« Dehogya, csupán az igék az infinitivusban. — 17. l. »Diejenigen Hauptwörter, welche in der Mehrzahl kein n oder enannehmen, gehören zur starken Biegung.« Minden tagadó meghatározás rossz, ez a logika egyik legegyszerűbb szabálya; itt annál rosszabb, mert az n-es képzésű többséről csak későbbben szól a szerző. — 20. l. »Alle weiblichen Hauptwörter gehören zur schwachen Biegung und bekommen in der Mehrzahl in allen Fällen n. Diejenigen weiblichen Hauptwörter aber, welche in der Mehrzahl den Umlaut bekommen, sind stark.« Van ebben logika? — 57. l. A segítő szók *sollen, wollen* stb. »werden auch unvollständige Zeitwörter genannt«, mivel ezek »meistens ein anderes Zeitwort in der unbestimmten Art bei sich haben.« Ez utóbbi igaz, de azért amaz igék nyelvtani szempontból mégis csak teljesek. — 107. l. A példák közt: »Mit dem Gürtel, mit dem Schleier reisst der schöne Wahn entzwei.« Nincs népiskolai tanuló, a ki ezt értse, tán tanító sem sok. — 112. l. azt állítja, hogy a melléknév erős egyes számú dativusa *-m-re* végződik, de az *m-re* végződő melléknéveknél *-nre*. »Man sagt statt auf schlimmem Wege, mit krummem Stabe, mit lahmem Fusse des Wohllautes wegen: auf schlimmen W., mit krummen St., mit lahmem F.« Ez képtelenség, mely teljesen lehetetlen. Csak az *m-es* rag van itt jól németül. — Ezeket és a hasonló gyarlóságokat jó lesz az új kiadásban a különben ügyesen és szakértelemmel készült könyvecskéből eltávolítani.

Moldován Gergely. A román nyelvtan kézi könyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalmi részzel. Iskolai és magán használatra. Kolozsvár 1889. Horatsik, (8. r. 321. l.) 1 frt 20 kr.

Nyelvtudományi közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerk. Budenz József. XXIV. köt. 2. füzet, 81—160. l. Ara 50 kr. Tartalom: *Kúnos Ignác* Orta-ojunu, török népszinjáték. Előszó, török szöveg. — *Munkácsi B.*, Ujabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. II. — *Balassa József*, a magyar hangok képzése. — Ismertetések: *Halász Ign.*, Friis, lexicon Lapponicum — *Budenz József*, W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus II.

Petőfi-múzeum, kiadják Csernátony Gyula, Ferenczy Zoltán, Korbuly József. II. Évfolyam 1. és 2. szám. Tartalom: 1. Ferenczy Z., Fischer Sándor. «Dalaim». Petőfi-Reliquiák. Petőfi külföldön. — Iakatos Sám., Petőfi a hollandoknál. — Hegedűs Ist., Petőfi latinul — Csernátony Gy., Két kartárs Petőfiről. — Hay Béla. Petőfi költeménye. — 2. Folytatások és: Csernátony Gy., Petőfi a plágium vádjával illetve. Cézálások s vonatkozások Petőfőre az egykorúaknál. — Ferenczy Z., «Az örült.» A kortársak bírálatai. Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez stb. számos kisebb közlemény. — Ára egy évre 2 frt 50, egy-egy füzet 50 kr.

Schenkl K. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 13. eredeti kiadást ford. Abel Jenő. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1889. (8 r. 263 l.) 1 frt 40 kr.

Szana Tamás. Ujabb elbeszélők. Budapest, Hornyászy V. 1889. (8-r. 120 l.) Az «Irodalmi értesítő» 1888-ik évi folyamából. — Tartalom: Mikszáth Kálmán, Baksay Sándor, Bodon József, Petele István, Jakab Ödön, Tóth Sándor, Palotás Fausztin, Tóth József, Sebők Zsigmond, Gozdu Elek, Justh Zsigmond, Prém József és Bródy Sándor.

Uhlárik János, Anonymus latinsága. Nyelvészeti tanulmány. Tudori értekezés. Nagyszombat Winter Zs. 1889. (8. r. 72 l.)

Arnim, Hans v. Quellenstudien zu Philo von Alexandria. Berlin. Weidmann 1888. VII, 142 l. Ara 4 Mk. — E tanulmányok, melyek a Kiessling és Wilamovitz-szerkesztette «Philologische Untersuchungen» 11. füzétét teszik, három részre oszlanak. Az elsőben a pseudophilói «περὶ ἀσχηρίας; λόγου» cz. iratról értekezik, melynek szerzőjét egy a Philo vallásos irányával rokon állásponton álló, de ő utána élt compilerban ismeri föl, ki még Philo nyelvezetét is utánozta. A második részben a Philo és Ainesidemos skeptikus közti viszonyt tárgyalja, míg tanulmányainak harmadik részében arról a stoikus ζήτημα-ról szól, vajjon megrészegedhet-e a bölcs, mely kérdést Philo de plantatione Noé p. 356—56 alapján tisztázni iparkodik. Ezen rész sikerült Arnimnak legkevesebbé.

Creizenach W., Die Schauspiele der englischen Komödianten. Berlin és Stuttgart, 1889, Spemann, CXVIII és 352 l. Ara 2 mk 50. — A Kürschner-féle «Deutsche National-Literatur» egyik legkitünőbb kötete. A terjedelmes bevezetés alaposan és teljesen karolja föl az angol komédiának németországi szereplésére vonatkozó nagy számú, de igen elszórt újabbkori kutatásokat s behatóan tárgyalja e társulatok repertoirját, az egyes darabok eredetét stb. Az angol komédiások drámái közül a következőket nyomatta le a szerző: Titus Andronicus. — Jugend- und Liebesstreit. (A mit akartok). — Der bestrafte Brudermord oder Prinz Hamlet aus Dänemark. — Tragikomödie. — Tragödie vom unzeitigen Vorwitz. — A függelékben még a komédiásokra vonatkozó öt korabeli nyilatkozat vagy jelentés van közölve.

Grasberger Lorenz, Studien zu den griechischen Ortsnamen. Mit einem Nachtrag zu den griechischen Stichnamen. Würzburg 1888. Stahel. VII. 391. l. Ara 8 Mk. — Mindamellet, hogy e könyv írója a görög helynevek magyarozatában gyakran korlátot és mérsékletet nem ismer, nem tagadható, hogy az etymológiának ezen irányában hasznos munkát végzett és további kutatásokra is impulsust adott. Hasznát fogja vehetni mindenki, ki óvatosan és kritikával forgatja e könyvet.

Die Lieder Neidharts von Renenthal, auf Grund von M. Haupts Herstellung, zeitlich gruppirt, mit Erklärungen und einer Einleitung von Friedr. Keinz. Mit einem Titelbilde. Leipzig, 1887. Hirzel, 146 l. Ara 2 Mk 80. — Voltaképen Haupt kiadása, csak a költeményeknek más (ugy látszik találób) csoportosításával. A czímlapon említett «magyarozatok» igen csekély számúak. A bevezetés, mely Neidhart életéről s műveinek kéziratáról szól,

nem terjedelmes, de igen jó. Megjegyzem még, hogy Keinz az utolsó két évben igen figyelemre méltóan értekezett Neidhart hazájáról és a költő életére vonatkozó több homályos kérdésről. Mindkét értekezése a bajor akadémia irataiban jelent meg (*Sitzungsberichte* 1887, II. és 1888, II.).

Pözl K. *Die Aussprache des Lateinischen*. Leipzig, Friedrich, 1888. 129 l. Ara 3. Mk. — E könyv nemcsak hogy minden módszer nélkül van írva, hanem még a legszükségesebb szakirodalmat, többek közt Seelmann e tárgyra vonatkozó fontos munkáját sem ismeri. A latinnak most Olaszországban divó azt a kiejtését propagálja, mely szerint *ci* és *gi*, mint *csi* és *dzi* ejtendő. Igy hangzott szerinte Róma klasszikus latinsága idejében is. Örizzékdenek philologusaink e munka megszerzésétől.

Kauffmann Friedr., *Deutsche Grammatik*. Kurzgefasste Laut- u. Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochochdeutschen. Zugleich 6. gänzlich umgearbeitete Auflage der Deutschen Grammatik von A. F. C. Vilmar. Marburg 1889, Elwert, 76 l. — Igen ügyes, teljesen a tudomány színvonalán álló kis könyv, melyben Vilmar nyelvtanából alig maradt a tárgyon kívül valami. Szerző persze a nyelvtannak csak a legszükségesebb anyagára szorítkozik, de minthogy szabatosan és kellő rövidséggel tud előadni, mégis sok adatot nyújt. Főleg tanárjelölteknek nagyon ajánlható.

Senecae L. *Annaei, oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores* edidit H. J. Müller. *Vindobonae Tempsky* 1888. XLIV. 628 l. Ara 14 mk. — Mintaszerű kritikai kiadás, mely úgy a kézirati hagyomány lelkiismeretes felhasználása, mint a szöveg emendatiója dolgában messze felülmúlja a Bursian és Kiessling-féle kiadásokat.

Sophocles. *The Plays and Fragments with critical notes, commentary and translation in english prose*, by R. C. Jebb. III. Cambridge 1888. LXXV, 226. Ara 10 sh. 20. — Jebb Sophocles-kiadásának e harmadik kötete, mely az Antigonéval minden oldalról a legbehatóbban s elismerésre legméltóbb objectivitással foglalkozik, miként a két megelőző kötet, melyekben az «Oedipus király» és az «Oedipus Kolonosban» cz. darabokat tárgyalta, fényes tanújelét adja annak, minő kiváló és finom érzékű hellenista Jebb. Magyarázatai sohasem erőszakosak, fordítása pedig a hűség és alakbeli csínt egyaránt egyesíti magában.

Sterrett, J. R. *Sitlington, the Wolfe expedition to the Asia minor*. Boston, Damrell and Upham 1888. 448 l. — J. R. Sitl. Sterrett az Athénben főnálló amerikai iskolának tagja, még 1884 nyarán beutazta Lydiát, Kariát, Pisiátiát, Lykaoniát, Kappadokiát és Galatiát, mely útjának eredményeképpen a 378 inscriptio tekinthető, melyek a «Papers of the American School of Classical Studies at Athens» II. kötetét teszik s ezen czím alatt vannak közölve: «An Epigraphical journey in Asia minor by J. R. Sitl. Sterrett» (Boston 1888). Sterrett 1884 végén és 1885 elején egy, Miss Wolfe költségén létrejött és Hayes Ward vezetése alatt megindult expeditióban veti részt és a régi Babyloniát utazta keresztül. Ezen úttjáról visszatérve csakhamar ugyancsak Miss Wolfe költségén Isauriát, Pisiátiát és Lykaoniát kereste fel s egészben véve 651 feliratra lelt, melyek a «Papers of the Am. School of Class. st.» III. kötetét képezik s a fentírt czím alatt jelentek meg. Ez inscriptiók nemcsak a nevezett tartományok geographiájára, hanem a görög grammatikára nézve is rendkívül fontosak. Hozzájárul még, hogy Sterrett legtöbbnyire ügyesen egészítette ki és magyarázta a nehezebben olvasható föliratokat.

NYILT TÉR.*)

Válasz dr. Dengi János úrnak.

A Phil. Közlöny februári számában dr. Dengi János úr bírálta «A tropusokról» című értekezésemet. Legyen szabad e bírálatra néhány megjegyzést tennem, oly pontokra, a hol félreértés vagy egyéb tévedés történt; szerintem egyébként nincs is helye ellenbírálatban. Megjegyzéseim a következők: 1. Dengi úr szerint nem merem határozottan kimondani, hogy a synecdoche is tropus, pedig, folytatja tovább, épen én bizonyítom hosszan és érdekesen, hogy ez is átvitt értelmű kifejezés. — Gondolom, már ez a mondat is érezteti, hogy itt félreértés történt. De bizonyítja értekezésem következő pontja is (11. lap): «A synecdoche nyelvtörténeti fontosságáról már szótunk. *Mint tropusról a mai nyelvben* csak néhány megjegyzést teszünk». Kétségtelen tehát, hogy a synecdochét én is tropusnak tartom; értekezésembem csakis azt mondtam, hogy nem szükséges külön osztálynak tekinteni, hanem a metonymiához sorozhatni, mint szintén viszonyon alapuló fölcserélést.

2. Hibáztatja, hogy értekezésemben a metaphora egy fajára matematikai műveletet alkalmaztam. Néhány példával is bizonyít ellene és aztán kijelenti, hogy «a metaphorában nem két mennyiség egyenlőségével van dolgunk, hanem két tárgy hasonlóságával egyetlen jegyben». — Ki kell jelentenem, hogy állításomat továbbra is fenntartom. Ha két tárgy hasonló egy jegyben, stilisztikában talán mondhatjuk azt is, hogy egy jegyre vagy tulajdonságra nézve egyenlők. Az én példámban: *aranykalász*, mondhatjuk, hogy az arany és a kalász színre nézve egyenlők és a két dolgot tesszük össze egymással a metaphorában vagy mondjuk egyiket a másik helyett. Szabad legyen ez utóbbira is néhány példát fölhozni (szintén értekezésem példáiból): Az ember orra és a hajó előrésze kiálló, előrenyúló alakban egyenlők, tehát: hajóorr. A lázadásban a vezér és az emberi testben a fej egyenlő fontosságú, tehát: a lázadás feje; a ravasz ember és a róka egyenlők a ravaszságban, piszkos ember és a disznó a piszkosságban, a nemzet pacsirtája vagyis legjobb énekesnője és a pacsirta az énekben stb. Szóval azt a mennyiségtani szabályt alkalmazhatónak tartom nemcsak a mennyiségtani egyenlőség, hanem a fogalombeli hasonlóság esetében is.

Kívánom, hogy e néhány megjegyzés a dolog világosabbá tételére szolgáljon. Részemről szívesen elismerem Dengi úr objectiv ítéletét és kifejezem köszönetemet, hogy szerény dolgozatomat arra méltatta.

Dr. SZIGETVÁRI IVÁN.

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

Felelet dr. Szigetvári Iván úrnak.

Dr. Szigetvári Iván úr oly pontokat talál bírálatomban, melyekben *jélreértes* vagy *egyéb tévedes történt*. Megvallom, sem az egyiket sem a másikat nem veszem észre. Ellenkezőleg: ő értett félre s ő van tévedésben.

Válaszának 1. pontjában ugyanis azt bizonyítja, hogy hiszen ő a *synecdochét* is *tropusnak tartja*. Ezt én bírálatomban nemcsak kétségbe nem vontam, hanem hangsúlyoztam is. De épen, mert ennek *tartja*, láttam volna kívánatosnak, hogy *határozottan mondja is ki* a felállított rendszer világossága szempontjából. Ezt kifogásoltam, hogy *nem mondja ki határozottan*. Avval szemben, a mit ő értekezése 11. lapjáról citál, s melyben azonban szintén nincs kimondva, hogy a *synecdoche* is *tropus*, én azt citálom, a mit a 4. lapon mond: «*Ez a tropus két fő faja*» (t. i. a *metaphora* és *metonymia*). «*Szokták a tropusnak egy harmadik fajtát is megkülönböztetni*. Ezt *synecdochének* nevezik, de szintén viszonyon alapuló fölcserélés». Ez első mondatban világosan *ki van zárva* a *synecdoche* a *tropus* főfajai közül; már a következőben némi engedmény van s a 11. lapon úgy beszél róla mint *tropusról*. *Ez nem határozottság*, mert bizonytalanságban hagy s ezt kifogásoltam. Különb is a mit akkor elhalgattam, most jegyzem meg: a ki Gerber álláspontját fogadja el a *tropusok* magyarázatánál alapul (hogy *tropus* minden átvitt értelmű kifejezés) s a *metonymiát* a főfajokba sorozza, az sorozzon oda minden átvitt értelmű kifejezést is, tehát a *synecdochét* is, s az *ironiát* se hagyja árván bolyongani. Ezt kívánja a *határozottság* és a *világosság*.

Válaszának 2. pontjában, mely a *metaphorára* alkalmazott *matematikai műveletre* vonatkozik s melyet én *Erődinél* is, nála is kifogásoltam, kijelenti, hogy állítását továbbra is fentartja. Erre nézve én is kijelentem újból, hogy ez *logikai botlás* s a mit erre nézve *Erődinél* és *Szigetvárinál* mondtam, tovább is fentartom. Ez lehet *szemléltető eszköz*, *ifjagnál*, a *metaphora* könnyebb megértésére, de *philosophiai értéke* nincs, mert *határozottan logikai botlás*.

Dr. DENGI JÁNOS.